

*Міністерство освіти і науки України
Кам'янець-Подільський національний університет
імені Івана Огієнка*

ДВОРНИЦЬКА Н. І., РИНДА В. В.

МОВОЗНАВСТВО

Навчальний посібник

*Кам'янець-Подільський
2024*

УДК 81 (075.8)

ББК 81.73

Д24

Рецензенти:

Л. М. Марчук, доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри української мови К-ПНУ імені І. Огієнка

М. Р. Мацькович, кандидат філологічних наук, директор Всеукраїнського координаційно-методичного центру вивчення польської мови та культури, начальник Дрогобицького відділення ДНУ "Інститут модернізації змісту освіти"

М. В. Філіпчук, кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри історії та культури української мови Чернівецького національного університету імені Ю. Федьковича.

Курс «Вступ до мовознавства» (як складова дисципліни «Вступ до спеціальності») покликаний виробити в учнів базові поняття про суть лінгвістичної науки, особливості історичного та сучасного мовознавства; ознайомити з принципами вивчення мови з позицій структуралізму, що розглядає мову як знакову систему з різноаспектними особливостями її функціонування; класифікацію мов в аспекті походження, граматичної структури; ознайомити студентів з основними поняттями та термінами лінгвістики, аспектами та методикою лінгвістичного аналізу функціонування окремих мов, що вивчаються студентами-філологами як іноземні.

Навчальний посібник «Мовознавство» складається зі Вступу та двох частин, що присвячені, відповідно, проблемам історичного та сучасного мовознавства, поняттям та термінам, основам та методиці аналізу, які повинен засвоїти студент-першокурсник.

Рекомендовано до друку ухвалою вченої ради Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка 31 жовтня 2024 року (протокол № 9).

© Дворницька Н. І., Ринда В. В., 2024

ВСТУП

Сучасне мовознавство являє собою підсумок тривалого історичного розвитку і вдосконалення науки про мову. Ця наука зародилася в епоху міфотворчості, в епоху панування трансцендентних знань, тривалий час розвивалася в тісному зв'язку з філологією, філософією, історією та іншими гуманітарними науками.

Мовознавство впродовж своєї історії розвивалося нерівномірно. Один лінгвістичний напрям зі своїми концепціями і методами замінявся іншим, в боротьбі різних концепцій народжувалися нові лінгвістичні ідеї, методи вивчення мови, встановлювалися контакти з іншими науками. Можна вказати безліч чинників, що впливали на розвиток науки про мову: неоднаковий рівень цивілізації в різних регіонах планети, невідповідність практичних потреб і потреб суспільства, логіка розвитку самої науки та її місце в системі знань, панування тих або інших філософських ідей і наукових принципів, вплив національних лінгвістичних традицій, внесок в науку про мову та наукові інтереси окремих учених.

Систематизація історії будь-якої науки оперує такими поняттями, як «наукова традиція», «школа», «напрямок», кожне з яких включає наукову теорію або сукупність наукових теорій, що демонструють змістовну близькість. Так, на основі формування загальних правил письмової мови деякі лінгвісти виділяють в історії мовознавства три найважливіші лінгвістичні (граматичні) традиції: китайську, індійську та греко-латинську (або середземноморську). Поняття етапу, школи або напряму в історії мовознавства припускає виділення актуального знання, яке відрізняє їх від інших етапів, шкіл або напрямів у розвитку науки, визначення нових концепцій для свого часу і перспектив подальшого розвитку науки про мову. При цьому під науковою школою розуміють не просто групу людей, які займалися спільною науковою діяльністю, а їх об'єднання на основі загальної ідеї, платформи, методу наукового моделювання, що створює своєрідність теорії мови.

Якщо, наприклад, порівняльно-історичне мовознавство підходило до вивчення мови з позицій, у першу чергу, генетичної спорідненості мов і, відповідно, вимагало пояснення їх походження, то логічні школи шукали в мові загальне, відносячи його в область мислення, і специфічне, відносячи його до форми національного самоусвідомлення; психологічний напрям, у свою чергу, звертався до проблеми розуміння, комунікацій, співвідношення мови та мислення, семантичної інтерпретацій мовних фактів тощо.

У розвитку мовознавства історично змінилося кілька етапів. У їх виділенні серед лінгвістів не існує єдиної думки. Різничитання в класифікації викликаються відмінністю поглядів на предмет і завдання історії мовознавства, на основні принципи періодизації цієї науки, а також неоднаковим підходом до встановлення змісту та внутрішньої логіки розвитку мовознавства в різні періоди.

Одна з періодизацій історії мовознавства базується на типах мовної теорії, відмінність яких спирається на різні відправні положення, різний емпіричний матеріал і різне практичне застосування. Виникнення нових типів мовної теорії знаменує створення і нових етапів у розвитку лінгвістики. Виходячи з вищезазначеного, виділяють наступні етапи в історії мовознавства:

1. Теорія іменування в античній філософії мови, яка встановлює правила іменування і виникає в межах філософської систематики. Ця теорія не містить спеціалізованого знання про мову, тому автори періодизації не включають теорію іменування в корпус мовознавства, хоч і вважають її важливою для розуміння становлення предмету науки.
2. Античні граматичні традиції, що знаменують виникнення граматичної теорії і представлені античними і середньовічними граматиками Заходу та Сходу.
3. Універсальна граматики, яка розкриває спільність систем мов і започатковує мовознавство нового часу (перший етап наукового мовознавства).

4. Порівняльне мовознавство, що має три складові:

- порівняльно-історичне мовознавство, що займається дослідженням генетичних мовних спільнот;
- порівняльно-типологічне мовознавство, що займається вивченням типів мовної структури незалежно від культурно-історичної приналежності мов;
- теоретичне мовознавство, яке формує філософію мови усередині лінгвістики і дає початок теорії загального мовознавства.

5. Системне мовознавство, що формує у своєму розділі філософії мови концепції психолінгвістики та соціолінгвістики.

6. Структурна лінгвістика (структуралізм), що досліджує внутрішню організацію мови і визначає відношення між мовою та іншими знаковими системами. Структурна лінгвістика також формулює теорію лінгвістичних методів і методик, дає підстави для лінгвістичного моделювання.

Зазначимо, що в даній періодизації не окреслені чітко хронологічні рамки багатьох етапів, що вносить в систему елемент невизначеності і можливості різного тлумачення. Так, у сучасному мовознавстві існує думка, що етап власне наукового мовознавства починається з 1660 р., з виходом у світ першої універсальної граматики.

Хронологічний підхід дозволяє виділити наступні основні етапи в розвитку науки про мову: філологія класичної старовини (до V ст.), мовознавство се-

редньовіччя та епохи Відродження (V-XVI ст.), мовознавство кінця. XVI-XVIII ст., мовознавство XIX-XXI ст.

Кожний із виділених етапів з урахуванням різних змістовних ознак може поділятися на періоди, демонструючи різні течії, школи та напрями. По суті, така загальна, хронологічна періодизація, не даючи якісної характеристики історії мовознавства, підкреслює лише один аспект у розвитку цієї науки – її безперервність. Кожний з відзначених етапів мовознавства включає існування різних шкіл, течій, напрямів, несе в собі зародки наступного етапу розвитку науки, призводить до виникнення та розвитку нових ідей, містить критичну переоцінку колишніх досягнень і знаменує собою лише одну із стадій, фаз поступальної ходи лінгвістики.

Дисципліна «Вступ до мовознавства» не дає можливості зробити хоча б поверхневий огляд основних течій, напрямів, ідей, наукових концепцій означених періодів розвитку науки про мову. Це прерогатива дисциплін: «Загальне мовознавство», «Філософія мови», «Історія мовознавства» тощо.!

В нашому посібнику маємо за мету дати уявлення про основні наукові підходи у дослідженні мови, представивши принципові відмінності, ознаки, задачі, досягнення.

Йдеться про історичний та синхронічний, описово-структурний підходи, що переросли у наукові галузі, концепції, наукові дисципліни.

РОЗДІЛ І

Історичне мовознавство

Історичне мовознавство протистоїть описовому, або синхронічному, нормативному та загальному мовознавству.

Вважається, що поштовхом до формування історичного мовознавства як науки на сучасному етапі розвитку людства стало ознайомлення зі *санскритом* – літературною мовою Стародавньої Індії.

Німецький дослідник **фон Отто** зазначав, «первозданий» захват, який відчули дослідники, побачивши схожість нім. лексем Mutter і Vater та д.-інд. (санскр.) Matar і Patar, дали життя *історичному мовознавству*.

Історичне мовознавство породжує кілька наукових галузей, одна з яких стає серйозною наукою, що намагається висвітлити глобальні гносеологічні проблеми., – *порівняльно-історичне мовознавство (компаративістика)*.

У порівняльно-історичному мовознавстві зіставляється або ж паралельно вивчається мовний матеріал, належний до різних категорій, який розглядається в історичному розвитку, з урахуванням тих змін, що відбуваються в мові.

На відміну від «традиційного» описового, воно спрямоване у минуле, але його зв'язок із сучасністю є очевидним, оскільки це дозволяє повніше висвітлювати сучасний стан мов, доходити важливих висновків про спільність глибинних мовних

структур і наявність сталих моделей мовного розвитку, а також істотну спільність основних заasad людського мислення.

Як вже зазначалось, виникнення порівняльно-історичного мовознавства, насамперед його ядра – порівняльно-історичної граматики – зазвичай пов'язують із знайомством європейських лінгвістів із санскритом, зафіксованим у писемних пам'ятках прадавньої Індії, у кінці XVIII ст.

При цьому мало пишеться про колосальну роль інших пам'яток, де зафіксовані інші прадавні мови (що отримали назву «сакральні»), які несли і несуть людству відомості про прадавні цивілізації, глобальні різноаспектні знання тощо.

Дослідження залишків, артефактів означених цивілізацій, зокрема, прадавніх мов, дають безмежно цінний матеріал для розуміння розвитку людства, культури, мислення, мови.

Представимо короткий нарис про прадавні цивілізації, культурний спадок, мовні пам'ятки

Індійська цивілізація займає особливе місце у світовій історії.

Найдавніші поселення Індії датуються III -V тисячоліттям до н. е (за останніми даними – VIII). Вони мали феноменальні споруди, створені без жодних технічних пристроїв. Писемні пам'ятки свідчать про надані Богами Знання щодо їх створення.

Тексти стверджують, що за волею Богів все населення поділялося на аріїв (нащадків вищих, Богів, що дали Знання і Життя) і тих, хто не був посвячений.

Сакральні тексти наголошували, що арії створили вищий клас, з якого потім виходили жерці (Просвітлені, хто володів Світлом Знання).

Релігія Індійської цивілізації – Буддизм.

Найдавніші відомості про буддизм, найпершої з трьох світових релігій, відносяться до VI ст. до н. е. Назва релігії походить від її засновника – Сіддхартхи Гаутами (623–544 рр. до н. е.), прозваного Буддою (Просвітленим, Кому дали Світло, Знання).

Згідно з легендою Будда народився в царській родині, одружився з царівною Яшодхарою, яка народила йому сина Рахула. Після 27 років майбутній засновник великої релігії йде з сім'ї і на 6 років стає самітником. В 33 роки починає читати проповіді своїм учням. Будда закликав своїх прихильників пізнати та зрозуміти чотири священні істини:

- світ, що раніше був прекрасним, через амбіції, гординю людини, став злим, жорстоким і породжує безкінечні страждання;
- страждання йде від земних пристрастей та бажань (породжених гординою, амбіціями, заздрістю);
- звільнення від страждань – у нірвані; нірвана (нірвана – стан переходу в абсолютний спокій; виникає в результаті відмови живої істоти від всіх пристрастей, бажань);
- шлях досягнення нірвани це кропітка праця, що спрямовується до досягнення Просвітлення), відкриває шлях до праведного життя, що полягає у відмові від усього суетного, мирського.

- Людина повинна повернутися до стану божественного споглядання, а не боротьби за ефемерну владу, золото тощо.

Сакральною мовою Індійської цивілізації був **санскрит**. До сучасних дослідників дійшли писемні пам'ятки на санскриті, що мають колосальне наукове значення.

Поштовхом і однією з причин розвитку мовознавства в Стародавній Індії. стала Ідея Божественності слова, його всемогутності.

Стародавня Індія цілком правомірно вважається колискою мовознавства, оскільки саме в цій країні з її самобутньою філософією і культурою вперше зароджується інтерес до вивчення мови.

Староіндійська лінгвістична традиція (за свідченням дослідників) налічує близько 5000 років.

Виникнення потреби в дослідженні мови було викликано суто практичними причинами: необхідністю точного відтворення Священних гімнів і прагненням нормалізувати **санскрит** – єдину літературну мову Стародавньої Індії.

Індійська культурна традиція зводить знання, одержані індусами і зафіксовані в індійських Священних текстах – *Ведах*, до Бога.

Спочатку вони передавалися за принципом спадкоємності в усній формі, а потім були викладені письмово.

Власне *Веди* включають чотири збірки наукової інформації, гімнів, співів і жертвних формул: *Рігведу*, *Самаведу*, *Яджурведу* і *Атхарведу*.

Оскільки ведичні тексти йдуть від Божественних джерел, то вони, за уявленнями стародавніх індуців, мають *сакральну* [*сакральне*], або священне (від лат. *sacrit* – святиня, жертва) – характеристика речей, істот, явищ, що наділене Вищою, Божою благодаттю – згідно Рудольфа Отто, сакральним є все самодостатнє, вічне, трансцендентне та раціонально непізнаване (на рівні сучасної науки) силу.

Проте надприродні можливості Священного тексту можуть бути реалізовані лише за умови, що текст відтворюватиметься без щонайменшого варіювання мовної тканини.

Правильність мови повинна дотримуватися не тільки відносно змісту, але і відносно її звукової форми, інакше сакральність обряду, пов'язаного з ведичними гімнами, буде зруйнована, залучення до Божественного не відбудеться.

Як зазначалось, мовою найдавніших індійських релігійних гімнів був **санскрит** – класична мова давньоіндійської писемності.

Вже з V ст. до н. е., суттєво відрізняючись від розмовних мов цієї країни, що іменуються **пракритами**, **санскрит** перестав уживатися в повсякденному житті індійців, обслуговуючи надалі лише релігійне життя і сакральну-літературну практику.

Як сакральна мова з особливими нормами та особливим призначенням санскрит потребував спеціального вивчення для збереження конфесійної чистоти і автентичного відтворення сакральних текстів.

З цією метою почали створюватися описово-нормативні граматики, які містили правила вимови і вказували на нормативне вживання санскритських форм.

Лінгвістичні дослідження індусів простежуються вже в найдавніших пам'ятках ведичної літератури – *ведангах* (буквально – частини Вед), що є трактатами з фонетики, граматики, етимології, математики, астрономії і ритуалу, необхідного для правильного тлумачення ведичних текстів.

Отже, у ведангах були закладені основні напрями, за якими розвивалася давньоіндійська наука про мову.

Правильність відтворення Священних гімнів ставила перед індійськими ученими наступні основні завдання:

- збереження ритуальної мови в її традиційній формі;
- розуміння законів творення форми слова, нового слова від первинних, сакральних слів;
- розуміння первинного, сакрального знання через проникнення в первинну семантику.

Отже, неважко помітити, що давньоіндійська мовознавча наука дає зародки етимології, семантики, дериватології, стилістики, поетики, морфології, фонетики, синтаксису.

При цьому відкриваючи шлях до розуміння і проникнення в сакральні знання з різних галузей науки.

Початок граматичної традиції пов'язують з ім'ям **Паніні** (V – IV ст. до н.е.), жерцем, «Просвітленим», видатним лінгвістом Стародавньої Індії, одним з ос-

новоположників мовознавства, автором першої нормативної граматики класичного **санскриту**.

Грамматика Паніні містить близько 4000 коротких віршованих правил (**сутр**). У своїй граматиці Паніні вказує на велику кількість своїх попередників, відзначає, що сам він лише передає і приводить в систему знання, які накопичені до нього і містять Божественний зміст, даний богом Шивою.

В заяві ООН стверджується, що **санскрит** – мати всіх мов. Зв'язок цієї мови прямо або побічно спостерігається майже з усіма мовами планети (за оцінками фахівців, він становить близько 97%). Якщо Ви володієте санскритом, то зможете легко вивчити будь-яку мову світу. Кращі і найбільш ефективні алгоритми для комп'ютера були створені не англійською, а саме на санскриті.

Цивілізація Майя

Величезну кількість питань поставила перед так званим освіченим сучасним людством цивілізація Майя, відома завдяки своїй писемності, мистецтву, архітектурі, математичній та астрономічній системам.

Початок її формування відносять до передкласичної ери (3000 до н. е. – 250 н. е.).

Це велика цивілізація, що використовувала *поняття нуля* набагато раніше арабів та індусів, що створила складну ієрогліфічну систему писемності, що перевершувала сучасні їй цивілізації за точністю астрологічних розрахунків, що володіла складною системою календарів, мала глибокі знання в

сфері астрономії, спорудила чудові храми, піраміди та палаці, досягла свого небувалого розквіту, живучи практично в кам'яному віці.

Майя створювали кам'яні міста, деякі споруди в яких збудовані незрозумілим сучасним архітекторам способом, методикою (деякі дослідники стверджують, що майя володіли законами гравітації).

Календар, розроблений майя, використовували інші народи Центральної Америки.

Створили ефективну систему землеробства, вирощували рослини, що, на думку сучасних біологів-генетиків, не були виведені селективним шляхом (тобто були якимось чином отримані вже в готовому вигляді).

Застосовувалася ієрогліфічна система письма (збереглися численні написи на пам'ятниках, що містять невідому інформацію).

Доведено, що культура майя несе відбиток *ольмекської* цивілізації, що, за висновками дослідників, існувала біля 15 тис. років тому.

Ця феноменальна цивілізація вже володіла глибокими астрономічними та математичні знаннями, зводила монументальні споруди, мала досконалий календар, який перевершував за точністю європейський.

Залишається загадкою культура великого міста Теотіуакана.

Не відома етнічна і мовна приналежність її творців.

Це величезний для Америки культовий центр, «Місто Богів», площею 30 квадратних кілометрів. У ньому височать величні піраміди Сонця і Місяця; без-

ліч скульптурних статуй різних богів. Головним Богом був Кецалькоатль в образі Пернатого Змія (образ Змія, Дракона, присутній у більшості культур Землі, зокрема, слов'янській).

На вершині храму Сонця знаходився найвеличніший фетиш сонячного світила – круглий моноліт вагою 25 тонн і діаметром 3,5 метра, який вважають календарем.

У IV-V ст. культура Теотіуакана досягла найбільшого розквіту, а в VII ст. «Місто Богів» був покинуте, сакральних пам'яток не залишилось. Причина зникнення цивілізації невідома.

Хоча деякі історики, знавці давніх мов, досліджують кілька писемних пам'яток, знайдених на території покинутого міста. Було зроблено заяву про відкриття унікальної мови.

Єгипет

Стародавній Єгипет – цивілізація в стародавній Північній Африці, яка охоплювала територію в нижній течії річки Ніл на місці сучасної країни Єгипет.

Стародавня єгипетська цивілізація сформувалась у процесі розвитку доісторичного Єгипту як єдине ціле близько 4100 р. до н. е. (як заявляють деякі дослідники, – це співпадає з часом, коли сформувалась каста жерців, що володіли спеціальними Знаннями).

Жерці давали інформацію про прогнозовані розливи Нілу, знали, як створити ірігаційну систему і регульоване зрошення родючої долини, що давало

можливість отримувати надлишкові врожаї і, відповідно, багатство.

Під керівництвом жерців було створено:

- гірництво, інженерні та будівельні технології, завдяки яким відбувалося спорудження монументальних пірамід, храмів і обелісків; система математики, практична та ефективна система медицини, система зрошення і технології сільськогосподарського виробництва, перші відомі дощаті човни, єгипетський фаянс і технології виробництва скла.

Боротьба за владу, втрата Знань (саме *сакральних*) призвели до послаблення касти жерців. Владу почали ототожнювати не зі Знаннями, а з грубою Силою.

Це призвело до того, що упродовж історії низка чужоземних держав завойовувала і підкорювала Єгипет, зокрема гіксоси, лівійці, нубійці, асирійці, ахеменідські перси, македонці під проводом **Александра Македонського** (як свідчать історики, саме він знищив більшість *сакральних* текстів аби позбавити Єгипет сили).

Для істориків і, зокрема, істориків мови надзвичайно цікавим є *коптські* писемні пам'ятки, зокрема *Мемфіський трактат*, *Книга мертвих* та ін..

Дослідники стверджують, що єгипетська (**коптська**) мова впродовж тривалого періоду (4000 років) не змінювалася, не змінювалися її ієрогліфи (понад 2000 знаків).

Така тривалість існування символів пояснюється віруваннями давніх єгиптян в *сакральність*, Божественне походження мовної системи, що є *кодом* і не може змінюватись, бо втратить силу.

Коптська мова була привілеєм жерців та писців, які підтримували її Божественний ореол, декларуючи її походження від бога мудрості Тота.

Отже, творцями мови вони вважали божества: Тот – бог місяця і мудрості, покровитель правильної усної мови, винахідник письма, володар книг; Сегіат – богиня, покровителька мистецтва письма і лічби.

Саме тому (зазначимо ще раз) «обрані», учені, жерці Давнього Єгипту, слова вважали Божими, книги – Священним писанням, а зміну форми письма – порушенням Божественного закону і віри.

Традиційні форми письма, незмінність у способах запису слів, глибокі *сакральні* сентенції містить «Мемфійський філософсько-богословський трактат», складений близько XIII ст. до н.е. **коптською** мовою.

Мемфійські жерці прославилися ще й тим, що залишили нащадкам декрет про збереження великих Знань, записавши його на *пам'ятному камені в Розетті*.

Розгадав таємницю цього напису відомий французький учений **Жан Франсуа Шампольон**, який поклав початок дешифруванню усієї єгипетської писемності.

Велику цікавість викликає знаменита «*Книга мертвих*», що являє собою збірку таємних знань, заклинань, написаних впродовж більше як 1500 років.

Частково вдालу спробу перекладу цих текстів в 1842 р. зробив німецький єгиптолог **Карл Річард Лепсіус**, що навіть опублікував текст перекладу, представивши назву «*Книга мертвих*».

Стародавній Китай

Епоха Старокитайської цивілізації бере свій відлік з рубежу 5-3 тисячоліть до н. е.

Писемність стародавнього Китаю, ієрогліфічна система, що складалася до XV століття до нашої ери з 2000 ієрогліфів ілюструє (як і всяка інша, ієрогліфічна та піктографічна писемність) неможливість передачі справжніх *сакральних* знань звуками.

Відомий дослідник **Рудольф фон Отто** наголошував, що формування понять *сакрального* здійснюється у процесі синтезу раціональних та ірраціональних моментів пізнання при первинності ірраціонального.

З цього випливає, що з двох структуроутворюючих компонентів категорії *сакрального* основним слід вважати ірраціональне, а тому воно абсолютно недоступне для понятійного розуміння. Отже, залишається або зовсім мовчати про нього, або позначати його такими особливими «ідеограмами».

Якщо спробувати закодувати ці «ідеограми» в звуки, то звуки ці мають бути унікально підлаштованими енергетично (про що свідчить давньоіндійська **граматика Паніні**).

Перші прилади для письма представляли собою бамбукову дощечку і загострену паличку. Писали на

шовку (спосіб створення якого – за свідченням пам'яток – передали Боги).

Прикладом давньої мови стародавнього Китаю є, наприклад, «Книга пісень», складена орієнтовною в I тис. до . н.е. і містить 300 творів.

Знайдені таблички з написами свідчать про архітектурні знання та ті мистецтва, що фіксували образи богів.

До наших часів дійшли пагода Сун-ю-си і «Велика пагода диких гусей». Про рівень розвитку архітектури і будівництва говорить те, що до III століття до нашої ери було відбудовано понад 700 палаців для імператора та його наближених. В одному з палаців був збудований зал, в якому одночасно могло зібратися 10 000 осіб.

Синхронно з розвитком архітектури, розвивалися і живопис, прикладні мистецтва. Особливістю розвитку живопису було застосування туші для малювання на папері, шовку. Не можуть не викликати захоплення різьблені фігурки з нефриту, слонової кістки. Розвиток художньої кераміки, став предтечею появи порцеляни.

Найважливішими у пізнанні зв'язку Обраних з Богами вважалися знання з математики, астрономії, медицини.

Математики стародавнього Китаю вивчили і описали властивості прямокутного трикутника, ввели поняття від'ємних чисел, вивчили властивості дробів, описали арифметичну прогресію, розробили методи рішення систем рівнянь.

У I столітті до нашої ери вчені стародавнього Китаю написали трактат «*Математика в дев'яти розділах*», де були зібрані всі знання, накопичені у Піднебесній.

Рівень знань з астрономії не підлягає сучасному розумінню. Без обсерваторій з могутніми телескопами, астролябій тощо учені в II тисячолітті до н. е. рік у Піднебесній ділили на 12 місяців, а місяць відповідно на 4 тижні (тобто точно так само як в наш час).

Астроном **Чжан Хен**, в II столітті до нашої ери створив небесний глобус, що зображав рух світил і планет. В Китаї функціонував компас, водяний насос, система іригацій.

Надзвичайного розвитку досягла філософія, що, зокрема, розглядала питання походження, сутності мови, вище її призначення. Цьому були присвячені твори **Конфуція** та інших філософів.

Надзвичайно важливими в аспектів розвитку мовознавчої науки є вражаючі досягнення китайських учених.

Зокрема, в Стародавньому Китаї створюються унікальні словники. Словник граматичної нормативності «*Ер'я*» стверджує, що правильність мови є данністю, одним з проявів Божественного.

Правильність мови диктує та формує вірність мислення, мовлення, а, отже, культури та світосприйняття в цілому.

Словник «*Фан'янь*» розглядає та аналізує *сакральні* тексти як джерело нормативності.

Словник граматичної нормативності «Шовень цзецзи» намагається диференціювати правильну суспільно-мовленнєву практику і неправильну (тобто ту, що порушує внутрішні закони Богом даної мови, а, отже, порушує правильність мислення, світосприйняття).

Словник «Шимін» торкається найсокровеннішого в давньому мовознавстві – *етимології*, демонструючи семантику лексеми як вираз Божественного через призму людської свідомості, світосприйняття.

Шумерська цивілізація

Цивілізація, що існувала у V–II тисячоліттях до н.е., в мідну та бронзову добу, на південному сході Межиріччя, і є однією з найдавніших культур у світі.

До сучасних науковців дійшли пам'ятки писемності, яким близько 5 тисяч років. Це клинопис (знову умовні позначення – не звуки).

Ранні тексти, що датуються приблизно 4000 роком до Христа, археологи знайшли в містах Урук та Джемдет-Наср.

17 січня 1869 року у Парижі один з розшифрувальників клинопису **Юліус Оперт** виступив з доповіддю про те, що дослідження вказують на існування у давньому Межиріччі невідомої досі мови, для якої і було власне винайдено клинопис.

Учений заявив, що в небагатьох розшифрованих ним текстах написано було про передані Богами Знання в умовних позначеннях та символах.

В текстах наголошувалось, що боротьба за владу – великий гріх проти Богів, бо владу дає не боротьба, а Знання.

Спершу мову означених текстів стали називати **аккадською**.

Відомості про Шумер надходять із археологічних розкопок, а також великої кількості глиняних табличок, написаних **шумерською** та **аккадською** мовами. Аккадська мова належить до семітських. У пізні періоди історії Шумеру ці дві мови утворили мовний союз, причому шумерська мова залишалася сакральною довго після того, як втратила носіїв.

Персидська цивілізація

Держава Ахеменідів (вона ж Мідо-Персія, Перша Перська імперія – давня держава, що існувала в VI–IV століттях до н. е. на території Передньої Азії та північно-східної Африки, створена перською династією Ахеменідів.

Наприкінці VI століття до н. е. кордони Ахеменідської держави простягалися від річки Інд на сході до Егейського моря на заході, від першого порогу Нілу на півдні до Закавказзя на півночі. На сході влада персів поширювалася до річки Інд, на півночі цар Дарій поневолив області Середньої Азії, їм були знову завойовані Єгипет та Нубія.

Імперія являла собою колосальну територію, що трималась (як свідчать історичні пам'ятки) на надзвичайній жорстокості.

Писемна пам'ятка великого наукового значення – «Авеста» – зібрання священних текстів зороастрійців (зороастризм (від імені Зороастр – грецька передача імені Заратуштри) – давня релігія іранських народів, що зародилася в першому тисячолітті до нашої ери і поширилася на території Ірану та в суміжних областях Афганістану та Середньої Азії. Збереглася у парсів в Індії та гебрів в Ірані}.

Найстаріший пам'ятник, складений особливою, більш ніде не зафіксованою мовою, званою як сакральна «авестійська».

Назва пам'ятника «Авеста»[†] (сучасна вимова [ævestá]) походить (за припущенням) від давньоіранського «*ura-stā-ka-*» «встановлене», «укладання», «основа» (тобто «канон»); часто перекладається як «Одкровення» (Заратуштри).

«Одкровення» (сакральні Знання), отримане Заратуштрою від Ахура Мазди (верховного бога Світла і Добра), який зображувався у вигляді крилатого сонячного диска.

Все, передане ним людству, було зібрано і записано золотим чорнилом на 12 тисячах волових шкур. Його нащадок Дарій Дарян (тобто Дарій, син Дарія) розмістив дві копії *Авести* та коментарі до неї у сховищах Гандж-і-Шапікан та Діз-і Ніпішт («фортеця писань»).

Наставник зороастрійської релігії при Шапурі II (IV ст.) зробив остаточну редакцію авестійських текстів

і встановлення канону, упорядкувавши їх у 21-й книзі («наске»), виконавши повний переклад Авести на середньоперську мову, звану *Зандом* (*Зендом*) – від авест. *zainti* (пор зі санскр. *zainti*, прасл. *znati*) – «знання», «тлумачення», звідки походить поширена назва збірки «*Зенд-Авеста*» (тобто «Тлумачення та Канон»).

Канон вчив, що Богу Добра і Світла протистоїть Бог Зла і Темряви Анхра-Манью (Аріман).

Вчинками та помислами перси мали сприяти перемозі Добра над злом, Світла – над мороком.

Згідно з вченням зороастрійських жерців вся світова історія триває дванадцять тисяч років.

Перші три тисячі років – це «золота ера», яка закінчилась, коли перемогла темрява (відсутність справжніх Знань) і Анхра Манью викликав голод, хвороби та смерть.

Однак незабаром у світ прийде рятівник. Він буде з роду Зороастра, і тоді Добро переможе Зло. На землі вічно буде Світло, а Зло зникне назавжди.

Імперія залишила колосальні архітектурні споруди, зокрема «Місто персів» (Персеполь, як називали греки) мав величезні будинки, скульптури, площі тощо. Палац імператора вражав площею в 135000 м².

Сучасникам залишається дивуватися, як це створювалося в той час без жодних технічних засобів, електроенергії тощо.

Велика імперія була зруйнована **Македонським**, який знищив (будучи впевненим, що це знищить сили

персів) *Авесту*, викинувши книги в море або віддавши їх вогню, а частину з них наказав перекласти грецькою мовою.

Імперія Александра Македонського

Алекса́ндр III Аргеад, більше відомий як Алекса́ндр Великий та **Алекса́ндр Македо́нський** (кінець липня 356 до н. е., Пелла – 13 червня 323 до н. е.) – дев'ятнадцятий цар Македонії.

Син царя Філіпа II Македонського (вважав себе сином Зевса) та Олімпіади, царівни Епіру. Був вихованцем **Аристотеля**. З 336 до н. е. (з 20-річного віку) правитель Македонії.

Засновник великої держави, що охоплювала Македонію, Грецію, завойовану Перську імперію та Єгипет. Забезпечив міцність свого правління перемогами над фракійцями та іллірійцями. Перемоги над перським царем Дарієм III біля Граника (334 до н. е.), Іссі (333 до н. е.) відкрили йому шлях до Єгипту, де він коронувався короною фараонів.

Заснував місто Александрію, відкривши там колосальну бібліотеку (*сакральні тексти*).

Знищивши більшість *сакральних* текстів підкорених держав, водночас, звелів перекласти велику кількість паняток грецькою мовою, чим забезпечив великий вплив на розвиток античної науки і культури (еллінізм).

Після його смерті створену імперію поділили між собою його воєначальники – діадохи.

Після вирішальної перемоги над Дарієм при Гавгамелах (331 до н. е.) повністю підкорив імперію Ахеменідів. Далі Александр повів своє військо до Центральної Азії (329 до н. е.), а потім повернув до Індії, але виснажені військові частини відмовилися переходити річку Інд, і він мусив повертати через пустелі до Вавилону, який зробив столицею найбільшої в стародавньому світі імперії.

Невдовзі помер від незрозумілої хвороби, яка перебігала з гарячкою, після чого його імперія розпалася.

Ассирійська імперія

Ассирійці (3—2 тис. до н.е.) зробили значний внесок у розвиток військової справи, мистецтва та архітектури. Давні історики вважали цю країну країною Злого духа Аримана, що переміг (за вченням *Авести*) Бога Добра.

Бог Зла Ариман (Ассириман) дав назву землі – Ассирія. Ассирійці вважали вбивство, знищення – єдиним шляхом до досконалості.

Вважаються найвойовничішим народом в історії: 700 років вони вели безперервні війни, створивши величезну державу, що простягалася від Єгипту і Середземного моря до Закавказзя, Перської затоки та аравійських пустель, – могутню імперію, яка проіснувала близько тисячі років війною та для війни.

Ассирійці були неприборканими воїнами, вважаючи свою силу дарованою вищим Богом, Богом Знищення і Вдосконалення. Все, що недосконале (з їх точки зору), не таке, як вони – має бути знищене!

Головним носієм Влади вважався бог Ашшур. Його дружиною була Іштар, або Енліль. Ліль (у Ветхому Заповіті згадується Ліліт, Лілу; в семітських мовах, зокрема в івриті, слово «Лейла / Ліліт» є прикметником жіночого роду із значенням «нічна». «нічний демон») – богиня темряви. Символом Бога був прикритий крилатий сонячний диск над священним деревом життя.

В літописах імператор Тітлатпаласар I з гордістю повідомляв, що за велінням і на основі переданих Богом досконалості Знаннями він дбав про свою країну, прикрасив її міста храмами та палацами, навчив збирати багаті врожаї зерна, влаштував звіринці та ботанічні сади з тварин та рослин, дарованих Богами, посилив військо, розширив межі країни і дав їй спокій та щастя, знищивши всіх, хто був на них не схожий.

Слід підкреслити, що ассирійці з великою повагою ставились до рослин, дерев. За знищення дерева могли присудити смерть. В літописі імператор Тітлатпаласара I зазначено, що дерева, рослини дані людям в нагороду та спасіння.

Про велич і фантастичні знання, зокрема, з архітектури, свідчить велике місто – Велика Ніневія.

Місто захищала потужна стіна, що мала здатність сяяти навіть вночі (явище, якому археологи так і не знайшли пояснення), довжиною близько 12 км, про яку говорили: «Та, яка своїм жажливим сяйвом відкидає ворогів».

Стіна лежала на потужному фундаменті з чотирьох плит, а завширшки мала сорок цеглин (10 м), висота її становила сто цеглин (24 м).

До міста вели п'ятнадцять воріт. Уздовж стіни було вирито глибокий рів шириною 42 м, а біля Садової брами через рів було перекинуто чудовий кам'яний міст – «справжнє диво архітектури того часу». Перед ровом було споруджено ще зовнішню фортечну стіну з укріпленими фортами.

Сучасники відзначали, що палаци Ніневії перевершували все, що існувало на той час; там була зібрана вся розкіш Сходу, а «вежі та стіни міста покривала шкіра, здерта з переможених ворогів, біля східних воріт міста в клітках на собачому ланцюзі сиділи полонені царі і товкли в ступах вириті з могил кістки своїх предків».

На стінах палацу Сеннахіріба можна було побачити рельєфні зображення Ашшурбанапала – царя Всесвіту. До нашого часу дійшли й деякі зображення асирійських царів – вони сповнені відчуття могутності та величі.

При розкопках палацу великого царя Ашшурбанапала знайшли сотні тисяч глиняних табличок, списаних клиноподібними знаками (знову умовні позначення).

Це була величезна бібліотека, підібрана дбайливо і з великим вмінням. Цар володів кількома мовами, умів писати і навіть мав літературний талант, йому сучасники зобов'язані великим бібліотекам.

На жаль, переклади були знищені.

На кількох табличках, що дивом збереглися та були розшифровані, є згадування про *Божественні Знання*,

які треба берегти, як і мову(передану умовними позначеннями на табличках).

В XII в. до н. е. Ассирія була підкорена арамеями – носіями *сакральної арамейської* мови.

Арамейська мова (арам. אַרַמֵּיִת *авраг'ам, Agā-tāuā) – мова семітської групи. Стала міжнародною мовою в Перській державі з 6 століття до н. е.

Деякими дослідниками *арамейська мова* вважається носієм ірраціонального, закодованого в звуках.

Саме арамейською промовляв Ісус Христос свої проповіді.

Також арамейська була мовою великих розділів біблійних книг Даниїла та Езри, однією з мов Талмуду.

Юдея

Перші писемні тексти в Юдеї належали, за легендою, Авраамові.

Авра'ам (івр. אַבְרָהָם, *авраг'ам) – біблійний персонаж, родоначальник багатьох народів (Бут. 17:1). Життя Авраама описане в книзі Буття (11:26–25:10). Релігії, що спираються на вчення Авраама: юдаїзм, християнство та інші.

Згідно з Біблією, і з погляду юдаїзму, Авраам – родоначальник старожитніх євреїв, перший в Біблії названий євреєм (а нащадки його онука Якова вже звуться ізраїльтянами). З точки зору мусульман – родоначальник арабів (агарян або ізмаїльтян – нащадків його сина Ізмаїла від Агар). З точки зору християнства (зокрема православ'я та като-

лицизму), – один з трьох родоначальників всього людства в духовному розумінні, тобто вчителів і духовних наставників, поряд з його сином Ісааком і онуком Яковом.

Віра в єдиного Бога, для поширення якої Авраам багато зробив, і засновані на цій вірі різноманітні філософські концепції мають велике значення для становлення людства в сучасному вигляді, сучасної суспільної філософії і навіть глобалістики.

В Юдеї письмо з'явилося в першій половині I тис. до н. е. на основі **арамейської** графіки (див. **арамейська мова**).

За допомогою цього письма, відомого як квадратне єврейське (на основі арамейського), написано Біблію.

Сама Біблія (Ветхий Заповіт) не містить систематизованих теоретичних знань про мову, у ній є лише згадки про окремі народи та країни, переклади слів і висловлювань, фрагментарні етимологічні довідки.

Тут наводиться також сказання про Адама в раю, який мав право називати конкретні речі, зокрема, давати назви різним звірям, тоді як Бог давав високі назви, слова, що означають явища першотворіння («день», «ніч», «небо», «земля», «море», «буття», «пізнання») та ін.

Тим самим констатується ідея про предвічне існування Мови у Бога-Творця.

Ветхий Заповіт містить оповідь про Вавилон і змішання мов Богом як найважливіший чинник виникнен-

ня багатьох мов у світі. До того (твердить Біблія) уся земля мала одну Мову.

Це є прикладом моногенетичної теорії виникнення мови.

Подібні ідеї сприяли розвитку лінгвофілософських теорій у пізніші часи, насамперед, у середньовіччі.

Римська імперія

Римська імперія залишила незабутній слід в історії людства.

Це була величезна багатонаціональна держава з досить складною, але водночас добре продуманою централізованою системою управління.

Принципи державного устрою, створені римлянами, збереглися досі у багатьох країнах.

Система права стала основою правових систем багатьох країн.

Саме в Римі з'явилися ідея громадянськості та сама система громадянських цінностей: справедливості, мужності, пошани та свободи.

Саме в імператорському Римі набуло поширення християнство, що зробило настільки потужний вплив на історію людства.

Латинь – мова Римської імперії, на ній говорила в Середньовіччі вся освічена Європа.

«Загальноримське» почуття життя і краси (хоч і запозичене у Греції та етрусків разом з великою, багатою і вишуканою мовою) немислимо без Римської імперії.

Небувала за величиною Римська імперія була чітко організована за допомогою ідеально поставленої військової справи, максимально продуманої юриспруденції. Завойовані народи та країни трималися у повній покорі завдяки ідеально налагодженій системі управління.

Давньоримська цивілізація виникла на території Апеннінського півострова. Населення Стародавньої Італії складалося з різномовних народів, які підкорялися владі Риму.

Слід зауважити, що в ті часи, коли Рим був ще маленьким поселенням, а **латинська мова** – примітивним діалектом, на півночі Італії процвітала багата Етрурія, яка була союзом дванадцяти міст.

Як повідомляє **Геродот**, етруски прийшли сюди ще на початку I тисячоліття до н. е. з Малої Азії (прослідковується тенденція приходу зі Сходу зачинателів імперій).

Вони володіли знаннями з оброблення землі та вирощування рослин, були майстерними архітекторами, знали математику та астрономію, що дозволяло їм бути майстерними і відважними мореплавцями. Купці з Етрурії торгували з Фінікією, Єгиптом, грецькими містами та колоніями.

Етруські майстри прекрасно обробляли мідь та залізо, обмінюючи їх на чудові грецькі вазы, східні тканини та прикраси з золота, срібла та слонової кістки.

У VIII-VII ст. до н. е. процвітали етрусські міста. Вулиці були прямими та широкими, чудові храми стояли на надзвичайно високих фундаментах.

Будинки етрусків мали каналізацію та водопровід, бані, ванни, душі.

Етруски мали власну писемність, але прочитати їхні написи не вдалося жодному ученому – етрусські написи досі залишаються загадкою, хоча спроби перекласти були неодноразові.

Були зроблені заяви французьких учених про переклад деяких таємних текстів, де йшлося про передачу Вищих знань Обраним.

Означений текст був знайдений під фрескою на одній зі стін стародавнього храму, де намальована дуже велика людина, що передає щось на кшталт сувою людині набагато меншій на зріст, біля якої сидить собака чи вовк.

Мова означеного тексту прийнята сучасними істориками мови як *сакральна етрусська*.

До речі, знаменита бронзова скульптура вовчиці, яка, за переказами, вигодувала близнюків Ромула і Рема, встановлена на Капітолійському пагорбі, була також виготовлена етрусськими майстрами і мала надписи.

Деякі з дослідників стверджують, що сакральні знання етрусків привласнили (частково) латиняни, що й допомогло їм створити колосальну по силі Імперію.

Останнім імператором великого Риму був **Костянтин I** (близько 272–337 рр. н. е.).

Він увійшов в історію тим, що у 313 р. прийняв едикт, яким визнав християнство в імперії, знищивши тим самим останні прояви давньої сакральності.

Він переніс столицю в Константинополь в 330р. н. е, ставши імператором-християнином.

Ввів обов'язкову розкіш, демонструючи владу золота і багатства. Імператор ввів чудовий пурпурний і золотий одяг, обов'язкову дорогоцінну діадему як ознаку влади.

Подібний одяг та атрибути стали обов'язковими для середньовічних монархів Європи.

Були забуті колишні демократичні римські ідеали, тепер перед імператором усі мали схилитися в глибокому поклоні і навіть падати ниць.

У 395 р. Велика Римська імперія, ослаблена з багатьох причин, поділилась на східну та західну частини.

У 455 р. орда вандалів розграбувала Рим, а їхній вождь Гейзеріх знищив усе те, що не зміг забрати. Таким чином, назва цього племені стала номінальною – дике знищення культурних цінностей тепер називають *вандалізмом*.

У 476 р. був повалений останній римський імператор, а Вічне місто перетворилося на величезне скупчення руїн. Велика Римська імперія припинила своє існування.

Наступницею культурних традицій античності стала Візантія, у яку набагато раніше були перевезені залишки сакральності.

Учені, мислителі Римської імперії почали викладати в Константинопольському університеті.

Велика мова Римської імперії – **латина** – стала виконавицею колосальної історичної функції, що була продовжена і в Візантійській імперії та інших великих державних утвореннях.

Латина поступово витіснила **етруску** і **сакральну давньогрецьку** мови, всотавши їх сакральність і багатство (за дослідженнями лінгвістів, **давньогрецька** мала 5 млн. лексем).

Латиною, що визнана як сакральна мова (питання викликає дискусію), було здійснено переклад Біблії у IV столітті святим **Ієронімом Стридонським**.

Він замінив різні варіанти латинських перекладів Біблії (*Vetus Latina*), що існували до того часу, і назвав переклад *Вульгата* (лат. *Biblia Vulgata* «Загальноприйнята Біблія»).

Слід зазначити, що саме **латина** було обрана мовою перекладу для країн, що прийняли католицизм.

Це сталося в IV столітті (коли ще існувала Римська імперія і останнім імператором великого Риму Костянтином I у 313 р. був прийнятий едикт, що визнавав християнство офіційною релігією).

Саме тоді виникла потреба в єдиному, достовірному латинському тексті Біблії.

Як зазначалося, мовою перекладу була визнана **латина**, а переклад доручено **Ієроніму Стридонському**, найбільшому знавцю Біблії та секретарю папи Дамасія I.

Ієронім чудово володів грецькою мовою, латиною і мав значні знання івриту (арамейської).

У 386 році Ієронім перебрався у Віфлеєм і понад 20 років працював над перекладом Ветхого (Старого) й Нового Заповітів латинською мовою.

Тридентський собор (1546) затвердив текст Біблії Ієроніма – і *Вульгата* увійшла у загальний вжиток на Заході як офіційний переклад, обов'язковий для Римо-католицької церкви.

Уперше *Вульгата* видана за Сікста V, під заголовком: «*Biblia sacra vulgatae editionis*» (Рим, 1590); потім перевидавалася Григорієм XIV, Климентом VIII та ін.

Впродовж століть *Вульгата* служила джерелом усіх перекладів Біблії західноєвропейськими мовами.

Авторитет та вплив *латини* як сакральної мови став безмежним. Всі наукові, релігійно-філософські, юридичні та інші роботи пишуться виключно латиною.

(З 1979 року існує виправлена версія – Неовульгата).

Велике значення в процесі формування мовознавства та історії мови зокрема, мають граматичні роботи, написані *давньогрецькою* та *латиною*.

Слід зазначити роботи *давньогрецькою* з питань теорії, етимології та походження мови **Хрисиппа** (280-205р.р. до н. е.) та **Кратера Мілоського** (2 ст. до н.е.), представників філософської школи стоїків.

Візантійська імперія

Після розпаду Римської держави під владою Візантії виявилися найбагатші області. До складу великої Візантійської імперії входили Балканський півострів, острови Егейського моря, острови Крит і Кіпр, Мала Азія, Сирія, Палестина та Єгипет, частини Месопотамії, Вірменії та Аравії. Візантійські володіння були у Північному Причорномор'ї.

Територія імперії була величезною. Природа та клімат цієї держави відрізнялися великою різноманітністю: спекотне та посушливе літо з теплою та дощовою зимою в одній частині імперії, холодні та снігові зими – в іншій. Гори в Греції та Малій Азії, широкі родючі поля у Фессалії та Фракії, долини Нілу.

У Єгипті та Фракії вирощували пшеницю та ячмінь. Прибережні долини Егейського моря славились садами та виноградниками, а Греція – оливковою олією. Далеко йшла слава про цінні шовкові тканини Візантії. Процвітало скотарство.

Візантійці надзвичайно шанували науку, математику, астрономію, що йшли коренями ще в етруську цивілізацію.

Візантійці вважали, що наука і культура – те, що відрізняє їх від варварів, яких не торкнулося, як писав Геродот, Світло Богів.

До наших днів дійшли роботи візантійських істориків Прокопія, Пселла, Анни Комніної, Георгія Пахімера та ін.

Історики описують закони життя візантійців, наголошуючи на тому, що діти всіх верств населення йшли до школи з восьми років, де отримували початкову освіту. Вчилися музиці, танцям, декламації та іншим «еллінським наукам».

Можна було вступити і до Константинопольського університету, який був заснований указом Феодосія II у 425 р.

Освіта, отримана у Візантії, цінувалася дуже високо: «Ніякий європеець не міг вважатися досить освіченим, якщо він хоч скількись часу не навчався у Константинополі», – писав Папа Пій II (1405–1464).

Освіта повністю стала світською і лише в деяких філософських гуртках (за свідченнями Георгія Пахімера) Обраним надавалися древні «вищі» Знання.

Саме Обраними були математики, архітектори, алхіміки, медики. Архітектори демонстрували свої уміння через створення гігантських міст, розкішних палаців.

Зокрема, імператорський палац, розташований на березі Мармурового моря, являв собою комплекс розкішних будівель. Прекрасні палаци з відкритими терасами та розкішними термами – все це було оточене садами та фонтанами. Спеціальні закриті

переходи вели в імператорську ложу на іподромі та інші будівлі палацового комплексу.

Розміри та масштаб будівель вражали уяву і до цієї пори не дають відповіді, як вони були збудовані без жодних технічних приладів, пристроїв, машин.

У 1204 лицарі Четвертого хрестового, яких підтримали венеціанці, розграбували Константинополь.

Саме після цього знання з алхімії, медицини, філософії, будівельної майстерності попадають (за свідченнями істориків) в Європу.

Перевезені були туди і давні коштовності, і майстри, які вміли їх виробляти. Візантійський історик Никита Хоніат (середина XII ст. – 1213 р.) писав: «Розірвавши ланцюг, ворожий флот весь рушив уперед: наші кораблі частково були захоплені, а інші були зруйновані. При розграбуванні міста і головного храму (Святої Софії) Святі аналої, заткані коштовностями незвичайної краси, були розрубані на шматки і розділені між загарбниками разом із іншими чудовими речами. Золото, срібло, дорогоцінне каміння, тканини, предмети незвичайного мистецтва кидалися просто в трюми кораблів разом з тими, хто володів рідким мистецтвом і Давніми Знаннями. Більшість з них вмिरала, не витримавши мук і наруги».

Візантійська імперія загинула, залишивши колосальний слід в історії, вплинувши на формування культури, освіти, ментальності молодих держав (зокрема, Київської Русі), передавши їм і деякі крихти прадавньої сакральності, зокрема в мові.

Священна Римська імперія

Після розпаду Великої Римської імперії, довгих історичних процесів її агонії в VIII ст. виникла Священна Римська імперія.

Ця держава, що проіснувала майже 10 століть і справила значний вплив на становлення інших держав і націй, включала величезні території і велику кількість західноєвропейських народів.

Як історичну довідку зазначимо, що на території древньої Європи після знищення влади Риму найбільш войовничим племенем були лангобарди – плем'я, що належало до германських народів.

Наприкінці IV століття лангобарди були підкорені гунами.

Після смерті вождя гунів **Аттіли** лангобарди все ж таки здобули незалежність і, захопивши Італійські землі в 568 р., утворили ранньофеодальне королівство.

На території Лангобардського королівства християнство проповідувалося у двох напрямках – *католицькому* та *аріанському*.

Аріанство (як зазначалося вище) мало в своїй філософській суті ще залишки *прадавніх сакральних знань*.

Згодом, коли лангобардські князі все ж таки схилилися до католицизму і підтримували добрі стосунки з римським духовенством, аріанство, його писемні пам'ятки та проповідники були знищені.

У 774 р. Лангобардія під час одного з військових походів була захоплена військами Карла Великого, який

присвоїв собі титул «короля франкського та лангобардського».

Карл Великий (за свідченнями сакральних текстів), був «правителем від Бога», оскільки був головним вождем племені франків, носіїв (як вважалося) «Божественного знання».

Аналіз останків великого правителя (проведений 1998 р.), що зберігаються в золотій усипальниці в Аахенському соборі, засвідчив, що **Карл I**, син великого короля франків Пипіна Великого, мав великий на той час зріст (184 см), кістяк майже в ідеальному стані, не зважаючи на те, що король помер у віці 66 років (на той час у Європі – глибока старість, адже середній вік чоловіків у 8 ст. – 29 р.), що свідчить про майже надлюдське здоров'я і витривалість правителя.

Тридцять років життя він присвятив безперервним війнам, під час яких підкорив майже всі войовничі племена, охрестивши їх (зокрема, саксів).

Підкорив аварський каганат (що був мусульманським), який потім увійшов до складу майбутньої Іспанії.

Карл I заснував династію Каролінгів та Франкську імперію.

Як вважають дослідники, володіючи сакральною силою знань, у зрілому віці (з позицій раннього середньовіччя, будучи древнім старцем) почав приділяти увагу відродженню духовності, культури, науки Великої Римської імперії на території, що завжди вважалася дикою (на північ від Альп), будував велику кількість церков, монастирів.

Зберігаючи священні тексти франків в таємних сховищах монастирів, тим не менше поширював християнство, розуміючи, що тільки так може зберегти єдність новоствореної держави.

Оточував себе ученими з півдня, з Візантії, Кордовського каліфату, Багдаду.

Розуміючи необхідність поширення *латини*, канонічної, церковної мови, (хоча сам цікавився текстами інших сакральних мов, зокрема *акадською, арамейською, давньогрецькою*), проводив великі реформи; замовив видатному теологу, ритору, знавцю мов **Алькольму** єдиний варіант Біблії латиною на основі *Вульгати* (до того часу священні християнські служби проводились у вільному вигляді мовами племен).

За його правління був виданий *кодекс Абрагамса* (словник латинських релігійно-церковних термінів).

Збудував священну дворцову Капеллу в Аахені, де були засновані школи, наукова академія, філософський гурток.

У 800 році римською знаттю за наклепом у перелюбстві (насправді переслідувалась мета великого перевороту) був арештований папа римський Лев III, якого катували, осліпили, відрізали язика. Карл I через підставних осіб врятував папу, вирішивши провести відкритий публічний суд. Папу було виправдано, знать була засуджена і повинна була скоритися Карлу.

Карл I був коронований (з відповідним благословенням) Папою на трон імператора Римського.

Саме з того часу велика імперія Карла почала називатися Священною Римською імперією (офіційно існувала до 1862 р.).

До самої смерті (814р.) Карл займався відновленням культурно-наукових, мовно-філософський канонів Римської імперії, віддаючи на це величезну кількість коштів.

Після його смерті імператором став син Карла Людовік (коронований ще за життя Карла самим батьком; всі наступні королі та імператори коронувались за традицією папою Римським), що не утримав надбання батька.

Уже в 844 р. Імперія розпалася на три Франкії (хоча офіційно вони вважалися областями Великої імперії), з яких сформувалися Франція, Італія та Германія.

Цілком очевидно, що Священна імперія вплинула на формування не тільки цих трьох, але й усіх інших держав Європи, які в тій чи іншій мірі стали її культурно-ментальними спадкоємцями, інтелектуальна еліта яких завжди намагалася дійти у пізнанні до сакральних знань пращурів, розвиваючи при цьому визнану сакральною **латинську** мову.

Київська Русь

Історію Київської Русі звичайно починають з 862-го року, але її заснування і розвиток почалися значно раніше.

В кінці IV століття до Р. Х. східні слов'яни, відомі тоді під ім'ям антів, вели боротьбу з готами під керівництвом

твом свого вождя **Божа** (який вважався Обраним спадкоємцем і носієм Вищих Знань).

Всі слов'яни у той час були язичниками і жили в окремих селищах.

Таке селище, обгороджене земляним валом і дерев'яними стінами, звалося городом. З городів виділилися: Київ, Новгород, Смоленськ і Чернігів.

Слов'яни ділилися на племена з різними назвами. На чолі племен стояли князі, які вирішували військові і державні питання. Але для рішення особливо важливих адміністративних, законодавчих і судових справ збиралася рада всього народу («віче»).

Князь звичайно вибирався народом, і вже в ті часи існували міста-республіки з демократичною формою правління (Новгород, Хлінів, Псков).

Свою незалежність ці міста втратили в XV столітті, потрапивши під владу великих князів московських.

Потрібно відзначити, що в цей період в Середній і Західній Європі були вольні (незалежні) міста, але вони не займали такої обширної території, як слов'янські міста-республіки. Так, наприклад, Новгородська земля за площею була вдвічі більше за Францію.

Смуга степів, що лежали уздовж північних берегів Чорного моря, з давніх часів служила «коридором», по якому йшли народи з Азії до Європи. З цими народами – готами, гунами, аварами і іншими – східним слов'янам доводилося вести боротьбу за своє самостійне існування. Іноді їм вдавалося забезпечити свою незалежність, іноді вони виявлялися під владою інших народів.

У VII столітті утворилося велика держава хазар – народу тюркського походження. Хазари підпорядкували собі частину слов'янських племен.

Але інші племена слов'ян не підкорялися хазарам і пішли на північ по Дніпру, на верхів'я Західної Двіни, Волги і до берегів Балтійського моря, засновуючи усюди торгові міста.

З кінця VII століття історики розрізняють дві Русі – Північну – лісову і торгову, яка в VIII – IX століттях опиниться у сфері впливу норманів і довго ще залишатиметься язичницькою, і Південну – степову, куди вплив Візантії і християнства проникає досить рано.

Таке розділення буде існувати до часу **Володимира Святого**.

Дев'яте століття було часом великої активності скандинавів, які здійснювали напади на різні країни Європи і доходили навіть до Константинополя.

Скандинави (варяги) проникали і на Русь через країну Великих озер. Звідти вони шукали торгових шляхів на схід і на південь по річках Волзі і Дніпру.

Слов'янські літописи повідомляють під **862** роком, що слов'яни, які жили на північ навколо Новгороду, постійно ворогували між собою. Щоб покінчити з цією ворожнечею, вони ніби-то вирішили звернутися до своїх північних сусідів скандинавів, яких вони називали «варягами». Як це було в дійсності, встановити тепер важко.

Безперечним фактом залишається, що **Рюрик**, відомий вождь варягів, прийшов в цю область з своїм за-

гоном («дружиною»), поселився в Новгороді і став княжити над слов'янами.

862 рік вважається роком заснування Київської Русі. Новгород знаходився в північній частині водного шляху (Балтійське море – річка Нева – Ладозьке озеро – озеро Ільмень – річка Дніпро – Чорне море), по якому йшла торгівля між скандинавами і Візантією. У той час цей була важлива торгова магістраль.

Розширення держави на південь уздовж цього шляху почалося при найближчих наступниках Рюрика.

Князь **Олег**, який управляв країною під час малоліття сина Рюрика, Ігоря, оволодів Києвом і переніс туди столицю нової слов'янської держави, або як тоді говорили, Київської Русі.

Отже, на початку X-го століття окремі слов'янські держави – Новгородське, Київське та інші – об'єдналися під владою князя Олега.

Утримання одночасно Новгорода й Києва робило Олега повним господарем річки Дніпро. Дрібніші слов'янські князі повинні були йому підкорятися, і таким чином відбулося об'єднання слов'янських племен.

Центром Русі стало місто (город) Київ.

При князі Володимирі Київська Русь прийняла від греків православ'я. Так називається грецьке християнство на відміну від християнства західноєвропейського.

Хрещення Русі відбулося в 988-му році.

Переклади християнських православних текстів відбулися мовою, умовно названою **старослов'янською**.

Вона визнана історичним мовознавством як **сакральна старослов'янська мова**.

Її значення в процесі еволюції слов'янських мов, культури, ментальності важко переоцінити.

СТАРΟΣЛОВ'ЯНСЬКА МОВА – найдавніша писемно-літературна мова слов'ян, створена у 860-х рр. солунськими братами-проповідниками Кирилом та Мефодієм на основі південно-македонського (солунського) діалекту староболгарської мови з помітним впливом моравсько-паннонського діалекту. Уперше була використана при перекладах із **давньогрецької** мови богослужбових книг та іншої християнської літератури візантійського обряду для великоморавських християн на прохання моравського князя Растислава.

Велика Моравія, Великоморавська держава, Моравське князівство – слов'янське ранньодержавне утворення кін. 8 – поч. 10 ст. у Середньому Подунав'ї постало на рубежі VIII–IX ст. після розгрому Аварського каганату.

У часи найбільшого піднесення, в 2-й третині IX ст., в межах його політичного впливу була територія, на якій розташовані сучасні Чехія, Словаччина, Угорщина, Банат (Воєводина) у Сербії, пн. ч. Хорватії та Словенії, Мала Польща, Закарпаття, Галичина та Волинь по р. Горинь.

Історичний центр князівства лежав у долині р. Морава, на півдні сучасної Моравії.

Моравські князі стверджували свій авторитет у боротьбі з німецькими феодалами, які підтримували політичну роздрібненість Моравської держави.

Намагаючись створити церкву, яка б не була підконтрольною німецькому духовенству, моравський князь Ростислав запросив у країну візантійських місіонерів. До князівства прибули **Кирило і Мефодій**.

Незважаючи на те, що існують історичні свідчення існування писемності у слов'ян задовго до Кирила та Мефодія, традиційно прийнято вважати, що саме вони 863–67р.р. заклали основи слов'янської писемності та літургії.

Старослов'янська мова – унікальний мовний конгломерат, що об'єднав колосальні можливості сакральних текстів (зокрема **давньогрецькою**) з особливостями слов'янської лінгвосистеми.

Оскільки **старослов'янська мова** зберігала багато рис та архаїзмів **праслов'янської мови (праслов'янська мова** – визнаний історичним мовознавством термін, що означає гіпотетичну прамову, від якої походять слов'янські мови. Згідно з історичними дослідженнями, існувала в період від 4-го тисячоліття до н. е. – VI ст. н.е.), вона була зрозумілою всім слов'янам і обслуговувала переважно культові потреби.

За класифікацією старослов'янська мова належить до південнослов'янської групи слов'янських мов.

У писемних пам'ятках старослов'янська мова представлена двома системами письма: глаголицею (переважна більшість мовознавців вважає її первинною) та кирилицею.

Найдавніші списки кирило-мефодіївських перекладів 10–11 ст., які збереглися до нашого часу, написані глаголицею («Київські листки» (10 ст.), Зографське, Маріїнське та Ассеманієве Євангелія, «Збірник Клоца», «Синайська псалтир», «Синайський требник», а також кирилицею («Савина книга, Супрасльський рукопис, Остромирове Євангеліє, Єнинський Апостол, Слуцький Псалтир, Реймське Євангеліє, Хіландарські листки, Листки Ундольського та ін.).

Зростання значення Київської Русі відобразилося перш за все в широких споріднених зв'язках київських князів з державами Польщі, Німеччини Франції, Чехії, Візантії і скандинавських країн. Потім встановилися більш тісні торгові і культурні зв'язки з державами Західної Європи.

Історики свідчать про перетікання прадавніх сакральних знань з Візантії до Київської Русі, що відобразилось у символічному та обрядовому вигляді (іночество, іконопис).

Господарство в Київській Русі було натуральне, таке, в якому кожне окреме господарство задовольняло в основному свої потреби. Предмети розкоші і ювелірні вироби привозилися з Візантії і зі Сходу.

В той же час київські ремісники(що володіли сакральними знаннями) створили власне високе мистецтво, зразки якого збереглися до наших днів.

Процвітало ковальське ремесло; зброярі виробляли прекрасні мечі і іншу зброю.

Київ став забудовуватися кам'яними храмами і будівлями, прикрашеними живописом і мозаїкою; був побудований Обраними майстрами Софіївський собор. Іноземці, що приїздили до Києва, вражались його пишністю і називали його «суперником Константинополя».

Київська Русь відзначалася високим рівнем освіти. Розвивалися найрізноманітніші галузі науки, що ще частково зберігала рештки «Високого Знання».

При сині Володимира Святого – **Ярославі Мудрому** – було складено перше зведення законів «Руська Правда».

При ньому ж Київська Русь стала однією з провідних європейських держав, а місто Київ – одним з найважливіших культурних центрів тодішньої Європи.

Багато європейських монархів намагались породичатись з могутнім київським князем. Сам Ярослав був одружений на дочці шведського короля. Три сини мали дружинами дочок європейських монархів, а три дочки Ярослава стали королевами Норвегії, Угорщини та Франції.

Серед **імперій не-європейських**, але таких, що колосальним чином вплинули на культуру, освіту людства, надали можливість дослідження прадавньої писемності та сакральних мов слід назвати такі:

- **Імперія Великих Моголів**, учені і філософи якої багато приділяли часу відродженню індійської культури та дослідженню тайн **санскриту**.
- **Арабський халіфат**, культурна історія якого є унікальною.

Створений войовничими кочовими племенами халіфат перетворився на величезний культурний центр. Араби зводили нові міста та сприяли розвитку старих.

Було засновано кілька багатих освітніх та наукових центрів – Куфа та Басра в Іраку, Каїр у Єгипті, Кайруан у Північній Африці. Міста демонстрували фантастичні знання зодчих.

В мечеті Аль-Казар в Каїрі на основі медресе в 988 р. був відкритий університет, де викладалися прадавні (що виходили з сакральних) знання з медицини, хімії, астрономії, математики та архітектури.

У Багдаді, Дамаску, інших містах держави наука, мистецтво та культура розвивалися дивовижними для Середньовіччя темпами.

Іслам того часу терпимо ставився до інших релігій та проявів культур різних народів під своїм пануванням.

При дворах халіфів часто жили та творили найкращі уми того часу.

У період найбільшого розквіту халіфату арабські перекладачі опрацювали безліч робіт прадавніх цивілізацій та культур з різних галузей науки і тим самим встигли (перш, ніж почалися релігійні переслідування) зберегти у різних записах цінні наукові відомості, що містилися в цих працях.

Османська імперія, яку в Європі традиційно називали Оттоманською імперією – найбільша турецька держава-султанат, спадкоємиця мусульманського Арабського халіфату та християнської Візантії, учені якої продовжували (наскільки дозволяло-

ся законами релігії) роботу над відновленням сакральних знань, започатковану в означених колосальних державах.

Імперія Чингісхана. Спочатку це була середньовічна ранньофеодальна держава, яка перетворилася в імперію, де високого розвитку досягли наука, просвітництво та культура.

Нерідко вчені та діячі культури з однієї держави, відвідуючи інші країни імперії, залишалися там працювати.

Відомо, що у Сараї проживали іноземні медики (що користувалися прадавними знаннями), у місті також були розвинені такі науки, як астрономія та геодезія (цей факт підтверджений археологічними розкопками, під час яких були знайдені частини астролябій та квадрантів).

Велика імперія Чингісхана розпалася на окремі держави, такі як Китай, Іран, Арабські Емірати.

Золота Орда трансформувалася в Астраханське, Казанське, Касимівське, Кримське та Сибірське ханства та Ногайську Орду (остання проіснувала до 1502 р.).

Найбільший слід в історії залишили Казанське та Кримське ханства. Це були сильні та впливові держави, особливо Казанське ханство, що 1552 р. було завойовано **Іваном Грозним**.

Багатівікове існування великої імперії вплинуло на подальший хід історії. Багато складових її системи влади та управління, прадавні знання про людину та владу й підкорення були використані інши-

ми правителями, зокрема Іваном Грозним, царем Московії.

Наукові дослідження сакральних текстів, артефактів, релігійно-філософських концепцій, вчень прадавніх мислителів давали поштовх до активного розвитку спільного ідейно-інтелектуального контексту, що складався у науково-філософському, літературно-мистецькому та суспільному житті Європи, починаючи з Епохи Відродження.

Зокрема, проблема походження мови почала розглядатися на тлі доведення генетичної мовної спорідненості.

Ця ідея висувалися частково ще в роботах Данте, в дослідженні «Про спорідненість мов» Г. Постеллуса (XVI ст.). Викликає інтерес робота Й. Ю. Скалігера «Міркування про подібність європейських мов», що побачила світ у 1599 р.

Досить широка класифікація родинних мов Старого Світу була запропонована Г. В. Лейбніцем (1646–1716), який по суті розмежував індоєвропейські мови, застосувавши терміни: «кельтські», «урало-алтайські», «скіфські».

Вже у XVII ст. склалися уявлення про спорідненість мов семітської сім'ї завдяки роботам Е. Гішара, І. Лудольфа та ін.; німецької та романської груп, слов'янських мов (роботи Ю. Крижанича) тощо.

Особливого значення набули видані Ф. Ю. фон Страленбергом у 1730 р. «Порівняльні таблиці мов Північної Європи, Північного Кавказу тощо»,

завдяки чому була створена класифікація великої кількості мов.

Важливу роль відіграла робота **Й. Гердера** «Дослідження про походження мови» (1770, вид. 1772), яка поряд з його статтею «Про віки мови» стала одним з найсерйозніших підступів до історичного мовознавства як до серйозної науки.

Наприкінці. XVIII – поч. XIX ст. питання походження мови, мислення, а, відповідно, і людини, людства, стають надзвичайно актуальними.

Особливо це питання стає органічним на тлі розвитку природничих наук, де на той час було накопичено великий конкретний матеріал, що дав основу першим універсальним класифікаціям і таксономіям, які відкрили можливість розглянути ціле, визначити ієрархію його елементів і припустити, що вона є результатом дії деяких загальних законів.

Принципом тлумачення науки на той час став історизм в поєднанні з натуралізмом та психологізмом, тобто визнання розвитку в часі що здійснюється природним чином, за законами, які не тільки описують саму зміну одних форм іншими, але пояснюють причини, взаємозв'язок й конкретний вид, який вони приймають.

Наука про мову, її походження та еволюцію, відчуваючи плідний вплив із боку загальної методології наук, починає брати активну участь у виробленні спільних ідей.

Як зазначалося вище, поштовхом до надзвичайного розвитку історичного мовознавства стає відкриття **санскриту** (а пізніше й інших сакральних мов, зафіксованих в прадавніх пам'ятках).

В 1786 англійський дослідник **У. Джоунз**, познайомившись із **санскритом** і, виявивши його подібність у дієслівних коренях і граматичних формах з грецькою, латинською, готською та іншими мовами, зміг запропонувати абсолютно нову концепцію лінгвістичної спорідненості.

Він заявив, що наявність достатньої кількості подібних збігів у порівнюваних мовах дозволяє констатувати їхню генетичну спорідненість і, відповідно, їхнє походження із загальної прамови.

Німецький дослідник **Й. Аделунг** на початку XIX ст висуває свої міркування про причини історичного розвитку мови та формулює критерії відмінності у ступенях мовної спорідненості, які передбачають не просто споглядальне, поверхнєве порівняння мов, які вважаються спорідненими, але й порівняння їх граматичних структур.

Колосальний вплив на розвиток історичного мовознавства мали роботи **Ф. Бокка, Р. К. Раска, Я. Грімма** та ін.), що побачили світ у XIX ст.

Видатний німецький учений **А. Шлейхер** розглядав розвиток мови з точки зору біологічних ідей **Ч. Дарвіна** і близько підійшов до співставлення біологічної еволюції і передачі мовної інформації у часі.

Він запропонував модель послідовного поділу *прамови* всіх відомих на той час мов, яку він назвав *індоєвропейською*.

На початку XIX ст. ідеї порівняльно-історичного мовознавства втілилися в дослідженнях порівняльно-історичного характеру, в яких була застосована і відповідна техніка досліджень, що спиралися переважно на дані індоєвропейських мов, і таким чином порівняльно-історична граматики цих мов стала провідною дисципліною порівняльно-історичного мовознавства.

Порівняльно-історичне мовознавство, принаймні з 20-30-х років XIX ст, чітко орієнтується на два аспекти – «порівняльне» і «історичне».

Історичне порівняння елементів різних мов відкриває шлях до створення *генетичної класифікації мов* та (навіть) можливості реконструкції *прамови, тобто прадавньої мови, від якої походять мови, генетична спорідненість яких з точки зору порівняльно-історичного методу та аналізу очевидна.*

В історичному мовознавстві прийнята (та доведена) теорія існування спільної *прамови* всіх індоєвропейських мов (запропонована **А. Шлейхером**).

Це так звана ***Праіндоєвропейська мова***, – гіпотетична *прамова* індоєвропейської сім'ї.

Швидкий розвиток порівняльно-історичного мовознавства, і насамперед теорії та практики порівняльно-історичних граматик, призвело до того, що вже до середини XIX ст. воно стало розглядатися не тільки як найрозвиненіша і найточніша, зав-

дяки високому рівню формалізації, гуманітарна дисципліна історичного і порівняльного циклу, а й як зразок для інших наук, заснованих на принципі історизму і компаративізму (*компаративізм* – це світогляд, що заперечує будь-яку абсолютизацію, розбудовує свої ідеї шляхом порівняння загального й окремого, одиничного і множинного, монологічного і діалогічного, окреслюючи спорідненні, суміжні, а також відмінні, контрастні явища і поняття).

Під впливом успіхів порівняльно-історичного мовознавства та *порівняльно-історичного методу* у мовознавстві оформляються такі напрями у європейській науці II пол. XIX ст., як *порівняльна міфологія, порівняльне право, порівняльне літературознавство*.

Як зазначалось, поле досліджень історичного мовознавства надзвичайно широкий, але головною проблемою була і залишається проблема походження, еволюції, особливості функціонування мови.

Ці проблеми вивчаються з точки зору самого поняття «мова», але підкреслимо, що мовна система з позицій сучасного та історичного мовознавства диференціюється та може розглядатися й вивчатися як *нормативна, літературна, народна, діалектна, сакральна*.

Численні дослідження сакральних (неперекладних, не змінених перекладом) текстів дозволили визначити корифеям науки зробити певні зауваги та ви-

сновки про особливу сутність мови, яку названо «**сакральна**».

Так **Я. Грім**, зокрема, вважав, що **сакральна мова**, будучи зафіксованою в прадавніх релігійно-філософських текстах, при глибокому і ретельному аналізі, дозволяє стверджувати, що це мовна система, в якій втілені надприродні сутності буття, заковані поняття *трансцендентального* {від лат. *transcendens* (можливо, через посередництво нім. *transzendental*); це латинський прикметник, утворений в середньовічній латині від дієприкметника *transcendens* (родовий відмінок *transcendentis*) – «переступаючий», «що виходить за межі»}.

Я. Грім вважав, що основою слів в сакральних мовах, прообразом їх є слово Боже, яке проникає собою все і містить у собі всі імена.

У філософії поняття «сакральна мова» має довгу історію і вживається у різному сенсі різними філософами. Найбільш поширеним є значення, яке йому надав **І. Кант**. Він описував цим словом те, що передує чуттєвому досвіду і робить досвід можливим (наприклад, простір та час).

В давніх цивілізаціях сакральна мова (через писемні тексти) цілком перебувала у віданні «обраних», жерців/священиків {шумерсько-вавилонський клинопис; коптське ієрогліфічне письмо, давньоіндійські тексти; іудейська Каббала, в якій вбачалося «первісність світу, перша сутність речей»; Коран з трансцендентальним значенням кожної літери Корану та ін.}

Велика увага вивченню сакральної мови приділялося в німецькій лінгвістиці.

Одним із авторитетних видань, що публікували роботи з вивчення сакрального, був науковий журнал «*Linguistica Biblica. Interdisziplinäre Zeitschrift für Theologie und Linguistik*».

Німецькі історики мови та філософи вважали, що дослідження основного питання філософії мови про сутність, природу мови, її походження неможливе без глибокого свідомого дослідження саме сакральних мов.

Одним із перших, хто у ХХ столітті дав пояснення сакральному та позначив межі його розуміння, був німецький філософ, мовознавець і теолог **Рудольф фон Отто**, що розглядав сакральні мови як специфічну категорію, яку сам **Р. Отто** називав категорією «*Ganz Andere*» (Зовсім Інше).

Учений стверджував, що сакральне містить у собі цілком своєрідний момент, який вислизає від раціонального в сучасному розумінні цього слова, а тому воно абсолютно не доступне для понятійного тлумачення [Otto R.. *DAS Heilige. Über das Irrationale in der Idee des Gottlichen und sein Verhältnis zum Rationalen*. Gotha, 1927. S 5].

Воно (сакральне) не повинно примітивно аналізуватися, перекладатися звичайними (не сакральними) мовами, що перетворилися в елементарну систему умовних позначень для передачі примітивної інформації.

Саме через це саме поняття сакрального, священного спростилося і втратило своє сутнісне значення, яке автор називає «нумінозне» (від лат. *numen* «Божество»).

Рудольф фон Отто підкреслює, що сучасна людина не здатна зрозуміти всю глибину цього поняття, тому залишається або зовсім мовчати про нього, або позначати його особливими «ідеограмами», що, власне і робили наші пращури, намагаючись передати суть сакрального умовними символами.

В лінгвістичній науці склалася поняття та визначення (на відміну від сакральної) **народної мови**.

Будучи здебільшого засобом спілкування лише між частинами народу, що близько живуть один від одного, народна мова розпадається на обласні або місцеві діалекти й говірки, обмежені здебільшого порівняно невеликою територією. Вони відрізняються один від одного не тільки завдяки територіальній розрізненості населення, але і завдяки розбіжностям у побуті населення.

Народна мова відрізняється меншою стійкістю, ніж **літературна мова**. Крім того, послуговуючи потребам повсякденного життя, народна мова певним чином стає з часом обмеженою.

При диференціації народної мови переважає принцип географічний. Між мовою окремих професійних чи побутових груп (землеробів, рибалок, мисливців і т. п.) завжди існують відомі відмінності, але ці відмінності менш сильні, ніж відмінності між говірками окремих місцевостей.

Мова народна має схильність до діалектного дроблення, тоді як літературна, навпаки, має схильність до нівелювання, встановлення одноманітності.

Лінгвістична наука вважає, що **літературна мова** – певний конгломерат сакральної та народної мовних систем, результат *диглосії*.

Диглосія (від гр. *di* – подвійний, двічі, *glossa* – мова) – спосіб існування двох мовних систем у межах одного мовного колективу, коли функції цих двох систем перебувають у додатковому, стилістично-функціональному, розподілі; мовна ситуація функціонування двох стилістично й функціонально розподілених мовних кодів (трансформованого сакрального і частково нормованого народного).

В історичному мовознавстві прийнятті терміни для означення цих лінгвосистем.

Зокрема, для провідної, стилістично вищої мови, яка поступово формувалася як засіб міжетнічного спілкування, – використовується термін **лінгва фράнка** (італ. *lingua franca* – мова франків).

Термін, що спочатку використовувався арабами й означав будь-яку мову, похідну від латини, особливо італійську. Араби називали всіх жителів Західної Європи франками.

Для мови заниженої стилістичної функції, розмовного побутового варіанту мови певного народу існує термін **Vulgar lingua** «проста мова»).

Яскравими прикладами *диглосії* є співіснування класичної та «вульгарної» латинської мови у Римській

імперії; англо-норманська та староанглійська мови у період норманського завоювання Англії тощо.

Отже, історичне мовознавство, розглядаючи мову як живий організм (що має особливе походження та особливості еволюції), декларує наявність спільної прамови для сучасних мов.

Як зазначалося вище, для мов європейських прийнято термін **Праїндоевропейська мова**.

Праїндоевропейська мова або **протоїндоевропейська мова** – індоевропейська прामова, якою, за припущеннями мовознавців та істориків, розмовляли на північному узбережжі Чорного моря (терени сучасної України), починаючи приблизно з 5 тис. до н. е.

За *ностратичною* теорією праїндоевропейські мови є нащадками *ностратичної* прамови.

Ностратична теорія (чи теорія моногенезу; від гр. *topos* «один» і *genesis* «походження, зародження, виникнення» – вчення про походження всіх мов світу від однієї мови.

Ця теорія пов'язана з ідеями італійського мовознавця **Альфредо Тромбетті** (1866-1929) про спорідненість деяких сімей мов і правомірність їх об'єднання в макросім'ї, з методом глотохронології американського мовознавця **Морріса Сводеша** (1909-1967), який довів існування великих макросімей мов і наявність між ними споріднених зв'язків.

Нині зроблено перші вдалі спроби об'єднання сімей у макросім'ї, як, наприклад, ностратична макросім'я, до якої входять індоєвропейські, картвельські, уральські, дравідські й алтайські мови. Вважають, що до ностратичних мов належать і ескімосько-алеутські мови. Генетична спорідненість ностратичних мов доведена наявністю в них великої кількості споріднених морфем.

Низка подібних рис, зокрема в займенникових позначеннях осіб у всіх мовах світу, також підтверджує єдність походження всіх мов світу.

Автором гіпотези про ностратичні мови став у 1903 данський лінгвіст **Хольгер Педерсен**.

На початку 1960-х ностратичну теорію істотно розвинув славіст В. М. Ілліч-Світич, що дослідив і довів лексичні, словотворчі і морфологічні подібності шести великих мовних сімей Старого Світу: алтайської, уральської, дравідійської, індоєвропейської, картвельської і семіто-хамітської. Надалі нею активно займалися вчені **А. Б. Долгопольський**, **В. А. Дибо** та інші.

Одностайності щодо реальності існування такої надмови мов серед науковців нема, але визнання її зростає.

Реконструкція *індоєвропейської прамови* шляхом порівняння й аналізу спільних рис і систематичних відмінностей індоєвропейських мов є одним із найбільших досягнень мовознавства з початку XIX століття.

Велика кількість слів сучасних індоєвропейських мов походить від праіндоєвропейських коренів, проте ці слова зазнали звукових змін.

Ще більше подібностей відкривається в ранніх формах сучасних індоєвропейських мов перш за все на рівні *морфеміки й деривації*.

Після того, як одні з перших дослідників цієї галузі, такі як **Франц Бопп** і **Якоб Грімм**, систематизували спільні риси індоєвропейських мов, **Август Шлейхер** спробував 1861 року реконструювати *гіпотетичні спільні корені*.

Завдяки новим відкриттям і методам нині триває робота з уточнення та поглиблення реконструкції *праіндоєвропейської мови*.

Реконструйовані форми Августа Шлейхера позначав зірочкою (*): *wódr̥ (*вода*), *k̥wō (*собака*), *tréyes (*три*).

Лексичну спільність індоєвропейських мов ілюструє ПЕРЕДСТАВЛЕНА НА СТОРІНЦІ 227 таблиця, у якій для прикладу наведено різними мовами-наступницями числівники від 1 до 10 та числівники 20 і 100, а також їхню праіндоєвропейську реконструкцію.

Зазначимо, що не лише семантика, морфеміка та деривація слів, але й граматичні структури вказують в індоєвропейських мовах на спільне походження.

Альтернативну модель мовного союзу, тобто групи різних за походженням мов, що зблизилися внаслідок

док взаємовпливів, відкидає сучасна індоєвропейістика, бо подібності мов надто глибинні.

З праіндоєвропейської мови (за даними порівняльно-історичних досліджень) виділилась в процесі еволюції велика кількість окремих мовних сімей (біля 300), де з часом сформувались окремі мови.

Одними з найчисельніших мовних сімей вважаються *романо-германська* та *загальнослов'янська*

Романо-германська сім'я умовно поділяється на мови *германські* та *романські*.

Германська має три підгрупи: північну, західну, східну.

До *північної підгрупи* належать:

- шведська мова та її діалекти (гетамол, норлендська, ельвдалск т. і.), данська мова, норвезька офіційна мова та її діалекти (букмол, нюношк, ріксмол, трендешк, нордношк і т. д.), ісландська, фарерська мови.

До *західної підгрупи* входять:

- англійська, фризська, люксембурзька, нідерландська, німецька, їдиш, африкаанс. З мертвих мов – франкська, давньоанглійська, давньовірхньо-німецька, йола, середньоанглійська, середньовірхньонімецька, середньонижньонімецька, середньонідерландська.

До *східної підгрупи* належать згаслі германські мови – готська, бургундська, вандальська, гепідська, герульська.

Романська група мов представлена живими мовами – французькою, провансальською (окситанською), італійською, сардинською (сардською), іспанською, каталанською, португальською, румунською (мова румунів і молдован), аромунською, ретророманською, рядом креольських мов.

Усі романські мови розвинулися під впливом латинської мови, літературна форма якої відома тепер за численними писемними пам'ятками і застосовується досі як мова католицької літургії та (обмежено) як міжнародна мова науки.

Термін «романські» походить від лат. *romanus* («притаманний Риму», згодом – «Римській імперії»).

Загалом мовців (романськими мовами) у світі близько 1 млрд.

Романські мови як державні чи офіційні вживають 66 країн (зокрема французьку – 30 країн, іспанську – 23 країни, португальську – 8, італійську – 4, румунську – 2 країни).

Французька та іспанська є офіційними та робочими мовами Генеральної Асамблеї ООН.

Ще декілька романських мов мають статус парціальної («часткової») мови у відповідних країнах: галісійська, каталанська та окситанська у формі аранської говірки в Іспанії, ретороманська у Швейцарії.

Решта романських мов є мовами хатнього вжитку без особливого соціального статусу: окситанська у

Франції, сардинська в Італії, аромунська – поза Румунією на Балканах.

Ще одна велика велика мовна сім'я
– **Загальнослов'янська.**

Народи, що історично входили до цієї сім'я мали спільну
прамову.

В історичному мовознавстві вона називається –
Праслов'янська мова.

Праслов'янська мова – гіпотетична прामова, від якої
імовірно походять слов'янські мови.

За даними історичних досліджень, існувала в період від
4-го –тисячоліття до н. е. –до VI ст. н. е.

Жодних письмових пам'яток **праслов'янської мови**
не збереглося, тому мова була реконструйована
на підставі порівняння достовірно засвідчених
слов'янських та інших індоєвропейських мов.

Існують давні структурні риси у фонетиці, грамати-
ці і лексиці, що є спільними для слов'янських і
балтських мов (припускається існування у ми-
нулому якогось виду *балто-слов'янської мовної
спільності*).

Традиційно слов'ян (і, відповідно, їх мови) поділяють
на *західних* (поляки, чехи, словаки, лужицькі сер-
би, сілезці, кашуби), *східних* (українці, білоруси,
росіяни, русини), *південних* (болгари, серби, хор-
вати, словенці, македонці, боснійці, чорногорці,
горанці).

Історичне мовознавство продовжує розвиватися, досліджуючи мову як живий організм з власними особливостями походження та еволюції.

Історичний аспект мови досліджується в таких дисциплінах, як :

- історичне мовознавство, історія окремих мов, філософія мови, етимологія тощо.

Основним завданням означених дисциплін є дослідження походження, еволюції та функцій мови в зв'язку з мисленням.

ПИТАННЯ ТА ЗАВДАННЯ

1. Дайте поняття історичного мовознавства.
2. Основні завдання порівняльно – історичного мовознавства. В чому полягає порівняльно-історичний метод вивчення мови?
3. Що таке сакральна мова? Які сакральні мови визнає історичне мовознавство?
4. Назвіть писемні пам'ятки давніх цивілізацій, в яких зафіксовані сакральні мови.
5. Дайте поняття літературної та народної мови.
6. Дайте поняття «диглосії». Що означають терміни «Lingua franca», «Vulgar lingua».
7. Що означають терміни «праіндоєвропейська мова», «праслов'янська мова»?
8. Які мови входять до романо-германської групи? Поясніть диференціацію.
9. Що таке старослов'янська мова? Коротко повідомте про існуючу версію її походження.
10. Назвіть основні групи слов'янських мов.

РОЗДІЛ 2.

Основні аспекти сучасного мовознавства

На відміну від історичного підходу до вивчення мови (де мова була данністю, сакральною системою, що давалася Обраним і несла Вищі Знання), сучасне мовознавство, або лінгвістика (від лат. *lingua* – мова) – це наука про мову як суспільне явище, що служить засобом зносин людей, тобто як явище загальнолюдське, породження людського суспільства та його мисленнєвої та трудової діяльності.

Мова в аспекті сучасного мовознавства розглядається як складна багаторівнева знакова система, що використовується людьми в цілях спілкування (обмін інформацією, волевиявлення), фіксації та збереження інформації.

Залежно від проблем і мети вивчення мовного матеріалу мовознавство поділяється на загальне і часткове.

Загальне мовознавство – це теорія науки про мову, що спирається на філософське розуміння природи і суті мови. Воно вивчає різні мови світу в їхньому давньому і сучасному стані для з'ясування загальнолюдських властивостей мовного процесу.

Часткове мовознавство – це наука про конкретну мову (українську, англійську, німецьку та ін.), які використовуються як засіб спілкування.

Внутрішнє членування мови, що виявляється у розрізненні мовних рівнів, служить підставою для виділення відповідних розділів мовознавства, для яких ці рівні виступають предметом дослідження.

Основними розділами є *фонетика*, *лексикологія* та *граматика*.

Фонетика – це розділ мовознавства, що займається вивченням звукового складу мови і всього того, що пов'язано зі звуковим вираженням змісту в мові.

Лексикологія – це розділ мовознавства, що вивчає лексику, тобто словниковий склад мови.

Підрозділи лексикології:

- **семасіологія** (*семантика*)(грец. *sēmasía* – «значення, зміст» і грец. *lógos* – «слово»)– наука, яка досліджує фактичні значення слів, незалежно від їхньої вимови);
- **ономасіологія** (від грец. *onomasía* «називання, йменування» і грец. *lógos* «слово, наука») – підрозділ мовознавства, який вивчає процеси найменування;
- **етимологія**– (від грец. *ἔτιμον* «правда», «істина» і грец. *-λόγος* – «слово, наука») – розділ лінгвістики, що аналізує походження слів; будучи елементом історичного мовознавства, обслуговує й сучасні проблеми науки про мову);
- **фразеологія** – (від грец. *phrasis* –«вираз, вислів», *logos* –«слово, наука») – розділ мовознавства, у якому вивчається система фразеологізмів мови (лексично неподільні поєднання слів);
- **лексикографія** (від грец. *λεξικόν* – словник і грец. *γράφω* – пишу) – розділ мовознавства, пов'язаний

зі створенням словників та опрацюванням їх теоретичних задач.

- **Граматика** – це розділ мовознавчої науки, яка вивчає будову мови. Граматика складається з *морфології* та *синтаксису*:
- **морфоло́гія** (від дав.-гр. *μορφή* – «форма» + *λογία* – «слово») – розділ граматики, в якому вивчають явища, що характеризують граматичну природу слова як граматичної одиниці мови. Це вчення про будову та граматичні класи слів (частини мови), граматичні категорії і систему словозміни їх (словоформ).
- **Синтаксис** (від дав.-гр. *σύν-τάξις* «складання», «координація», «порядок») – розділ лінгвістики, в якому вивчаються номінативні та комунікативні мовні одиниці: речення та словосполучення. Синтаксис у буквальному перекладі означає складання, упорядкування, координування, з'єднання слів у зв'язаний текст.

Перехідними рівнями мови є *морфемний* *словотворчий* рівні.

Мовознавство – суспільна наука, а, отже, перебуває у близьких або віддалених зв'язках з багатьма суспільними і природничими науками.

Мовознавство тісно пов'язано з *філософією*, яка становить основу світогляду і допомагає у принциповому розв'язанні таких головних лінгвістичних проблем, як суть мови, її роль у суспільстві, походження і характер розвитку.

Нерозривним є зв'язок мовознавства з *логікою* – наукою по закони і форми мислення.

Взаємозбагачуючим є зв'язок науки про мову з *історією* суспільства.

Розвиток конкретної мови очевидно пов'язаний з особливостями історичного розвитку носія цієї мови – народу.

Для усвідомлення процесу говоріння (вимови звуків) треба розуміти *анатомію й фізіологію* органів мови. Тут стають у пригоді природничі науки – *анатомія і фізіологія*.

З *фізикою*, зокрема її розділом – *акустикою*, пов'язане вивчення звуків людської мови, їхніх фізичних властивостей.

Математика, математична лінгвістика. Математичні прийоми широко застосовуються у вивченні мовних явищ.

Однією з ключових проблем мовознавства є проблема *методології*, тобто методів дослідження мови.

Метод є системою правил і прийомів підходу до вивчення явищ із закономірностей природи, суспільства і мислення; шлях, спосіб досягнення певних результатів у пізнанні і практиці, тобто способів організації теоретичного і практичного освоєння дійсності.

Існує низка загальнонаукових методик дослідження, що використовуються в усіх без винятку науках.

Серед загальнонаукових методик виділяють:

- **Метод порівняння**, яке має велике значення, оскільки порівнюючи у деталях різні мови, дослідник отримує істинно логічну глибоку науковість.
- **Метод індукція та дедукції** – комплекс взаємопов'язаних методів дослідження, що характеризують протилежні направленості процесів пізнання від конкретного до загального (*індукція*) та від загального до конкретного (*дедукція*).
- **Аналіз** – метод дослідження, що являє собою поділ предмета дослідження на складові частини та виділення ознак предмета для окремого вивчення.
- **Синтез** – метод дослідження, що являє собою процес, прямо протилежний аналізу, оскільки потребує з'єднання складових частин або ознак явища, що вивчається, та дослідження його як цілісної системи.
- **Описовий метод** – один з найдавніших методів дослідження будь-якої галузі; в мовознавстві – це планомірна інвентаризація одиниць мови і пояснення особливостей їхньої будови та функціонування на певному етапі розвитку мови, тобто в *синхронії*.
- **Синхронія** (від грец. *συν* – спільно і *χρονος* – час) – горизонтальний зріз мови; аналіз мовних явищ в одному якомусь часі розвитку мови: на сучасному етапі або в певну історичну добу, наприклад, у XIV чи XVII ст., але без пояснення того, які зміни в попередні періоди розвитку мови привели до сучасного стану чи стану мови певної історичної доби.

Синхронія принципово відрізняється від поняття *діахронії*.

- **Діахронія** (від грец. *δια* – «через, крізь» і *χρονος* – «час») – умовно вертикальний зріз мови, при якому об'єктом лінгвістичного аналізу стає історичний розвиток мови.

Це означає, що при діахронічному вивченні передбачається простеження та аналіз всього шляху, який пройшов певний структурний елемент мови (звук, слово, речення).

Саме з *діахронією* пов'язаний **порівняльно-історичний метод** вивчення мови.

Будучи основним способом дослідження історичного мовознавства, ефективно використовується при вирішенні глибоких проблем сучасного стану мови.

- **Зіставний метод** являє собою сукупність прийомів дослідження й опису мови через її системне порівняння з іншою мовою з метою виявлення специфіки.

Цей метод застосовується до вивчення будь-яких мов – споріднених і неспоріднених. Головним його предметом є дослідження структури мови в її подібностях і відмінностях.

Слід зазначити, що, якщо в історичному мовознавстві однією з пріоритетних концепцій є **генеалогія**, походження мов (**генеалогічна класифікація мов**), то в сучасному мовознавстві дуже актуальною постає проблема дослідження мов з точки зору не походження, а їх структурних і функціо-

нальних особливостей незалежно від генетичної природи.

Такий підхід дослідження поступово являє собою концепцію **мовної типології**.

Мовна (або лінгвістична) типологія – це розділ мовознавства, який вивчає та класифікує мови відповідно до їх структурних та функціональних особливостей (незалежно від генеалогії). Її мета – описати та пояснити спільні властивості та структурну різноманітність мов світу.

Результатом глибоких досліджень в аспекті мовної типології стала **типологічна класифікація мов**, що виникла на основі морфологічної класифікації А.-В. Шлегеля, Ф. Шлегеля, В. Гумбольдта та інших науковців.

Визнаючи базовими у мові поняття слова і морфеми, дослідники враховували їх співвідношення, спосіб вираження граматичного значення, характер морфем, спосіб їх об'єднання. Основними були визначені мовні способи, що отримали назви: **аглютинація** та **фузія**.

Аглютинація (лат. *agglutinatio* – «склеювання») – у мовознавстві – творення в мовах граматичних форм і похідних слів приєднанням до кореня або основи слова афіксів, що мають одне граматичне значення. Наприклад, в узбецькій мові множина іменників, займенників і дієслів завжди позначається афіксом «лар»/ «lar»(*урток/urtok*–«товариш», *уртоклар/urtoklar*– «товариші»; у *йозади/у*

yozadi–«він напише», *улар йозаділар/ular yozadilar* –«вони напишуть»).

Аглютинація властива тюркським, фінно-угорським та ін. мовам. У слов'янських мовах аглютинація – дуже рідкісне явище, на противагу якій поширена **фузія**.

Фузія (від лат. *fusio* «злиття») – лінгвістичний термін, який означає тісне з'єднання змінюваного кореня з багатозначними нестандартними афіксами, що приводить до стирання меж між морфемами. Явище фузії можна показати на такому прикладі: українське слово *нога* з різними афіксами демонструє змінюваність кореня: *нож-н-ий* – *ніж-к-а* – *ноз-і* тощо.

Іспанське дієслово *querer* «хотіти, любити» має такі особові і часові форми зі зміною кореня: *quiero* «хочу» – *quise* ([я] хотів) – *quería* ([я] хотів, [вона] хотіла) тощо.

Фузія – явище, протилежне **аглютинації**.

За принципом фузії–аглютинації відповідно мови поділяють на **фузійні** та **аглютинаційні**.

Індоєвропейські мови історично за походженням є **фузійними**, хоча зараз багато з них тяжіють до **аналітизму**.

Так фузія менше виражена в сучасних романських мовах на відміну від латини; в сучасній англійській у порівнянні з німецькою і в них обох у порівнянні з давньогерманською тощо.

Класичними зразками фузійних мов є слов'янські, зокрема українська, та балтійські мови; важливою є позиція словотвірної або словозмінювальної морфеми відносно кореневої.

Відповідно до означених критеріїв були визначені основні 4 типи мов: **ізолюючий, аглютинативний, флективний та полісинтетичний (інкорпуючий).**

Ізолюючі мови не знають словозміни, складаються з корневих морфем, граматичне значення виражається переважно порядком слів.

До мов цього типу належать: *китайська, в'єтнамська, йоруба* та ін.

Аглютинативні мови мають незмінний корінь і варіанти словозмінювальних афіксів, які добираються за характером звучання кореня і сполучаються з ним аглютинацією; словозмінювальні афікси тут однозначні та є єдиними виразниками граматичного значення.

До мов цього типу належать: *тюркські, уральські, дравідські, більшість конго-кордофанських.*

У **флективних мовах** корінь може виступати в кількох варіантах, а словозмінювальні афікси почасти сполучаються з коренем *фузійно*; одне граматичне значення може виражатися різними афіксами. Надзвичайно розвинені та активні *флексії*.

До флективних мов належить *українська, як і всі слов'янські, германські, балтійські та ін. індоєвропейські мови, а також мови афразійської родини.*

Мовознавча наука, заглиблюючись в типологічний аналіз, виділяє на фоні *флексивних* мов ще такі поняття, як мови *аналітичні* та *синтетичні*.

Аналітичні мови (грец. *ἀνάλυσις* – «роз'єднання») – тип мов, у яких зв'язки між самостійними словами виражаються не зміною закінчень або звуків у коренях, а за допомогою порядку слів у реченні та службових частин мови (прийменників, часток, артиклів) тощо.

Синтетичні мови (грец. *synthesis* – «поєднання») – мови, в яких граматичне значення синтезується з лексичним у межах слова. Граматичне значення виражається за допомогою *флексій, формотворчих афіксів, чергування звуків і суплетивізму*.

Суплетивізм (лат. *suppletio* «заміщення») – утворення мовних (граматичних) форм одного й того ж слова від різних основ або коренів.. Приклади суплетивізму:

Укр. мова : *брати* (недокон. вид) – *взяти* (докон. вид);
говорити (недокон. вид) – *сказати* (докон. вид);
я – мене, вона – її, ми – нас; гарний – кращий.

Нім. мова: *ich – mich, sie – ihr, wir – uns.*

Англ. мова: *i – me, she – her, we – us; good – better.*

Полісинтетичні (інкорпоруючі) мови відзначаються складними утвореннями, що є водночас і словами, і реченнями; слово-речення має у своєму складі різні компоненти, що передають зміст основних і другорядних членів речення.

До цього типу мов належать деякі *палеоазіатські та індіанські мови Америки*.

Для встановлення структури мови і систематизації її одиниць використовують **структурний метод**.

Означений метод є надзвичайно актуальним в сучасній лінгвістиці, де мова вивчається та досліджується не як живий організм з особливими функціями, а знакова система і структура, що підлягає структуруванню та логічному аналізу.

Структурний метод – метод синхронного аналізу мовних явищ на основі зв'язків і відношень між мовними елементами.

Мета структурного методу – вивчення мови як цілісної функціональної структури, елементи та частини якої співвіднесені й пов'язані певною системою лінгвальних відношень.

Структурний метод реалізується в таких чотирьох методиках: *дистрибутивний, безпосередніх складників, трансформаційний і компонентний аналіз*.

Дистрибутивний аналіз з'явився як спроба американського дескриптивіста {**Дескриптивізм, дескриптивна лінгвістика** (англ. *descriptive* «описовий» < пізньолат. *descriptivus* < *descript*-«записаний») –напрям американської лінгвістики 1920-1950-х років. Основоположником *дескриптивізму* та його головним теоретиком вважається **Л. Блумфілд**. На формування концепції дескриптивізму вирішальною мірою вплинула дослідницька практика вчених США, які займалися

вивченням мов та культур американських індіанців. Ці мови могли описуватися лише синхронно, у дослідників не було жодних даних про їхню історію} **З. Гарріса** відповісти на запитання «як улаштована мова?»).

Він звертає увагу і наголошує на регулярності певних ознак мови. Серед регулярностей особливе місце належить *дистрибуції* – повторюваності тотожних частин.

Дистрибутивний аналіз направлений на вивчення оточення одиниці, її сполучуваності з сусідніми одиницями. Виходячи з оточення одиниці, їх можна розподілити на класи з метою дослідження їхнього місця в системі мови.

В сучасному мовознавстві дистрибутивний аналіз визнано як надзвичайно актуальний в аспекті вивчення мови як структури.

Отже, *дистрибутивний аналіз* – це дослідження мовних одиниць на основі їхнього оточення (дистрибуції, розподілу) в тексті. Використовується для вивчення мовних одиниць різних рівнів – *фонем, морфем, лексем*.

Дослідження мови як системи і структури, розподіл її на мовні рівні, виділення основних мовних одиниць мовної системи – фонем, морфем, лексем – поле діяльності *структурної лінгвістики*.

Слід зазначити, що ідеї *структурного підходу* до мови зародилися ще в стародавніх цивілізаціях, незважаючи на пріоритетне положення концепції про

трансцендентну природу мови як такої, особливі функції сакральних мов.

Так, видатна пам'ятка Стародавньої Індії **Граматика Паніні** (5 ст. до н.е.), (про яку йшлося у 1 розділі), декларуючи особливість походження та функцій сакральної мови *санскрит*, необхідність зберегти священні (сакральні) тексти, демонструє зародки *структурного аналізу*.

Граматика (яка складається приблизно із чотирьох тисяч правил; (правило – *sutra*) та її послідовники {праці **Чандри** (5 ст.) і **Джайнендри** (7 ст.)} роблять спробу стислого опису мовної системи **санскриту**, його рівнів (фонологічного, морфемно-граматичного) та окремих мовних одиниць.

Одним з найголовніших досягнень давньоіндійської граматичної теорії було дослідження морфемної будови слова – виділення у слові *кореня, суфікса, основи*.

Велика увага приділялась аналізу *флексій*, які були надзвичайно розвинені в **санскриті**.

До граматики Паніні дописувалась у різні часи так звана коментаторська література, яка продовжувала аналіз **санскриту** в структурному аспекті. Серед подібних праць найбільш відомими є:

- «Доповнення» **Катьяни** (Varttika) – 3 ст. до н.е.;
- «Великий коментар» учня Паніні **Патанджалі** (Mahabhasya) – 2 ст. до н.е.;
- праці **Вамі** та Джаядіті (Касіка) – 7 ст.;
- «Огляд» **Нагеші** (Udyptta) – 18 ст.

Основні завдання цих творів – тлумачити *сутри* (правила), представлені в Граматиці Паніні.

Окрім цього у таких коментарях розглядаються і деякі загальнолінгвістичні проблеми, в яких мова виступає не як трансцендентне явище, а як структура і системи окремих одиниць і знаків, що підлягають аналізу.

Зокрема, зроблено спробу проаналізувати семантику слів, типи значення слова, дається класифікація слів за частинами мови: *ім'я, дієслово, прийменник, частка* тощо.

Окрім граматик індійська мовознавча традиція представлена також словниками і навчальними посібниками, що теж орієнтовані на структурно-системний підхід до вивчення **санскриту**.

Давні словники охоплюють від 7 до 14 тис. слів двох груп:

- 1) власні назви (богів, героїв епосу, топоніми та ін.) і загальні назви та прикметники, тобто основний лексичний фонд імен;
- 2) повний список прислівників і службових слів і їх тлумачення.

Найбільш відомий із словників – «Навчання іменам і граматичному роду», складений буддійським жерцем **Амара Синхой**.

Словник має 10 тис. слів та поділяється на 3 книги:

- перші дві – перелік *синонімів*, упорядкованих відповідно до традиційної ієрархічної картини світу(в чому проявляється **сакральність санскриту**),

- третя книга включає 6 розділів :
 - прикметники, що вживаються з іменниками, назвами істот ;
 - прикметники, що вживаються з назвами неістот;
 - загальні поняття;
 - багатозначні слова і омоніми ;
 - слова, які не змінюються ;
 - правила позначення роду для деяких розділів похідних імен.

Індійська мовознавча традиція мала вирішальний вплив на формування багатьох мовознавчих традицій, зокрема, сучасних , в аспекті структурної лінгвістики.

Великий вплив на формування структурної лінгвістики мало мовознавство Китаю.

Китайське мовознавство залишило нащадкам словники (про що йшлося у Розділі 1).

Структурний підхід у вивченні мови проявився в китайському мовознавстві у вивченні **фонетики** як мовного рівня.

Набагато менше розвивалася **граматика**, що пов'язувалось з ізолюючим характером китайської мови.

Перша китайська граматика, **Ма Цзяньчжуна**, побудована в структурному аспекті, вийшла лише у 1898 р.

Китайська традиція мала вплив на розвиток мовознавства (зокрема в структурному аспекті) у сусідніх країнах – Кореї, Японії, В'єтнаму.

Європейська лінгвістична традиція (зокрема, структурна) має античні (давньогрецькі і, давньоримські) корені.

Як зазначалось вище, античних вчених перш за все цікавила (що притаманне стародавній науці, філософії) природа мови, її походження, а з іншого боку, вони, займались вивченням письмових знаків, їх взаємозв'язком, відношеннями в мовній структурі та системі.

Філософський напрям Давньої Греції, представники якого отримали назву «стоїки», створили цілісну систему про слово в його широкому розумінні, а саме: про єдність мовлення і розуму (тобто думки), про слово як логос.

Їхнє вчення про мову спирається на загальну філософську концепцію. Вони досліджували проблему загальної філософії мови, її граматичної будови, розробляли принципи опису мови.

Стоїки виділяли 5 частин мови:

власні назви, загальні назви, дієслова, сполучники і члени.

В одному із культурних центрів античності, столиці елліністичного Єгипту – Олександрії в кінці 4 ст. до н.е. було створено Олександрійську школу, що заклала традицію дослідження мови з позицій її структури і системи.

Період розквіту цієї школи припав на 2 ст. до н.е. – 2 ст. н. е. Її представниками є **Зенодот із Ефеса, Ликофрон, Олександр Етолійський, Аристофан Візантійський, Дионісій Фракійський, Харет,**

**Диметрій Хлор, Дионісій Талікарнаський,
Дідім та ін.**

У традиціях Олександрійської школи формувалась філологія і граматики (тобто певна частина структури мови) як її галузь.

В Олександрії було створено так званий Мусейон (за аналогією з платонівською академією і аристотелівським Лікеєм).

В Мусейоні основну увагу приділяли не філософським проблемам трансцендентності мови, а розробці вчення про мовні форми й їхнє вживання.

Граматику було виділено в особливу область дослідження; з'явилися також прообрази сучасної фонетики, морфології, синтаксису, лексикології, стилістики, текстології, вчення про частини мови й їхні граматичні категорії.

Сучасна граматична термінологія певною мірою походить звідти.

Незважаючи на значні досягнення стоїків та Олександрійського Мусейону в розробці структурного підходу до вивчення мови, основоположником античної лінгвістичної (структурної) традиції прийнято вважати **Аристотеля**.

В системі наук, яку запропонував Аристотель, мова стала предметом вивчення логіки (тобто структурно-системного, послідовного підходу до вирішення проблем).

Трактати Аристотеля – *«Категорії»*, *«Аналітика»*, *«Поетика»*, *«Риторика»* – включають логічні

граматичні принципи підходу до вивчення мови, які пізніше були розвинені європейською наукою.

Аристотель виділяв такі частини мовної системи: *елемент, склад, сполучник, ім'я, дієслово, член, відмінок, речення* і визначив їх основою граматичної структури мови.

Імена і дієслова він розмежовував перш за все як *суб'єкт і предикат* судження.

Найбільш відомими представниками давньоримської філології були **Марк Тулій Цицерон, Гай Юлій Цезар**, трактат якого *«Про аналогію»* є спробою розробити принципи граматичного опису та аналізу і, одночасно, свідченням актуальності проблем правильності латинської мови і державного статусу мови.

У 4 ст. створено *«Грамматичне керівництво»* **Елія Донато** {що збігається в часі з перекладом Ветхого(Старого) й Нового Заповітів латинською мовою, зробленим **Ієронімом Стридонським**; переклад Біблії став нормативним латинським текстом, який отримав назву *Вульгата*}, яке більше тисячі років було основним підручником латинської мови в Європі.

Після падіння Риму в 476 р. мовознавство, в аспекті структурно-системного розгляду мови, ще продовжує розвиватися у греко-латинських мовах, наприклад у Константинополі.

Впродовж IV-VI ст. н.е. тут створено серйозні граматичні дослідження давнього світу.

Серед найбільш відомих римських граматистів слід назвати **Марка Варрона**, що написав працю «*Латинська мова*», **Доната** – автора «*Граматики латинської мови*» (I ст. н.е.), **Присціана** – автора «*Грамотичного вчення*» (II ст. н.е.), що складалося з 18 книг.

Мовознавство Середніх Віків у Європі продовжувало античні традиції.

Європейська мовознавча традиція цього періоду розвивалась на основі так званої **Тритії**: латинських *граматик, риторик* (які включали *поетики*), а також логічного вчення («*Діалектики*»).

Ця система формувалася в основному у 6 ст.

Саме в 6 ст. канонізували граматики **Елія Донато** і **Присціана**, найбільш важливі латинські риторичні, поетики та логічні трактати.

Тенденції до синтезу західної і східноєвропейської традиції намітилися в 16–17 ст. і значно посилилися в епоху Просвітництва.

Як зазначалось вище, у Середні віки висловлюються думки про спорідненість мов і відроджується ідея пошуку трансцендентної мови, її особливої функції.

Поряд з цими ідеями, що залишаються до певного часу у сфері філософії, продовжують розвиток ідеї структурно-системного дослідження мови.

Результатом цієї процесу постає видатна робота **Клода Ласло та Анрі Арно**. – *«Грамматика Пор-Рояль»*.

Основні завдання «Граматики Пор-Рояль», питання, мовні явища та проблеми, що пізніше будуть класифіковані та термінологізовані в мовознавстві (в конкретно-систематичному аспекті):

- дослідити природу слів (етимологічні аналізи);
- проаналізувати будову слів (морфеміка, дериватологія);
- дослідити значення слів, властивість значення (семантика, еволюція лексичних значень);
- визначити відношення між словами, мовними одиницями, частинами мови, речення (морфологія, парадигматичні та синтагматичні зв'язки, основи синтаксису);
- в результаті дослідження виявити та визначити основні мовні поняття та принципи (граматичні категорії, граматичні значення, структура та система мови);
- дати пояснення явищам, що лежать в основі розвитку, будови та функціонування мови (логіко-філософський, історичний аспекти вивчення мови);
- проаналізувати так звані глибинну та поверхневу, абстрактну та конкретну структури мови (мова та мовлення; абстрактні одиниці та їх репрезентанти);
- виділити основні елементи чи «рівні» цих структур, починаючи з ідеально-звукового до рівня вираження думки (всі рівні від фонемно-фонетичного до синтаксичного);

- проаналізувати зв'язки та відношення між категоріями і явищами мови та категоріями мислення (психологічний аспект);
- дослідити основи та елементи лінгвістичного аналізу).

Всі мовознавчі та філософсько-мовознавчі праці XVIII ст. так чи інакше були під впливом праці **Ласло** та **Арно**. Вони або продовжували розвиток їхніх ідей, або відштовхувались від них у побудові власних концепцій; іноді вчені вступали з ними у полеміку.

У Франції з'являється велика кількість граматик, що були викликані до життя ідеями **«Граматики Пор-Рояль»**.

Серед них **«Нарис французької граматики»** абата **де Маре** (1706), **«Граматичний нарис»** абата **Данжо** (1711), **«Французька граматика»** **Клода Бюфье** (1732), **«Граматичний нарис»** абата **д'Оліве** (1742).

Активно продукуються роботи полемічні, серед яких дослідження **Н. Бозе** **«Загальна граматика»** (1767), **дю Марсе** **«Закони граматики»** (1769), **Е. Кондильяка** **«Граматика»** (1775), **Ф. Домерга** **«Загальна спрощена граматика»** (1796), **де Сасі** **«Принципи загальної граматики»** (1799), англійського науковця **Дж. Херріса** **«Гермес, або Філософське дослідження про мову та універсальну граматику»**.

Продовжуючи традиції **«Граматики Пор-Рояль»**, деякі автори більш пізнього періоду намагались роз-

ширити межі лінгвістичного матеріалу, осмислити через призму універсалізму та раціоналізму мови іншої типології (мови Америки, Китаю), намагалися поставити питання про системне порівняння мов.

Отже, підсумовуючи, зазначимо, що «Грамматика Пор-Рояль» та інші раціональні граматики, порівнюючи системи мов, найбільш значущих в європейській культурі того часу, визначили:

- принципову номенклатуру граматичних категорій та значень загального плану (терміни та назви частково збереглися, частково, як відзначалося, замінені в сучасній лінгвістиці);
- основні граматичні категорії частин мови (рід, число, відмінок, особа, відміна тощо);
- були визначені основні принципи комбінування граматичних значень, що дозволило створити першу загальнолінгвістичну систему;

Було створено:

- -метод зіставлення мов та порівняння мовних явищ; зародки лінгвістичного аналізу.

Віднині стало можливим:

- -створення понятійної системи, що могла б бути застосована по відношенню до будь-яких мовних систем {тобто стверджувалося, що в кожній мові є певний набір (спільний для всіх) одиниць (у сучасній лінгвістиці – термін абстрактні одиниці), що виражається відповідно індивідуальним, специфічним для кожної мови набором граматичних елементів}.

Запропонована система реально об'єднує усні та писемні мови (образність, естетика, орфографія та інші специфічні рівні кожної мови, відповідно, випадають із системи через свою унікальність).

Універсальна граматика визначила універсальні, граматичні та лексичні значення, зробивши репрезентацію складу граматичних форм різних мов та варіацій лексичних значень (при цьому виділені, проаналізовані та визначені поняття, що пізніше будуть термінологізовані як форми слова, словоформи, алолекси, полісемія, розширення, звуження лексичного значення, метафоризація тощо).

Виникла і була сформульована ідея класифікації мов за двома типами:

- 1) **типологічний** (схожість та розбіжності виражаються у матеріальній формі поєднання значущих елементів і не залежить від генеалогії мовних систем;
- 2) **генеалогічний** (відповідно до походження).

На основі (перш за все) порівняльно-історичних зіставлень 70-х рр. XIX ст. науковці **Ф. де Соссюр** і **І. Бодуен де Куртене** приходять до встановлення принципів дослідження мови як системи, що полягає, перш за все, у протиставленні в двох аспектах:

- 1) **синхронії** як аспекта лінгвістичного дослідження, що передбачає вивчення стану певної мови у даній конкретній невеликій відрізок часу, впродовж якого мова начебто не змінюється;
- 2) **діахронії** як протилежного синхронії аспекту дослідження, спрямованого на вивчення мови чи

її явищ і елементів у процесі їхнього історичного розвитку.

Ф. де Соссюр і американець **Ч. Пірс** незалежно один від одного визначили місце мови серед інших систем знаків і місце мовознавства серед семіотичних дисциплін.

Ф. де Соссюр сформулював, що лінгвістика є лише частиною загальної науки «семіотики» як науки про різні знакові системи, що використовуються у людському суспільстві для передачі інформації (ніякої особливості походження, трансцендентності науковець не визнавав).

Учення **Ф. де Соссюра** про мовну систему знаків стало основою структурної лінгвістики, яка сформува-лася у II чверті XX ст.

Фердінанд де Соссюр (1857-1913) – один із видатних лінгвістів XX ст.

Він народився в Женеві, в сім'ї учених. У 1875 р. **Соссюр** навчався в Женевському університеті, з 1876 р. продовжив навчання в Лейпцігу, де слухав лекції **Лескіна, Остгофа, Бругмана**.

У 1879 р. видав наукову працю «Трактат про первинну систему голосних в індоєвропейських мовах».

У 1878/79 р.р. Соссюр навчався в Берлінському університеті. У лютому 1880 р. захистив докторську дисертацію «Родовий абсолютний у санскриті».

У подальші роки Соссюр читає лекції в Парижі. У 1891 р. повертається до Женевського університету, де потім стає професором санскриту і порівняльної граматики індоєвропейських мов.

У 1906 р. одержує кафедру загального мовознавства. У 1906-1911 рр. читав курс загального мовознавства, який слухали **Ш. Баллі** (1865-1947) і **А. Сеше** (1870-1946).

Прочитані **Соссюром** курси із загального мовознавства були після його смерті видані **Ш. Баллі** і **А. Сеше** в 1916 р. під назвою «*Курс загальної лінгвістики*».

Ця книга здобула світову популярність своєю оригінальною концепцією і мала великий вплив на становлення різноманітних напрямів лінгвістики ХХ століття.

Проблеми, поставлені і розглянуті Соссюром у курсі загальної лінгвістики, – *мова і мовлення, системність мови, її знаковий характер, синхронія і діакронія, зовнішня і внутрішня лінгвістика* – вже багато в чому були сформульовані його попередниками і сучасниками: **В. фон Гумбольдтом**, **Бодуеном де Куртене**, **М. Крушевським**, **В. Уїтні** і іншими мовознавцями, зокрема, класичної давнини.

Проте заслуга Соссюра полягає в тому, що він, об'єднавши ці проблеми, створив ***загальну теорію мови***, хоча багато в чому і не вільну від суперечностей і таку, що не дає остаточного вирішення всіх питань.

Основним методом побудови лінгвістичної теорії Соссюр вибрав ***метод антиномій***.

Антиномія (грец. *αντινομια* проти закону/правила) – термін логіки, що означає парадокс або нерозв'язну суперечність. Антиномія є суперечністю між двома твердженнями, що взаємно виключаються,

але визнаються в однаковій мірі істинними (однаково доказовими логічним шляхом). Поняття антиномії зустрічається в античній філософії і середньовічній схоластиці.

Перша антиномія концепції Соссюра – проблема мови та мовлення, їх співвідношення (ідея була висунута ще класичною філологією і розглядалася видатними мовознавцями різних епох). Вирішуючи цю проблему, Соссюр виходить із загального поняття мовної діяльності, складовими частинами якої є мова і мовлення.

Мова є соціальний продукт, зовнішній по відношенню до індивіда.. Мова як соціальний продукт засвоюється кожним індивідом вже в готовому вигляді.

Соссюр підкреслює і психологічну природу: **мова** – це сукупність асоціацій, що мають місцезнаходження у свідомості індивідуума і які скріплюють колективною згодою.

На відміну від мови **мовлення** завжди індивідуальне, воно є «індивідуальний акт волі і розуміння». У мовленні немає нічого колективного, прояви його – індивідуальні та миттєві.

Мова протистоїть мовленню як потенція її реалізації.

Мова потенційно існує в мозку індивіда у вигляді граматичної системи і словника; реалізація цих потенційних можливостей відбувається в мовленні у використанні засобів мови з метою комунікації. На відміну від нестійкості і одноразовості мовлення, мова є стійкою і довговічною.

Другою антиномією Ф. де Соссюра називає антиномію **синхронії та діакронії**.

Синхронія – це стан мови в даний момент, статичний аспект, мова в її системі.

Діакронія – це еволюція мови, послідовність у часі, історичний або динамічний аспект.

З другої антиномії витікає вимога виділення нової пари незалежних дисциплін – *синхронічної та діакронічної лінгвістики**

Синхронічна лінгвістика повинна вивчати логічні і психологічні відношення між співіснуючими елементами мови, що створюють її систему, розглядаючи їх так, як вони сприймаються однією і тією ж колективною свідомістю.

Діакронічна лінгвістика повинна вивчати відношення, що зв'язують елементи мови у порядку послідовності, що не сприймаються однією і тією ж колективною свідомістю.

Наступною у лінгвістичній концепції Соссюра є антиномія зовнішньої і внутрішньої лінгвістик.

Питання зовнішнього і внутрішнього в мові, роль зовнішніх чинників у її розвитку розглядалися в тому або іншому аспектах різними видатними лінгвістами.

Проте заслуга **Соссюра** в тому, що він чітко розмежував сферу дії зовнішніх та внутрішніх чинників у мові.

Він різко відокремлює саму мовну систему, розвиток якої визначається внутрішніми чинниками, від зовнішніх умов функціонування і розвитку мови.

З зовнішніх, екстралінгвістичних, чинників Соссюр відзначає перш за все зв'язок історії мови з історією суспільства, нації, цивілізації в цілому.

Історія мови і історія суспільства органічно переплітаються: звичаї народу відображаються в його мові, мова значною мірою формує народ, націю.

Завоювання, колонізація, торгові відносини, міграція племен і народів, стан культури, мовна політика держави впливають на межі розповсюдження мови, визначають її взаємодію з іншими мовами, співвідношення діалектів усередині мови, особливості формування літературної мови, зрештою, характеризують специфіку історії мови.

До зовнішньої лінгвістики Соссюр відносить також географічне поширення мов та їх діалектне дроблення. На думку Соссюра, зовнішніми чинниками пояснюються деякі мовні явища, наприклад, *запозичення*.

Проте екстралінгвістичні чинники не зачіпають самої системи мови, її **внутрішньої будови**.

Разом з тим мову та її еволюцію слід вивчати у зв'язку з суспільством, його історичним розвитком.

Таке ділення сприяло формуванню і розвитку надалі двох впливових напрямів у мовознавстві – **соціологічному** та **структуралізму**.

До однієї з головних заслуг Ф. де Соссюра перед лінгвістикою слід віднести обґрунтування їм системного характеру мови.

У Соссюра **система мови** ґрунтується на зіставленні її членів.

Розглядаючи мову як систему математично точну, він користувався для позначення компонентів системи математичним терміном «член», вважаючи, що всі відношення в мові можуть бути виражені в математичних формулах.

Мова як система характеризується двома особливостями: всі члени системи знаходяться в рівновазі; система є замкненою.

Визначає в системі два типи відношень між її елементами, що були термінологізовані як **синтагматичні та асоціативні (парадигматичні)**

Синтагматичні відношення ґрунтуються на двох і більшому числі членів відношення і підкорюються принципу лінійності. Через дію цього принципу мовні одиниці шикуються в лінію, де кожна одиниця входить у поєднання із сусідніми одиницями.

Другий тип відношень він позначає як **асоціативні (парадигматичні)**, до яких включає не тільки морфологічні, але й смислові зв'язки між словами.

Мова є сукупністю взаємозалежних елементів, де кожен член системи пов'язаний у просторі (**синтагматичні** відношення), у свідомості (**асоціативні (парадигматичні)** відношення).

Ф. де Соссюр обґрунтував **знаковий характер мови**

Вчення про мову як **систему знаків, що виражають поняття**, займає важливе місце в лінгвістичній концепції Соссюра.

Мовний знак, за Соссюром, є двостороння психічна суть, де протиставлені і поєднані акустичний образ і поняття.

Послідовники Соссюра представлені трьома напрямками в мовознавстві.

Перше утворюють **Ш. Баллі, А. Сеше, З. Карцевський** (так звана Женевська школа), які залишилися вірні концепції свого вчителя і розвивали його погляди.

Більш чисельною є група мовознавців (**А. Мейє, Ж. Вандрієс, Е. Бенвеніст, А. Sommerfelt** та ін.), що, сприйнявши соціологічні ідеї Соссюра, з'єднали їх з принципами порівняльно-історичного мовознавства.

Остання груп об'єдну мовознавців різних розгалужень **структуралізу**.

Термін «**структуралізм**» вперше з'явився в 1939 р. в статті голландського лінгвіста **Х. Паса**, хоча історичне коріння (як зазначалося вище) цього напрямку лежить в індійській мовознавчій традиції, в перших спробах опису мови староіндійським ученим **Паніні**.

У середні віки цей напрям знаходить вираз в *Граматиці Пор Рояль*, пізніше – в роботах **Р. Декарта** і **В. Лейбніца**.

На виникнення і формування *структуралізму* значний вплив мали ідеї **І.О. Бодуена де Куртене**, **П.Ф. Фортунатова**, **Л. Блумфілда**, **М.С. Трубецького**, **Л. Ельмслева**, **Е. Сепіра** і, як зазначалося, **Ф. де Соссюра** та інших учених.

У 20-40-х рр. ХХ століття складаються школи структуралізму, що зіграли значну роль в розробці його концепцій і методів мовного аналізу.

В історії *структуралізму* як лінгвістичного напрямку виділяють кілька етапів.

Перший етап розвитку структуралізму в мовознавстві (до 50-х рр. ХХ століття) характеризувався підвищеною увагою до структури плану виразу в мові, що найбільш доступна безпосередньому спостереженню і строгому опису.

Це призводило до перебільшення ролі відношень між формальними елементами мовної системи, до ігнорування у ряді випадків самих елементів як мовної суті, до відвернення від змістовної сторони мови.

У цей період переважна увага приділяється статичній мовній системі, практично не досліджуються психологічні та соціальні чинники функціонування і варіативності мови.

Другий етап (з 50-х рр.) структуралізму характеризується пильною увагою до вивчення плану змісту мови, до динаміки мовної системи.

З 70-х рр. починається третій етап розвитку структуралізму.

Структуралізм, розробивши до цього часу апарат строгого опису системи мови, припиняє існувати як відокремлений напрям у мовознавстві.

Вироблено чіткі методи й прийоми, алгоритми лінгвістичного аналізу.

Загальну концептуальну платформу **структуралізму** можна виразити наступними тезами (принципами):

- мова – це системно-структурне утворення, в якому всі його одиниці зв'язані між собою різноманітними відношеннями;
- мова є системою знаків, що співвідносяться з іншими символічними системами;
- при вивченні будь-якої природної мови слід відрізнити мову і мовлення;
- в основі мовної системи лежать універсальні відношення – синтагматичні та парадигматичні зв'язки між одиницями мови на всіх її рівнях;
- мова може досліджуватися з двох точок зору – синхронічної та діахронічної, пріоритет при структурному вивченні мови належить синхронії;
- статика та динаміка є співіснуючими станами мови; за рахунок статичності відбувається збалан-

сованість мови як системи, динаміка забезпечує можливість змін у мові;

- мова є самостійним явищем зі своїми внутрішніми законами, вивчати її потрібно перш за все з урахуванням внутрішньомовних чинників;
- у дослідженні мови необхідно використовувати строгі, точні методи (з встановленими алгоритмами), що зближують лінгвістику з природними науками.

Таким чином, виникнення **структуралізму** обумовлено загальними закономірностями розвитку наукової думки середини та кінця ХХ століття.

У різних напрямках структуралізму виявилися національно-специфічні риси, обумовлені як теоретичними засадами того або іншого напрямку, так і їх прикладними завданнями.

Суть структуралізму ґрунтується на наступних поняттях:

Мова і мовлення

Мова – засіб спілкування в духовному і практичному житті людини. З позицій сучасного мовознавства (структуралізму) мова – це система знаків для передавання, приймання і використання інформації. Мова (зовнішня і внутрішня) – це (з позицій структуралізму) спосіб існування мислення. Людська мова оперує поняттями.

Мовлення – це акт вживання людиною мови для спілкування. Мовне спілкування між людьми завжди здійснюється якоюсь мовою і підкоряється її за-

конам. Ці закони визначають лад мовного спілкування, їхнє порушення утруднює спілкування.

Функції мови: емоційно-виразна, впливу, перенесення інформації, повідомлення.

Мова людини виконує *емоційно-виразну функцію*, що відмінна від неосмисленої виразної реакції тварини. Виразний компонент людської мови несе семантичний зміст і сприяє більш повній і глибокій передачі думки. Емоційно-виразна функція дозволяє передавати ставлення людини, яка передає інформацію, до того, що повідомляється.

Функція впливу людської мови полягає в її здатності спонукати інших людей до дії. Сила такого впливу залежить від змісту і виразності мови. Найбільш наочно функція впливу мови виявляється в наказі, вимозі, проханні, що зобов'язують або спонукують співрозмовника зробити певний вчинок.

Функція повідомлення є проявом основного призначення мови – передавати інформацію. Вона полягає в передачі думок, виражених словами, фразами, невербальними засобами, іншим людям. Завдяки мові люди сприймають і усвідомлюють інформацію, що повідомляється їм. Функція повідомлення яскраво виражається в таких формах мови, як пояснення, виклад, роз'яснення.

Процес обміну думками, повідомлення здійснюється у вигляді **усного і письмового мовлення**.

Усне мовлення – звучне мовлення, яке сприймається людиною на слух. Воно поділяється на діалогічне та монологічне.

Діалогічне мовлення – мовлення між двома або кількома співрозмовниками.

Монологічне мовлення – це таке мовлення, коли говорить одна особа, а решта слухає, сприймає її промову.

Письмове мовлення – це особливий вид мовлення, що дає змогу спілкуватися з відсутніми співрозмовниками.

Усне та письмове мовлення, які можуть набувати форми діалогу чи монологу, є **зовнішнім мовленням**.

Внутрішнє мовлення – людина користується ним, коли розмірковує про щось подумки, планує свої дії, не висловлюючись вголос і не записуючи на папері, не контактуючи з людьми.

Літературна мова – це оброблена, унормована форма національної мови, як у писемних так і в усних різновидах, що обслуговує культурне життя народу та всі сфери його суспільної діяльності: державні та громадські установи, пресу, художню літературу, науку, театр, освіту й побут людей.

Народна мова, також **вернакулярна мова** або **вернакуляр** (від англ. *vernacular* – рідний, місцевий; походить від латинського слова «*vernaculus*» («рідний»)) – рідна, місцева мова певного населення. Це місцева мова, якою зазвичай розмовляють у громаді. Часто протиставляється стандартній, *лінгва-франка*, класичній мові, чи літургійній мові.

Одна або кілька мов, які використовуються в повсякденному житті більшістю населення в певному місці. Вона відрізняється від стандартної, національної або літературної мови, або *лінгва-франка* (італ. *lingua franca* – мова франків). Термін, що спочатку використовувався арабами й означав будь-яку мову, похідну від латини, особливо італійську; араби називали всіх жителів Західної Європи франками), яка використовується для полегшення спілкування на великій території. Зазвичай це рідна мова, частіше розмовна, а не письмова. Вернакуляру надається нижчий статус, ніж стандартизованим формам мови. Це може бути місцева мова, діалект або соціолект.

Диглосія (від гр. *di* – подвійний, двічі, *glossa* – мова) – спосіб існування двох мовних систем у межах одного мовного колективу, коли функції цих двох систем перебувають у додатковому, стилістично-функціональному, розподілі; мовна ситуація функціонування двох стилістично й функціонально розподілених мовних кодів (трансформованого сакрального і частково нормованого народного).

Структура і система мови

Структура мови – це спосіб організації системи, її внутрішня будова.

Так, зокрема, мова має чотирирівневу (чотириярусну) будову.

Кожен рівень має свою одиницю: фонологічний – фонему, морфемний – морфему, лексико-семантичний – лексему, граматичний (синтаксичний + морфо-

логічний) речення з функціонуючими в ньому частинами мови в якості членів.

Мовні рівні не існують ізольовано. Вони взаємопов'язані: саме на стику рівнів виникають проміжні рівні.

Система мови – це структура, що об'єднана певними відношеннями і базується на відношеннях.

Основні відношення між мовними одиницями – **парадигматичні** та **синтагматичні**.

Парадигматичні відношення – це стабільні відношення в лінгвосистемі, відношення асоціації, що ґрунтуються на подібності одиниць мови.

Парадигма (від грец. *παράδειγμα* – «зразок», «приклад») – у широкому сенсі – будь-який клас лінгвістичних одиниць, протиставлених одна одній і в той же час об'єднаних за наявністю спільної ознаки, або спільних асоціацій. Найчастіше – сукупність мовних одиниць, пов'язаних парадигматичними відношеннями.

Синтагматичні відношення – відношення одиниць, розташованих лінійно; це здатність мовних елементів поєднуватися і змінюватися (що є потенційною можливістю змін для мовної системи).

Підхід до мови як до системи породжує набір наукових розділів, наукових дисциплін, що вивчають мовну систему.

Серед них:

Теоретична лінгвістика

Фонетика – вивчає звуковий склад мови.

Фонологія – вивчає структуру звукового складу мови (мовленнєві одиниці та засоби) і їхнє функціонування в мовній системі.

Граматика – вивчає будову мови.

Морфологія – вивчає явища, що характеризують граматичну природу слова як граматичної одиниці мови.

Синтаксис – вивчає словосполучення та речення, їх будову, типи й об'єднання в надфразні одиниці.

Лексикологія – вивчає лексику (словниковий склад мови).

Фразеологія – вивчає лексично неподільні поєднання слів.

Лексикографія – наука про укладання словників

Ономастика – наука про власні назви.

Етимологія – вивчає походження і історію слів мови.

Семантика – вивчає значення слів і їх складових частин, словосполук і фразеологізмів.

Лексична семантика – наука про значення слів.

Статистична семантика

Структурна семантика

Прототипна семантика

Прагматика – розділ семіотики, що висвітлює стосунки між учасниками комунікації, адресантом та адресатом, мовцем і слухачем.

Історична лінгвістика

Прикладна лінгвістика – вивчає застосування мовознавчої теорії на практиці.

Психолінгвістика – вивчає процеси мовленнєвої діяльності, сприймання й творення мови, наміри мовця в процесі здійснення мовленнєвого акту.

Соціолінгвістика – вивчає комплекс питань, пов'язаних із суспільною природою мови, її громадськими функціями, механізмом впливу соціальних чинників на мову та роллю, яку відіграє мова в житті суспільства.

Когнітивна лінгвістика – функціонування мови розглядає як різновид когнітивної, тобто пізнавальної, діяльності, а когнітивні механізми та структури людської свідомості досліджує через мовні явища.

Математична (комп'ютерна) лінгвістика – ставить своєю метою використання математичних моделей для опису природних мов.

Дескриптивна (синхронічна) лінгвістика – описова лінгвістика.

Порівняльна лінгвістика – комплекс лінгвістичних дисциплін, які використовують зіставлення, порівняння.

Стилістика – вивчає стиль в усіх мовознавчих значеннях цього терміна (індивідуальна манера виконання мовленнєвих актів, функціональний стиль мовлення, стиль мови тощо)

Історія лінгвістики

Цей колосальний блок наук оперує великим термінологічним апаратом.

Структуралізм як важлива концепція, підґрунтя логічного, аналітичного вивчення мови, на підставі вироблених алгоритмів, методів та прийомів, оперує широким понятійно-термінологічним апаратом, що частково буде представлений нижче.

ПИТАННЯ ТА ЗАВДАННЯ:

1. В чому суть сучасного мовознавства?
2. Назвіть основні методи мовознавчої науки.
3. Що таке діяхронія і синхронія?
4. Дайте поняття генеалогічної та типологічної класифікації мов.
5. Які основні типи мов виділяються за типологічною класифікацією?
6. Що таке аналітичні і синтетичні мови? Якими способами вираження граматичного значення вони оперують?
7. Назвіть основні мовознавчі роботи, починаючи з класичної давнини, в яких зароджувались ідеї структуралізму. Які етапи можна виділити в історії цього напрямку?
8. Що таке лінгвістичні антиномії Ф. де Сосюра? Назвіть основні, пояснивши їх суть.
9. Сформулюйте основні принципи і методи структуралізму. В чому полягає суть загальної концептуальної платформи структуралізму? Які поняття виражають суть структуралізму?

Як неодноразово зазначалось,
в аспекті структуралізму мова досліджується
як система рівнів.

На кожному рівні функціонують специфічні одиниці,
проходять певні системно-структурні
процеси, пов'язані парадигматичними та
синтагматичними відношеннями.

Елементи кожного рівня можуть досліджуватись в
синхронному та діяхронному аспектах.

Кожний мовний рівень, як правило, пов'язаний, з
іншими, так званими «другорядними».

ФОНЕТИЧНИЙ РІВЕНЬ.

Основна одиниця цього рівня – **фонема**.

Фонема – мінімальна одиниця звукової будови мови,
яка служить для розпізнання і розрізнення значеннєвих одиниць -морфем, до складу яких вона входить як найменший сегментний компонент, а через них, і для розпізнання і розрізнення слів. Наприклад: *бок – бог, ліс-ліз*, англ, польськ, нім. омофони.

Фонема як певний знак, модель матеріалізується в мовленні у вигляді **звуків**, серед яких вирізняють головний вияв фонем (інваріант) та її варіанти (**алофони**).

Фонетичний рівень органічно пов'язаний з письмом, тобто з графікою та орфографією відповідної мови.

Деякі відомості з історії англійської графіки та орфографії

В англійського алфавіту цікаве походження, і кожна його літера теж має свою історію. На становлення англійського алфавіту мали вплив рунічні письмена і латиниця (після прийняття християнства).

Історія кожної літери англійської абетки

Англійський алфавіт у його сучасному вигляді із 26 літер сформувався у XVI столітті.

На його розвиток вплинули семітські письмена, фінікійське письмо, грецький та латинський алфавіт.

Слово *alphabet* походить від двох перших букв грецького алфавіту: «*альфа*» та «*бета*».

Літера А

Використовувалась ще як єгипетський ієрогліф.

Ця літера мала перевернуту форму (з точки зору сучасності) і виглядала як голова тварини з рогами.

Сучасну форму отримала в грецькій та латинській мовах.

Літера В

У своєму первісному вигляді була запозичена з єгипетської піктограми, що означає «притулок».

До сучасного вигляду була адаптована греками та римлянами.

Літера С

Має фінікійське походження.

Початкова форма – у вигляді бумерангу.

Адаптована в давньогрецькій мові під назвою «гамма».

Римляни надали форми у вигляді півмісяця.

Літера D

«Далет» – так називали сучасну букву D фінікійці в 800 році до нашої ери.

Греки, перейнявши фінікійський алфавіт, вони дали цій літері назву «дельта».

Пізніше римляни надали правій стороні літери форму півкола.

Літера E

Прийшла в англійську мову через латинську, яка перейняла грецьку літеру «епсілон», що походить із семітських мов.

Літера F

Ця літера прийшла від фінікійців, будучи схожою на Y

При вимові звук був близький до «wow».

В давньогрецькій набула схожості із сучасною F.

Була запозичена в латину.

Літера G

Літера G походить від грецької «дзета».

Римляни трохи змінили її форму близько 250 р. до н. е., почавши вимовляти її як сучасний звуком «г».

Літера Н

Літера Н з'явилася на основі єгипетського ієрогліфа. До 500 року н. е. британські вчені-лінгвісти на той час вважали, що їй не місце в англійському алфавіті. Поступово з розвитком письма буква Н повернулася до англійського алфавіт.

Літера І

Будучи запозиченою з фінікійської абетки в якості літери «йод», І змінила свою форму в грецькому алфавіті і перетворилася на букву «йота». Нинішню форму у вигляді прямої лінії ця літера набула (як свідчать історики мови) у 700 р. до н. е.

Літера J

З'явилася як окрема літера лише у XVI столітті. Значний вплив на її розвиток зробили романські мови, особливо французька та іспанська.

Літера К

Ця буква походить від семітської букви «каф», яка, у свою чергу, походить від єгипетського ієрогліфа. Далі вона перейшла до грецького алфавіту, а потім через латинську мову – до англійської.

Літера L

У стародавній семітській мові сучасна літера L була перевернутою, називалася вона «ель». Фінікійці перевернули її вліво.

Греки перейменували її на «лямбда» і повернули праворуч.

Остаточний вигляд букви L завдяки римлянам.

Літера M

Першоджерело – єгипетський ієрогліф у вигляді хвилястої лінії.

Семітське і фінікійське письмо дещо трансформували.

У 800 р. латинський правопис надав літері сучасного вигляду.

Літера N

Первісний варіант – єгипетський ієрогліф.

Стародавні семіти дещо трансформували звучання, греки назвали її «ню».

З давньогрецького письма запозичена до англійського правопису.

Літера O

Первісний варіант – єгипетський ієрогліф.

Через фінікійський правопис дійшла до сучасної англійської графіки.

Літера P

Первісний варіант – стародавнє семітське письмо

Через фінікійську, а, пізніше, латину, в 200 р. до н. е. потрапила до європейських мов.

Літера Q

У етрусків звук ієрогліфа Q був схожий на «qoph».

У римських письменах близько 520 р. до зн. е. літера Q (і, відповідно, фонема) стала такою, якою ми її знаємо сьогодні.

Літера R

Запозичена з семітського письма.

Римляни ввели в латину, надавши сучасного вигляду і значення.

Літера S

Літера S запозичена у фінікійців в горизонтальному вигляді.

Римляни ввели в латинській правопис, надавши вертикального положення, і назвали «сигма».

У такому вигляді вона дійшла до сучасного європейського правопису..

Літера T

Одна з найбільш послідовних літер, що мала подібну форму і позначала той самий звук у фінікійській, етрусській, грецькій та латинській мовах.

Фінікійці називали букву «ті», греки – «тау».

Літера U, V, Y

Поряд з F, ці три літери мають однакове походження, що сходить до фінікійського алфавіту та літери *Waw*.

Відмінність U від V з'явилося XIV столітті.

Літера W

Літера W з'явилася в середні віки, в сакральних текстах переписувачів Карла Великого.

Буква з'явилася в європейській пресі у 1700 році.

Літера X

Літера «кси» у стародавніх греків звучала як сучасна X.

Маючи давньогрецьке коріння, в англійський алфавіт літера потрапила з латинського.

Літера Z

Має фінікійське похрдження.

Біля 800 р. до н. е (як свідчать історики мови) запозичена греками.

В давньогрецькій мала назву «зета» та передавала звук «дз».

Означену літеру активно використовували нормандці, що й принесли її в англійську графіку.

Зазначимо, що більшість літер англійського алфавіту прийшло з латинського (хоча первісне походження було різним), решта літер і поєднань – результат (як вважають дослідники)рунічного впливу.

Найповніший опис англійської орфографії та правопису **«Словник британської англійської орфографічної системи»** (2015) **Грега Брукса**, налічує понад 450 сторінок, де перераховані всі способи представлення певних звуків літерами або поєднаннями літер, а також усі способи читання певних літер або сполучень літер як звуків.

Починаючи з раннього Середньовіччя, різні європейські мови переймали та адаптували латинську абетку, вводячи різні прийоми відтворення на письмі специфічних фонем та звуків.

Зокрема, були створені *диграфи*.

Диграфи – подвійні написання, *двознаки* (*ch, th, gh, wh, zh,*).

Основні обриси заплутаної історії англійської мови представлені дослідниками наступним чином: англосаксонські племена принесли давньоанглійську мову в V столітті, вторгнення вікінгів, що почалися у VIII столітті, додали до неї давньоскандинавську мову, потім в XI столітті відбулося норманське завоювання і почалося панування французької мови.

Переміщення та змішання населення, зростання Лондона та купецького класу з різних національностей у XIII та XIV століттях. Контакт з європейським континентом і баланс між германськими, романськими та кельтськими культурними силами.

При цьому не існувало нагляду в аспекті щодо розвитку письмової форми.

Перші друковані сторінки «*Маленької книжки для малечі*» (*The Lytille Childrenes Lytil Boke*), навчальної книги щодо етикету за столом, датуються приблизно 1480 роком і написана середньоанглійською мовою.

Складнощі орфографії викликані історією, кажуть дослідники. Інші мови (не тільки англійська) також мають надзвичайно складну історію та вплив інших мов і культур.

Зокрема, залишки Римської імперії склали германські, кельтські та слов'янські спільноти, розкидані на величезній території. Різні завоювання встановили мову панівного класу для контролю над населенням, яке розмовляло іншою мовою: Нормандія була завойована скандинавами в X столітті (де тепер пишуть французькою мовою з досить сталою системою); панування Османської імперії над Угорщиною в XVI-XVII століттях (яка тепер має дуже послідовні правила написання угорської мови); Мавританське правління в Іспанії у VIII-XV століттях (яка також має дуже послідовний правопис).

Дослідники стверджують, що унормований правопис в означених мовах пояснюється існуванням урядових заходів щодо стандартизації орфографії.

Ряд дослідників історії англійської мови вважають, що причина деякої незручності англійської орфографії та орфоєпії пов'язана з часом розвитку технологій.

Поширення друкарства спіткало англійську в той момент, коли норми, що пов'язують усну та письмову мову, перебували у невизначеному стані, і тому їх могли визначити різноманітні сили та імперативи, які не координувалися один з одним, не узгоджувалися чи навіть зовсім не мали чітких цілей.

Варто зазначити, що впровадження іншої, спорідненої технології кілька сотень років тому – алфавіту, який використовувався з 600-х років – не справило такого дезорієнтуючого ефекту на англійську мову.

Латинська абетка розповсюдилась по всій Європі з поширенням християнства, починаючи з IV століття. До цього у кількох європейських народних мовах існувала свого роду рудиментарна система писемності, але здебільшого вони не мали письмової форми.

Впродовж перших кількох сотень років використання латинського алфавіту у правописі англійської мови був доволі послідовним та фонетичним.

Починаючи приблизно з 600 р. н.е., ченці та місіонери перекладали латинські релігійні тексти на місцеві мови – не так для того, щоб їх змогли прочитати широкі верстви населення, а радше щоб вони могли читати ці тексти народу вголос.

Більшість людей були неписьменними. Переклади на народну мову були написані для того, щоб їх могли вимовити, а орфографія була максимально наближена до вимови.

Часто мови, які ченці та місіонери намагалися транскрибувати, містили звуки, яких не було в латині, і не було символу для звуку, який їм був потрібний.

У цих випадках вони могли використовувати знак наголосу, або скласти дві літери разом, або запозичити інший символ.

Староанглійська мова, наприклад, мала дивний, екзотичний звук «*th*», для якого спочатку запозичили літеру «*þ*» з німецьких рун.

Здебільшого ченці та місіонери використовували латинський алфавіт у знайомій для них формі, але розширювали його, використовуючи літери по-новому, коли були потрібні інші звуки.

Письмо було вузькоспеціалізованим ремеслом, яким володіли лише майстерні писарі. Вони навчались в інших писарів, які своєю чергою передавали наступним поколінням свої орфографічні традиції.

Різні монастирі могли мати власні стилі або манери відтворення англійських звуків, відмінну від інших.

Були діалекти та варіації вимови розмовної мови – але врешті-решт з'явився письмовий стандарт і виникла ціла література.

Цю традицію було порушено після вторгнення норманів у 1066 році. Як свідчать дослідники, приблизно впродовж наступних 300 років, за деякими винятками, письмова англійська мова повністю зникла.

Яскраво проявлялася **диглосія**, що полягала в навіть не в дво-, а три-мовності .

Французька була мовою завойовників і стала мовою державної влади та всієї її офіційної діяльності.

Латинська мова залишалася мовою церкви та освіти.

Англійська була розмовною мовою повсякденного життя для більшості людей, але соціальний клас, який раніше підтримував і розвивав письмовий стандарт англійської мови – землевласники, релігійні провідники, урядовці – був замінений.

Англійська мова відновила своє існування у письмовому вигляді в XIV столітті.

Впродовж багатьох поколінь вона знову проникала у середовище дворянства та духовенства, хоча французька та латинь, як і раніше, залишалися мовами освічених та офіційних осіб.

На той час англійська мова змінилася. Кілька століть еволюції мови спричинили виникнення різної вимови, тоді як давньоанглійська писемність була втрачена.

Коли англійська мова почала повертатися в письмову форму, люди виявили, що вони не лише намагаються зрозуміти, як пишуться англійські слова, а й шукають способи висловлення наукових та офіційних понять англійською мовою.

Ця мова була абсолютно «своєю» на кухні, в майстерні та на ринку, але не так впевнено почувалася в інших сферах життя.

Часто для виходу із ситуації використовували найближче зручне за вимовою французьке слово.

Такі речі, як судові розгляди, урядові ухвали, документи на володіння власністю та навчання у школі, значною мірою спиралися на французьку лексику, щоб заповнити прогалини там, де англійська мова була не в ходу.

Такі слова, як *govern* (правити), *judge* (судити), *office* (офіс), *punish* (карати), *money* (гроші), *contract* (контракт), *number* (номер), *action* (дія), *student* (студент) та багато інших, стали частиною лексики англійського офіційного життя, а потім і всіх

інших його сфер, оскільки більшість людей так чи інакше взаємодіяли з чиновниками.

До норманського завоювання переважала давньоанглійська мова – близька германська родичка голландської та німецької мов.

Для носія сучасної англійської мови сьогодні її майже неможливо впізнати як англійську, а для її розуміння потрібен переклад.

У наступні кілька сотень років після завоювання вона перетворилася на середньоанглійську – все ще германську, але вже більш віддалену, оскільки тут уже зникли граматичні закінчення (мова стала *аналітичною*) і влилася французька лексика.

Середньоанглійська мова набагато більше схожа на сучасну англійську.

Близько 1300 року – того часу, коли почала з'являтися англійська мова, не існувало загального стандарту правопису.

Слово *people* (люди), запозичене з французької – *peuple*, могли писати як *perple*, *perpill*, *roeppe* або *roepul*. *Beauty* (краса), з французької *beauté*, могло бути *bewtee*, *buute* чи *bealte*.

До того ж, французька мова тоді також відрізнялася не послідовністю в написанні.

Всі європейські народні мови знаходилися на ранньому, нестійкому ступені щодо вироблення єдиного стандарту в міру просування до власної письмової традиції та відходу від латини як єдиного вибору.

Виникнення друкарства зробило революцію.

Рухомий шрифт було винайдено в Європі **Йоганном Гутенбергом** близько 1450 року.

Для цього літери виготовлялися з металевих сплавів, встановлювалися на друкарському лотку, наносилася фарба, а потім папір притискався зверху для отримання відбитка, що дозволяло економити години у порівнянні з ручним трудомістким переписуванням.

Найперші твори, надруковані за допомогою цієї нової техніки, були латиною, але незабаром друкарі помітили потенційний ринок для книг місцевими мовами і почали випускати їх у великій кількості.

Англійська мова взялася за цю справу раніше за інших: підприємливий торговець на ім'я **Вільям Кекстон** у 1476 році заснував першу англійську друкарню.

Це сталося після успіху англійського перекладу, який він надрукував під час роботи у Брюгге.

Тоді не було ні посібників зі стилю, ні редакторів, ні словників, до яких можна було б звернутися.

Рухомий шрифт був чудовим винаходом: після встановлення шрифту ви могли друкувати скільки завгодно копій.

Але складання літер, або елементів друкарської форми, в рядки, а потім і в сторінки було важкою, високо-спеціалізованою працею.

Доводилося витрачати роки на опанування цього ремесла.

Для своєї нової друкарні **Кекстон** привіз складачів з континенту. Деякі з них, причому, навіть не володіли англійською на достатньому рівні.

Вони набирали шриффт, працюючи з рукописами, у яких вже було чимало помилок. Але пріоритетом було швидке складання.

Зі збільшенням кількості друкованих книг і підвищенням рівня грамотності з часом поширилися і зазнали змін деякі стандарти. Друкарська справа зіграла ключову роль у формуванні цих нових норм.

Саме в друкарнях вироблялися традиційні норми написання часто вживаних слів, що базувалися на ефективності складання тексту.

У рукописі слово *hadde* могло бути замінено на *had* (мав), *thankfull* – на *thankful* (вдячний).

Коли йшлося про правопис, головною метою було не точне відтворення авторського написання і дотримання певних стандартних уявлень про «правильну» англійську мову, а створення текстів, які люди могли б читати і, що важливіше, які б вони купували.

Звички та прийоми стали стандартами, оскільки складачі вчилися своєму ремеслу, стажуючись в інших складачів. Потім вони нерідко ставали мандрівними майстрами, що спричиняло поширення їх власних звичок або переймання звичок друкарень, в яких вони працювали.

Встановлення стандартів лише частково залежало від людей, які складали друкарську форму.

Ще більшою мірою це залежало від дедалі більшої кількості читачів. Чим більше було текстів, тим біль-

ше їх читали і тим краще формувалося відчуття того, що виглядає правильно.

Активізувався розвиток такого відчуття, що частіше читач бачить слово, то швидше його впізнає, навіть якщо його написання не співпадає зі звучанням.

Друковані знову і знову в широко розповсюджених текстах, деякі написання так і закріпилися ще на ранньому етапі.

Наприклад, слово *ghost* (привид), яке в староанглійській мові писалось і вимовлялося як *gast*, набуло написання через *gh* під впливом фламандських складачів.

Це слово так часто зустрічалося в англійських текстах, особливо у фразі *holy ghost* (святий дух) та інших перекладах латинського *spiritus*, що воно просто стало виглядати правильно.

Виникли й інші написання, які потім закріпилися завдяки силі, яку надає візуальна форма схожих слів.

Наприклад, існування слів *would* і *should* призвело до появи написання *could*.

Would і *should* колись вимовлялися зі звуком «л», оскільки це були форми минулого часу дієслів *will* і *shall*. *Could*, однак, ніколи не вимовлялося зі звуком «л»; це був минулий час від *can*. *Could* писалося як *coude* або *cuthe*. Потім візуальна (асоціативна) сила *would* і *should* залучила *could* на свій бік.

На момент появи друку звук «л» вже часто був відсутній у вимові *would* і *should*, тому «л» був не так підказкою до вимови, скільки до типу слова.

Could – це модальне дієслово, таке саме, як *would* і *should*. Не було явного наміру зробити їх однаковими, але частота їхньої появи спровокувала те, що вони стали саме такими.

Якби норманське вторгнення не перервало літературну традицію, давньоанглійська мова продовжувала б залишатися основою письмової традиції, яка згодом була б переведена в шрифт.

У роки, коли друкарство повільно встановлювало й зміцнювало орфографічні звички, англійська мова переживала те, що зараз називається *великим зсувом голосних*.

Загалом, протягом кількох століть звуки змінювалися, а голосні переміщалися. Наприклад, такі слова, як *pate* (ім'я) і *take* (робити), колись мали голосний «а», як у німецькому *pate* та *tachen*, або англійському *father* (батько).

Під час *великого зсуву голосних* він перейшов на голосний «е», як у *bed* (ліжка), і зрештою до сучасного «ей». Але слова, які зазнали таких змін, продовжують писатися з «а» як у *father*.

Слова, які зрештою писалися з буквосполученням <oo>, зазвичай вимовлялися з довгим звуком «о».

Moan (місяць) і *book* (книга) раніше звучали як *moan* (/təʊn/ – стогін) і *boke* (/bʊk/ – нудота); два о, ціл-

ком логічно, представляли довге «о», а потім перейшли на звук «у», як у *June* (/dʒu:n/ – червень).

Однак іноді довгий голосний перетворювався на короткий голосний: наприклад, більш м'який голосний «у», як у *push* (/pʊʃ/ – штовхати).

Слово *moon* (/mu:n/; також *goose* /gu:s/ – гуска, *food* /fu:d/ – їжа, *school* /sku:l/ – школа) отримало довгий звук «у», а *book* (/bʊk/; *foot* /fʊt/ – ступня, *good* /gʊd/ – добре, *stood* /stud/ – стояв) – короткий.

Ці зміни відбувалися в різний час у різних місцях.

В окремих місцях залишалась стара норма. Наприклад, на деяких територіях в Шотландії та на півночі Англії *moon*, *book*, *goose* і *foot* все ще мають однукову голосну.

Історики англійської мови вважають, що зміни, які називаються *великим зсувом голосних*, відбувалися поступово і залишалися непоміченими протягом свого становлення.

Наприкінці Середньовіччя написання чого-небудь англійською людиною залежало від її регіону проживання та характерної йому діалектної вимови голосних.

Воно також опиралось на читацький досвід та включало персональні орфографічні звички.

Коли друкар складав слова з літер для такого тексту, він мав свої власні норми вимови та написання.

Коли письмовий твір складали в друкарські форми та поширювали в інших містах, його бачили люди з різними рівнями письменності, і це впливало на набуття ними писемних звичок.

Текст все частіше друкувався та розповсюджувався, все активніше поширюючи притаманні йому писемні звички.

Деякі відомості з історії німецької графіки та орфографії

Deutsch або Deutsche Sprache відноситься до індоєвропейської групи мов, писемність якої заснована на *латині*.

Спочатку латинський алфавіт, на основі якого з'явилася німецька графіка, складався всього з 21 літери. Згодом стало ясно, що через недостатню кількість звуків для позначення тих чи інших предметів може виникнути плутанина серед народів, які теж запозичили латину.

Незважаючи на всі зміни латині, мови, які перейняли цю мову, змушені були додавати звуки.

Варто зазначити, що одним із таких коригувань в німецькій стала буква «W», яка була включена до алфавіту у 16 столітті.

Крім цього, в латині з'явилися грецькі літери «Z», «Y», що використовувалися для позначення запозичених слів і були запозичені іншими графіками.

На даний момент у німецькій мові використовуються 26 латинських літер, при цьому існують і літери, які не входять до складу алфавіту.

Наприклад, «Ä», «Ö», «Ü», що дозволяють змінювати деякі слова з морфологічної точки зору.

До таких букв відноситься і лігатура «ß», що виникла з поєднання 2 готичних букв: «S», «Z».

Не всі країни використовують цю літеру в написанні слів.

Наприклад, Швейцарія відмовилася від неї в 20 столітті, а в Німеччині віддають перевагу подвійній «S» старій літері «ß».

У німецькій мові немає слова, яке починалося б з цієї літери, тому що раніше вона писалася тільки в рядковому вигляді.

У 2017 році в Німеччині було прийнято закон, завдяки якому «ß» отримала право друкуватися і з великої літери.

Готичний шрифт, що використовувався до 20 століття практично скрізь, перестав відігравати велику роль у становленні німецької мови та використовується лише в декоративних цілях.

Літературна мова

Назва німецької мови – *Deutsch* („*teutsch*“) – утворена від латинського «*thioda*», що означало мову народу, який розмовляє **латиною**.

Варто зазначити, що розвиток німецької літературної мови почався 1200 року з середньонімецької поезії, коли поети намагалися уникати місцевих виразів, прагнучи бути відомими і в інших регіонах.

Зазначимо, що цей факт не вплинув на розвиток мови, тому що більша частина населення залишалася неграмотною.

Тому історики вважають, що справжня зміна мовив нормативному аспекті відбулася лише в період пізнього Середньовіччя.

Діяльність Мартіна Лютера

Деякі вчені вважають, що сучасну літературну мову створив **Мартін Лютер**.

Однак більшість дослідників дотримується тієї точки зору, що його діяльність лише прискорила процес формоутворення мови, а також визначила напрямок розвитку мови в цілому.

На початку 16 століття **Мартін Лютер** переклав Біблію німецькою мовою, після чого багато авторів почали використовувати німецьку писемність у своїх творах.

Крім цього, **Лютер** займався перекладами інших текстів, що значно збагатило лексичний склад мови, незважаючи на те, що багато виразів вживалися лише у високому стилі та поезії.

Словник Конрада Дудена

З 17 століття німецька орфографія, лексика та грамати́ка почали активно розвиватися завдяки впливу літераторів.

У 19 столітті було остаточне оформлення німецького мовознавства в окрему науку.

Здебільшого зміни торкнулися лексичного ладу, який розширювався через появу нових слів.

Варто виділити появу **Німецького словника**, який створили брати **Грім**.

З'являється також «**Орфографічний словник німецької мови**», створений **Конрадом Дуденом**.

Німецький філолог вважав, що треба спростити правопис, щоб усі люди могли розуміти грамоту.

Дуден дотримувався такого правила: «як чуєш, так і пишеш».

Перше видання словника налічувало 28 000 слів, сучасне видання – 140 000.

Деякі відомості з історії польської графіки та орфографії

Історичні дослідження свідчать, що з XII століття починається перший історичний період розвитку графічно засвідченої польської мови.

Найдавніші писемні пам'ятки цього періоду демонструють особливості мови, її граматичну будову.

Дані перших пам'яток цієї епохи порівняно невеликі, і висновки, які можна з них вивести, дуже неповні, оскільки весь мовний матеріал тут складається з окремих слів, рідше зі зворотів, написаних **латиною**, яка в той час(як уже неодноразово зазначалось) була мовою писемності і офіційних документів у всій Західній Європі.

Польські слова з'являються в цих текстах лише у формі назв місцевостей, особистих імен, назв поборів і повинностей тощо.

Але не зважаючи на це, відомості про будову польської мови, які можна взяти з цих найдавніших пам'я-

ток, мають вирішальне значення для історії польської мови, бо є точкою відліку для подальших етапів досліджень її історичного розвитку.

У використанні польського мовного матеріалу, який зберігся в грамотах та інших латинських текстах цього періоду, найбільші запитання викликає графіка та орфографія польських слів.

Їх написання лише приблизно відображає польське звучання.

Писарі того часу зіткнулися з величезною проблемою: за допомогою 24 знаків латинського алфавіту вони вимушені були позначати удвічі більшу кількість польських звуків, часто зовсім чужих латинській мові.

Найбільшу проблему в позначенні на письмі приголосних представляло розрізнення трьох рядів: *передньоязикових* – *s, z, c, dz*; *ретрофлексних* – *š, ž, č, dž*; *палатальних* – *ś, ź, ć, dź*.

Такі ж труднощі представляли і м'які приголосні, для яких також не було знаків в латинському алфавіті.

Серед голосних найпроблематичнішою була транскрипція носових *ę* та *o*, яких немає ні в латинській мові, ні в географічно близьких до польської чеській та німецькій мовах, які використовували латинський алфавіт.

Також неможливо було виразити на письмі різницю між *i* та *y*; ці два знаки використовувались довільно: *faly* (=chwali), *ubogy* (=ubogi).

Для подолання цих перешкод польські писарі (як і писарі інших європейських мов) комбінували латинські знаки.

Таким чином вже в XII ст. в Польщі склалася відома орфографічна система, вочевидь незручна і непослідовна, але така, що все ж дозволяє в значній мірі орієнтуватися в тогочасній вимові і розрізняти окремі звуки в транскрибованих словах, хоча далеко не у всіх випадках.

Зубні приголосні, фрикативні і афrikати – *s, z, c, ś, ź, ć, ś, ć, ź* – позначалися на письмі довільно або такими знаками як *s, z, c*, або ж різноманітними *двознаками (диграфами): ss, sz, sch* для *s, ś, ź, z, ź, ź; a ch, cz, sc* – для *ć і ć*. { *głoz (=głos), sstokroc (=stokroć), prossycz (=prosić), schuka (=szuka), pyenyącz (=pieniądz)*.

Літери *u* і *w* постійно змішувалися, а інколи навіть літера *v* позначала літери *w* та *u* : *Vsemir, vmoch (=w moc)*.

Носові голосні на письмі позначалися *двознаками* : *am, an, em, en, um, un, e, o, φ* : *Dambnizia (=Dębница), Chrystov (=Chrzóstów), sφ (=się), sa (=sa)*.

На матерілі **Були** 1136 р. видно, що писар незмінно позначав один із носових голосних *двознаками an, am*, наприклад : *Gamba = Gęba, Vssebant = Wszebąd*.

Інший носовий голосний позначався літерами *e, en*, і очевидно звучав як носовий звук *e*: *Mislentino=Myślęcino, Deuentliz = Dziewiętlic*.

Таке трактування носових голосних є найархаїчнішою рисою мови **Гнезненської були** 1136 р., і не зустрічається більше ні в одній з пізніших польських

пам'яток, де, починаючи з другої половини XII ст., носові голосні позначаються двознаками: *an, at, on, ot, en, et, a, e, o*; без будь – якого розрізнення між ними.

Отже, можна зробити висновок, що цей процес явно свідчить про злиття цих звуків в один носовий голосний звук, характерний для пам'яток вже XIII ст.

В XII – XIII ст., на письмі все ще користувалися *латиною*, і лише в деяких текстах, що призначалися для менш освічених прошарків населення, що не володіли латиною, допускалась народна мова (діяла *диглосія*).

На межі XIV і XV ст., з появою творів, хоча і побудованих на релігійних мотивах, але не так тісно пов'язаних з церковним життям, а особливо з появою світських текстів, помітною стає своєрідність їх мови.

Так, швидко зникають застарілі форми, збагачується лексика, до якої проникають нові, іншомовні елементи, що свідчить про зовнішній вплив на польське суспільство і його мову.

Активізується *диглосія*, коли в одному суспільстві існує два стилістичних варіанти мови: з однієї сторони, мови вищої, притаманної пам'яткам релігійного змісту, а з іншої – мови розмовної, якою користувалися світські тексти, пов'язані з повсякденним життям, наприклад судові записи, формули присяг і т. д.

Найважливішим джерелом вивчення мови та орфографії релігійних творів першої половини XIV ст. є **Флоріанський псалтир**.

Тут м'якість приголосних ще не позначається, але звуки *ć* і *dź* передаються вже двознаками (диграфами) *cz* і *dz*, а не *t*, *d*, як наприклад в **Свентокшизьких проповідях** XIII ст.

Для позначення обох носових голосних звуків в першій частині псалтиря використовується знак *ø*, і лише в двох наступних частинах вони починають розрізнятися, але дуже непослідовно (знак *ø* для сучасного *ą* і знак *a* для *ę*).

В орфографії **Флоріанського псалтиря** з'являються нововведення.

Так, наприклад, м'які і тверді приголосні орфографічно не розрізняються, але африкати *ć* і *dź* всюди позначаються тими самими знаками, що й *c*, *dz* (наприклад: *w prawdze, w prawocze, bødzem, nascygal*), а не *t*, *d* (як в більш ранніх творах).

Варто відмітити ще дві форми, які не відповідають польській словозміні: *rozprostrzeł* замість *rozpostarł*, *znato* замість *znajomo*.

Ці дві форми є очевидними запозиченнями з чеської мови, яких в даному тексті можна знайти досить багато.

Це говорить про сильну в той час залежність польського правопису від чеського, на який в той час орієнтувалися польські автори й перекладачі, знаходячи

в ньому готові зразки для своїх праць, особливо для перекладів з латинської мови.

В цьому немає нічого дивного, враховуючи, що чеська писемність у своєму розвитку випередила польську більш ніж на сто років і вже в XIV ст. знаходилась на першому періоді свого розквіту, в той час як у Польщі неподільно панувала латинська мова, а народна писемність робила тільки перші кроки.

Історичні дослідження свідчать, що переклад перших літургійних текстів проходив саме чеською мовою.

Вже в XIII столітті існував (як свідчать дослідники) переклад чеською мовою псалтиря, а до кінця цього ж століття з'явилося два літературні тексти, які були написані старою чеською мовою. Йдеться про дві духовні пісні, створені під впливом латинських моделей.

На початку XIV ст. були перекладені чеською 3 псалтирі і **Четверосвангеліє** («*Evangeliiář*»).

В XIV ст. була перекладена, а пізніше й надрукована (к. XV ст) чеською мовою **Празька Біблія**.

Цей переклад став взірцем та основою для перекладів іншими (зокрема, польською) мовами. Польські перекладачі псалтирів користувались чеськими оригіналами.

Біблія королеви Софії (1455) є найдавнішим перекладом Старого Завіту польською мовою. Біблія перебувала до XVIII ст. у бібліотеці кальвіністської колегії у Шарошпатаку в Угорщині.

Її найзначнішим дослідником у другій половині ХХ ст. був **Станіслав Урбанчик**.

Біблію також досліджував видатний філолог, літературознавець та просвітитель **Й. Добровський**, який визначив її як переклад з чеського оригіналу польською мовою.

Крім перекладів біблійного тексту, польські автори користувалися як зразком чеськими оригіналами у разі створення так званих *мамотректів* (лат. *tamotrectus*), добірок тлумачень до різних біблійних текстів.

Найдавніший польський мамотрект був створений 1426 р.

Дослідники зауважують, що в польських пам'ятниках, документах та особистих переписках аристократів означеної епохи багато *богемізмів*, що свідчить про поширення чеської мови серед представників вищих прошарків суспільства, зокрема, в Сілезії, яка служила для чеської мови своєрідними в'їзними воротами до польського культурного середовища.

Інтерес до чеської мови зростав у польському середовищі особливо в ХVІ ст., під час поширення *протестантизму*.

Протестантський перекладач Біблії ХV ст. **Томаш Лиси** користувався при перекладах чеською *Біблією Северина* (1529), але богемізми суворо відокремлював від польських понять.

Дослідники свідчать про певний вплив *Біблії Мелантриха* (1549) на польську *Біблію*

Леополіти та **Біблію Вуйка** (1561), у яких з'являються нові богемізми.

Існують документальні свідчення, що **Краліцька Біблія** виконувала функцію посібника з перекладу **Гданської Біблії** (1632).

Як вже зазначалось, особлива роль, впливовість саме чеської мови пояснюється, безперечно, історичною функцією, що означена мова набуває в XV-XVI століттях.

Чеська стає зброєю пропаганди реформаторів церкви, протестантів, послідовників реформатора і проповідника, чеха **Яна Гуса**.

Саме завдяки надзвичайній популярності цієї людини, чеську (нарівні з латиною) почали використовувати не тільки як мову релігійних перекладів, але й як мову наукову, в астрономічних та медичних трактатах, дослідженнях з природознавства, в сфері адміністрування та юриспруденції.

В 1411 Ян Гус став автором першого твору про чеську мову «**O ěesькому pravopisu**» («Про чеський правопис»).

У цьому творі, що був представлений і латиною («**De orthographia bohémica**»), **Ян Гус** запропонував, щоб чеські звуки, які не існували в латинському алфавіті, вимовлялися інакше і позначалися за допомогою *діакритичних* {*Діакритичний знак, діакрі́тик (від грец. διακρίτικός – «розрізнявальний») – надрядковий або підрядковий знак при букві, що вказує на вимову, яка відрізняється від*

вимови звука, позначеного цією ж буквою без знаків.

Це була надважлива ідея для розвитку чеського, а потім й польського письма, коли польські науковці ввели *діакритики* в нормативну орфографію.

Дослідники відзначають, що хвиля чеських лексичних запозичень в польську мову, яка почалась у середині 14 століття, посилилась саме в означений період активізації протестантизму, поширення різножанрової літератури, зокрема наукової.

Очевидно, що причиною колосального збільшення літературної продукції було ще й виникнення та становлення як галузі книгодруку.

Найширший матеріал для вивчення польської мови та орфографії XV ст. дає нам ***Біблія королеви Софії***.

Вона містить важливу фонетичну особливість: написання в деяких словах подвійних букв для носових голосних.

Можна зробити висновок, що в живій польській мові існувало кількісне розрізнення у вимові довгих і коротких голосних.

Цей висновок підтверджується в першому ***польському орфографічному трактаті Якуба Паркоша***.

У своїй праці автор намагається впорядкувати хаотичний стан польської абетки та правопису.

Для цього він розробив цілу орфографічну систему, що мала велике значення для польської мови та орфографії.

Розвиток просвітництва (XVI – до середини XVII ст.) сприяв не тільки розповсюдженню знання **латинської мови**, але і практичному її застосуванню освіченими прошарками суспільства: вона використовувалась не тільки для шкільного навчання, а й широко застосовувалась в судах і державних установах, де всі документи і записи стали складатися лише латинською мовою, все більше обмежуючи роль польської мови.

Все це призвело до того, що приблизно в середині XVI ст. поступово настає перелом: поряд з латинською писемністю, яка ще розвивалась впродовж майже всього XVII ст. з'являється і починає розвиватись література польською мовою, яка тепер не обмежується творами духовного характеру, а призначається для всього освіченого, спраглого знань суспільства.

Проблема упорядкування і унормування орфографії польської мови виникла в першу чергу із бурхливим розвитком книгодрукування у Польщі, що припадає саме на XVI ст.

Перед першими польськими друкарями (переважно з Кракова, що на той час був культурним осередком Польщі) стояла задача удосконалити й уніфікувати польський середньовічний правопис, що характеризувався хаотичністю і нечіткістю.

Безпорадна і невпорядкована орфографія не тільки не поліпшується, а й навіть погіршується в рукописах першої половини XVI ст.

Оскільки майже кожен автор використовував власний спосіб (що відбувалось і в інших європейських країнах) зіставлення літер для позначення невідомих латинській мові звуків.

Досить довгий час кожна друкарня користувалась власною орфографією, і лише з часом друкарі поступово засвоїли загальні принципи, що вимагали спрощення комбінацій літер для передачі невідомих латинській мові приголосних звуків.

Для цього передусім стали використовувати *діакритичні знаки* над літерами *c, z, s*.

Форма цих знаків спочатку не була сталою, і тільки з часом було прийнято знак м'якості «´», який ставили над літерами *ć, ź, ś* (*chciwość*); крапка ставилась тільки над літерою *ż*, а знак «Ź», запозичений з чеської графіки, взагалі перестали використовувати.

Голосна літера *i* позначалася як *i, y* (*nigdi = nigdy*).

Найважливішою реформою в області написання голосних було введення надрядкових знаків для звужених голосних і встановлення двох різних знаків *q* і *ę* для носових голосних.

Це свідчить про прагнення привести правопис у відповідність зі звучанням мови, на скільки це було можливо при тогочасному стані графіки і орфографії.

Якщо питання написання звужених і носових голосних було таким чином вирішене, то в іншому друковані твори XVI ст. все ще залишають неточності правопису.

Так, позначення приголосного *t* відбувалось через літери *t*, *th*, написання *ph* замість *f* в словах іншомовного походження.

На прикладі німецьких типографій був введений так званий готичний шрифт «*швабах*», а латинський шрифт «*антиква*» залишився для латинських текстів і слів.

Використання перших літер в слові також було невідповідне: в більшості випадків з великої літери писались власні імена, назви міст, країн, але також назви установ, слова з відтінком пошани (*Bóg, Wolność, Sława, Sumienie*).

Розділові знаки використовувались регламентовано: крім крапки, використовували знак /, який виконував роль коми в тих, як правило, випадках, що й зараз. Двокрапка використовувалась порівняно частіше, ніж в наш час, а крапка з комою взагалі не використовувалась.

Розвиток друкарської справи не тільки значною мірою сприяв упорядкуванню правопису польської мови, але й суттєво вплинув на подальший розвиток письма і усного мовлення освіченого суспільства.

Розповсюдження книги, яка до того часу була рідкістю, доступною лише духовенству і найзаможнішим

людям, сприяло розширенню кола читачів; книга давала читачеві готові зразки того, як висловлювати свої думки рідною мовою, яка до того часу використовувалася тільки в побуті, оскільки вважалася непридатною для вираження духовного життя людини.

Швидке поширення книги мало величезний вплив на письмову і усну мову.

Характерна для XV ст. хаотичність старого і нового звучання та мовних форм звільняють місце все більшій однорідності, зникає обласна різниця, яка мала місце як в повсякденній мові шляхетства, так інколи й на письмі.

Удосконалюється стилістична майстерність письменників.

З'являється літературна мова в повному сенсі цього слова, загальна для всіх культурних прошарків суспільства.

ПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ:

1. Що таке фонетичний рівень мови? Які розділи мовознавчої науки досліджують означений рівень?
2. Дайте поняття фонемі і звуку?
3. Що таке алофони?
4. Охарактеризуйте специфіку формування правопису англійської, німецької, польської мов в умовах диглосії.
5. Що було основним історичним поштовхом для активного формування національного правопису та писемної, нормованої мови?

МОРФЕМНИЙ РІВЕНЬ

Фонетичний (фонологічний) рівень лінгвосистеми структурно переходить в наступний, **морфемний** (з проміжним – **словотворчим**) рівень.

Основні одиниця рівня – **морфема** та її репрезентанти – **морфи**.

Морфема – найменша частина слів, що має певне значення (за визначенням американського лінгвіста **Леонарда Блумфілда**, 1933). Членування морфем на частини призводить лише до виділення елементів, що не мають (на сучасному, а не історичному рівні мови) значення.

Морф – конкретний лінійний представник морфеми, узагальненої абстрактної одиниці мови, один із формальних її різновидів, що встановлюється при поділі текстового слова.

Морфема є *інваріантною* одиницею, морф – *варіантною* (**інваріант** – абстрактне позначення однієї і тієї ж сутності у відволіканні від її конкретних модифікацій, що відображає загальні властивості класу об'єктів, що утворюється варіантами, і притаманні кожному з варіантів).

Аломорф – морф певної морфеми, зовнішня несхожість якого у порівнянні з іншими морфами тієї самої морфеми зумовлена фонемним складом сусідніх морфів, отже, тільки його позицією в слові.

Наприклад: *кіт* – *кошеня-киця-котик* – єдина коренева **морфема** *кіт* має кілька представників (**морфів**): *кіт* – *кош-киц-кот*, що по відношенню один до одного називаються **аломорфами**

Класифікація морфем

Морфеми поділяються на два основних типи – *кореневі* (корені, або основи), та *афіксальні* (афікси).

Корінь – основна значуща частина слова.

Корінь є обов'язковою частиною будь-якого слова – не існує слів без кореня.

Кореневі морфеми можуть утворювати слово як разом з **афіксами**, так і без них.

Афікс – допоміжна частина слова, що приєднується до кореня, та служить для словотвору та вираженню граматичних значень.

Афікси не можуть самостійно утворювати слово, а лише з коренями.

Афікси можуть бути **дериваційними** та **реляційними**.

Дериваційні афікси (вони ж дериваційні морфем) в поєднанні з коренем змінюють лексичне значення слова: *риб-а* – *риб-алк-а*, *їхати* – *пере-їхати*, а, отже, виконують словотвірну функцію.

Реляційні афікси не змінюють лексичного значення слова, а творюють парадигму його граматичних форм: *чекати- чека-ючи*; *сказати* – *сказа-в*

Класифікація афіксів

Афікси поділяються на типи в залежності від їхнього положення в слові.

Префікс – морфема, яка приєднується перед коренем і створює нове лексичне чи граматичного значення, тобто функціонує як **дериваційний** чи **реляційний** афікс.

У слові може бути декілька префіксів.

Термін «префікс» вводить у мовознавчу термінологію у 1906 р. Активно функціонує в різних європейських мовах.

Приклади:

англ. **online**, **offline**, **unlucky**; нім. **gesagt**

Суфікс – морфема, що приєднується після кореня і виконує **дериваційну** чи **реляційну** функцію.

Продуктивний афікс в різних європейській мовах.

Приклади:

нім. **Freundschaft**, **die Wanderung**; англ. **beautiful**, **meeting**

Постфікс – афікс, що стоїть після закінчення.

Зокрема, в українському мовознавстві **постфіксом** вважають елементи: *ся, сь, будь, небудь, бо, но, то, сь*.

Постфіксальні морфемати поєднують одночасно **реляційні** і **дериваційні** функції.

В інших європейських мовах не представлені (в якості частини слова). Зокрема, в польській мові функ-

цію постфікса виконує частка **się**, що не входить в склад слова (*radować się*).

Інтерфікс – морф, що виконує виключно технічну функцію, будучи асемантичним.

Поєднує основи (*жовтогарячий, кислomолочний*) чи основи і суфікси (у випадку незручності їх сполучуваності) для створення нових лексем. (*шоце – шоце-й-ний, америк-ан-ський*).

В інших європейських мовах досить рідко зустрічається, оскільки там складання слів почасти відбувається без допоміжного елемента. Зокрема, в німецькій мові цю функцію почасти виконують приголосні.

Приклади інтерфіксів в інших мовах: нім. *Geburtstag*, англ. *workaholic*

Конфікс – це *біморфема, біфікс, циркумфікс*, префіксально-суфіксальна морфема (*борода – під-борід-д-а*); напр. нім. *ge-lob-t* – «хвалений»).

Флексія – це закінчення, що функціонує переважно в синтетичних мовах, створюючи словоформи.

Флексія є показником граматичного значення тих частин мови, що мають словозміни.

Ф. бувають матеріально виражені і не виражені.

Останні носять назву **нульових** (які матеріалізуються в інших словоформах лексеми).

Більшість мовознавців, дослідників синтетичних мов, не включають флексію в ряд афіксів.

Афіксоїди – це ті афікси, що займають проміжне положення між коренем та афіксом. (**мір** – *землемір, водомір*; **їд** – *афіксоїд, мурахоїд*).

Основа слова – це частина слова (як правило незмінна, або змінна), яка вказує на його лексичне значення; частина словоформи без флексії.

В аспекті сучасного, синхронного, мовознавства основи слова можуть бути **непохідні** (*дім, ліс*), **похідні** (з кореня та/чи приєднаного дериваційного префіксу та/чи суфіксу : *пролісок, домовий*).

Зауважимо, що в аспекті діяхронії всі основи є похідними.

Похідні основи слід відрізняти від **твірних** – тих, від яких утворюються нові слова.

Морфемний рівень органічно пов'язаний зі **словотворчим** (**дериваційним**) відповідної мови.

Спосіб словотворення

Морфемні

Префіксальний – за допомогою **префіксів** (**дериваційних**) *недруг* (префікс **не-** + корінь *друг-*), *прадід* (префікс **пра-** + корінь *ді-д*).

Суфіксальний – за допомогою **суфіксів** (**дериваційних**) *глибина* (корінь *глиб-* + суфікс **-ин-**), *кобзар* (корінь *кобз-* + суфікс **-ар**).

Префіксально-суфіксальний – одночасно за допомогою дериваційних префіксів та суфіксів *навушник* (префікс **на-** + корінь *-вуш-* + суфікс **-ник**).

Нульова афіксація – за допомогою **нульової** (матеріально не вираженої на сучасному рівні) **морфемі** (ранній – рань **0**, далекий – даль**0**, ходити – хід**0**, виходити – вихід**0**).

Основоскладання) – це поєднання основ кількох слів за допомогою **інтерфіксів** (*добррозичливий, працездатний*).

Результатом основоскладання є складні слова, або **компози́ти**. **Композит** – складне слово із сполучною голосною (**інтерфіксом**).

Неморфемні

Морфолого-синтаксичний спосіб– конверсія – перехід слів або словоформ з однієї частини мови в іншу: дієприкметників – у прикметники; словоформи змінюваних слів – у прислівники; прислівників, іменників – у прийменники.

Слово, утворене **морфолого-синтаксичним способом**, формально нічим не відрізняється від мотиватора, але змінює частиномовне значення, граматичні ознаки і синтаксичну функцію: присвійний прикметник *Мака́рів* від імені Макар (Мака́рів будинок = будинок Макара) та іменник *Мака́рів* (місто Мака́рів Київської області), присвійний прикметник *Васи́льків* (Васи́льків зошит = зошит Васи́лька) та іменник *Васи́льків* (місто Васи́льків Київської області), присвійний прикметник *Мука́чів* від імені Мукач (Мука́чів ліс = ліс Мукача) та іменник *Мука́чів* (місто Мука́чів Закарпатської області).

Ця відмінність виражається відмінковою парадигмою. За допомогою **конверсії**, зокрема, в українській мові утворюються:

1) відприкметникові іменники: *молода, молодий, бідний, багатий, ситий, голодний, мудрий, майбутнє, учительська, набережна, черговий*;

2) топоніми на *-ин, -ів та ін..*: *Батурин (< Батура) – місто Батурин, Чигирин (< Чигир) – місто Чигирин, Харків, Чернігів, Львів, Меліоративне, Письменне, Солоне, Широке*;

3) відприкметникові прізвища на *-ів, -ин*: прикметник *Сенів (< Сеня) – прізвище Сенів*, прикметник *Степанів (< Степан) – прізвище Степанів*; прикметник *Іванишин (< Іваниха) – прізвище Іванишин*;

4) віддієприкметникові іменники: *наречена, наречений, придане, гнані, ранені, підданий, хрещена (мати), хрещений (батько) (субстантивація дієприкметників)*;

5) віддієприкметникові прикметники: *пекучий, палаючий, сипучий, зрячий, любимий, невловимий, мислимий, терпимий, зримий, непримиримий, зрілий, загорілий (ад'єктивація дієприкметників)*; *адвербіалізація (перехід в прислівники), вербалізація (перехід в дієслова)*.

Найбільш поширені види конверсії:

субстантивація (перехід в **іменники**);

ад'єктивація (перехід будь якої частини мови в прикметники) ;

адвербіалізація (перехід в прислівники);

вербалізація (перехід в дієслова).

Лексико-семантичний спосіб – розщеплення багатозначного слова і поступове утворення **омонімів**: *перо, супутник*.

Цим способом утворюються переважно іменники.

При **лексико-семантичному способі** не застосовуються ніякі формально-структурні засоби словотворення, відбувається зміна семантики.

Наприклад: *батарея 1* (бойова одиниця в артилерії) – *батарея 2* (прилад для опалення) – *батарея 3* (набір хімічних елементів, що є джерелом електрики); *корінь 1* (нижня частина дерева) – *корінь 2* (слова) – *корінь 3* (математичний знак).

Словоскладання (на відміну від **основоскладання**) – це спосіб поєднання двох слів або слів форм в одному складному слові (*салон-перукарня, вагон-ресторан, дівчина-смуглянка*).

Абревіація – спосіб словотвору, що відрізняється від **основоскладання** тим, що для творення слів використовуються усічені основи, або початкові літери (*профком, ЗМІ*).

Способом абревіації утворюються тільки іменники.

Лексико-синтаксичний спосіб – поступове зрощення синтаксичного словосполучення в одне слово: *горілиць, утридорога, чимдуж, сімдесят, одинадцять*.

Властивий переважно **синтетичним** мовам.

Словотвірний процес полягає у появі граматично оформленого слова, що належить до певної частини мови.

Лексико-синтаксичний відрізняється від основоскладання тим, що при зрощенні компоненти синтаксичного словосполучення повністю зберігають свою структуру та граматичну форму: *не туди вітер – Нетудивітер, Любимененепокинь* (власні імена), *сьогодні, триста, вісімсот*.

ПИТАННЯ ТА ЗАВДАННЯ:

1. Дайте поняття морфемного рівня в структурі лінгвосистеми.
2. Назвіть основні одиниці морфемного рівня в європейських мовах.
3. Що в сучасному мовознавстві називається дериваційними та реляційними афіксами?
4. Назвіть основні морфемні способи словотворення в аналітичних та синтетичних мовах.
5. Що таке неморфемні дериваційні способи? Наведіть приклади.

6. ОСОБЛИВОСТІ МОРФЕМНОГО СКЛАДУ В АНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ СПОСОБИ СЛОВОТВОРУ

Морфеми в англійській мові (як і в інших флективних мовах) поділяються на дві групи: лексичні (*дериваційні*), та граматичні (*реляційні*).

Зазвичай в англійському слові розрізняють дві-три (зрідка – більше) морфем.

Так, наприклад, у слові *students* маємо три морфем – корінь *stud-* із значення «навчання», суфікс *-ent* із значенням активної дії та закінчення *-s* з граматичним значенням множини. Подальше членування морфем приводить лише до виділення окремих звукових комплексів, що значення не мають.

Англійське мовознавство виділяє поняття вільної і залежної морфем.

Вільна морфема – це така, що регулярно відтворюється за моделями мови (може існувати як окремі лексеми різних частин мови) і може вживатися незалежно, не змінюючи свого значення.

Залежна – окремо (без афіксів) вживатися не може.

Наприклад, дієслово *stand*, іменник *stand* є вільними морфемами (що має окреме незалежне лексичне і граматичне значення), що зберігають відповідні лексико-семантичні значення. Такі морфем можна назвати мінімальними вільними формами.

Проте, корінь *stand-* може входити до інших слів, напр.: *withstand, standing*. Морфемний стан змінюється таким чином, що дієслово *withstand* фактично складається з двох вільних морфем – приєдника *with* і дієслова *stand*, а дієприкметник *standing* – з вільної та залежної морфем – суфікс *ing* окремо не вживається.

Словниковий склад, що споконвічно іменує поняття щоденного вжитку, звичайно складається з вільних морфем, які утворюють окремі слова, напр.: *cow, sheep, boy, top, go, run* та ін.

Корінь слова, кореневу морфему називають так званою лексичною морфемою, оскільки вона несе лексичне значення, а, отже, є його головним складовим елементом.

Структурна модель спільного германського кореня збігається із структурою індоеврокореня.

Останнім часом загальне визнання отримала теорія індоевропейського кореня, яку розробив Е.Бенвеніст.

За Бенвеністом індоевропейський корінь завжди складається з трьох фонем (приголосний + голосний „e” + приголосний), односкладовий. Якщо корінь має більше, ніж три елементи, і елементи можуть наростати, то він перетворюється в іменну основу. Корінь разом з афіксами (префіксами і суфіксами) утворює основу слова. Проста основа – це, найчастіше, той же корінь слова, що може вживатись відокремлено, напр.: *awe, change, note, seem*. Основа, що охоплює один або більше афіксів, є похідною.

Якщо основу позбавити афіксів, і вона не буде омонімічна жодному вільному слову того ж кореня, то така основа стане залежною.

Так, у широко вживаному слові *conduct* і лексико-семантичному наборі, що його оточує – *conductor, deduct, deduce, seduce, seductive* та ін. – префікс *con-* може бути відокремлений лише формально. Корінь, що залишиться, запозичений з латинського *ductio* – „веду” і не утворює окремого слова.

Така основа називається залежною. Явище це закономірне, бо основа запозиченого слова виникла і пройшла шлях історичного розвитку в іншій мові, напр.: *cour-age, facul-ty, hon-est, mat-ure, royal-ty, senti-ment, un-cert-ain*.

Корінь вважається головним складовим елементом, що після вилучення функціональних афіксів не підлягає подальшому словотворчому аналізу.

В англійській мові корінь дуже часто збігається з формою слова. Фонетично це явище дуже часто відбувається в односкладових словах, напр.: *aim, cat, get, hat, pig, set*.

Збіг кореня з формою слова є наслідком історичного розвитку структури власне англійських слів – наприкінці середньовічного періоду відбулося зникнення закінчень (перетворення англійської мови в аналітичну). Як наслідок цього процесу англійські слова відтоді не мають формальних ознак (закінчень), які вказували б на приналежність до певної частини мови. Переважна частина односкладових слів – це продуктивні, словотвор-

чі корені – основи, за допомогою яких утворюються нові, похідні слова.

Корінь – до певної міри незалежна частина слова, **афікси** – завжди залежні елементи структури. І суфікс, і префікс мають семантичне навантаження, проте вони не вживаються у вигляді незалежних мовних одиниць.

Вили **афіксів** в англійській мові:

Суфікс – елемент наприкінці слова (між коренем і закінченням), який є або був продуктивним елементом словотвору. Суфікс має лексико-семантичне значення, проте не вживається відокремлено, тобто не має ознак окремої частини мови.

Може виконувати як *дериваційну*, так і *реляційну* функцію

Коли одне і те ж слово з різними суфіксами належить до однієї частини мови, то за допомогою суфікса розрізняються лексико-граматичні класи цих слів.

Наприклад: суфікси *-er* та *-est* для вищого та найвищого ступенів порівняння прикметників: *bigg-er – the bigg-est, sweet-er – the sweet-est*.

Суто семантичні зміни відбуваються у слові при зміні суфікса і дозволяють відносити це слово до однієї частини мови: *collect-able, collect-ible*.

Нарешті, різні суфікси можуть утворювати як просту, так і подвійну опозицію різних частин мови, наприклад: *cold –cold-ish* (прикм.) – *cold-ly* (прислівн.) – *cold-ness* (імен.).

Завдяки тому, що за суфіксом зберігається одне лексико-семантичне значення, вживання останнього з

основою певних груп слів спонукає до утворення відповідних частин мови.

Звідси **суфіксація** – важливий вид словотвору в англійській мові, що склався історично.

Префікс – це морфема, що стоїть перед коренем слова і модифікує його значення.

Префікс майже не допомагає розрізняти частини мови за винятком тих випадків, коли він присутній у складі дієслова або слова категорії стану, напр.: *a dress – to undress, dust – adust, float – afloat*.

Інколи за допомогою префікса можна розрізнити перехідні та неперехідні дієслова: *cry – outcry, play – outplay*.

Префіксація – важливий вид словотвору в англійській мові, що склався історично.

Інфікс – специфічний афікс, що зустрічається в середині основи. Головним чином, це приголосний „n”, що зустрічається при морфемному перерозкладі слова: *stand – stood*.

Інфіксація, як тип словотвору, не продуктивна.

Інтерфікс (від лат. *inter* – між, *fixus* – прикріплений) – афіксальна морфема (інакше кажучи, афікс), що розташована між коренями (основами) в складному слові (напр., *workaholic*). Зауважимо, що інтерфікс в германських мовах – явище не активне. Почасту в слові просто об'єднуються основи без з'єднувального елемента.

В українській мові (і взагалі в слов'янських) інтерфікси, на відміну від англійської та німецької, дуже активні. В українській налічують близько 54 інтерфіксів з'єднувального елемента. Порівняйте в українській мові: ліс-о-степ, земл-е-мір, пар-о-плав.

Комбінуюча форма – запозичене з грецької чи латинської мови слово, яке може набирати вигляду афікса.

Означені форми типу *cyclo-*, *poly-*, *stereo-*, *trans-*, *tele-* вільно існували у вигляді слів у мові, з якої воно запозичене (переважно з латини), тому їх слід відрізняти від афікса.

Комбінуючі форми мають інтернаціональний характер. Проте вони відрізняються від інших запозичень з тієї причини, що складні слова і деривативи, до структури яких входять комбінуючі форми, не існували в класичних мовах, а були утворені впродовж новітнього часу: *cyclo-tron*, *poly-glot*, *stereo-type*, *tele-scope*.

Окремі комбінуючі форми тяжіють до самостійного вжитку у розмовній мові, наприклад: *auto*, *stereo* та ін.

Аломорфи – це різновид або варіант морфеми, що характеризується зміною фонем чи звука у своїй структурі.

Аломорфи префікса *in-*, наприклад, є *il-*, *im-*, *ir-*: *il-liberal* (перед приголосним *l*), *ir-relevant* (перед приголосним *r*), *im-brute*, *im-mature* (перед губними приголосними).

Аломорфи зустрічаються при утворенні множини іменників за допомогою морфемі *-s*: *boxes – cats*, та форм дієслів минулого часу і дієприкметників, де спостерігається опозиція дзвінкого/глухого варіантів суфікса *-ed*: *collected – passed*.

Заслуговує уваги принципова різниця між закінченням та суфіксом, що в англійській мові часто виражається однією морфемою.

В англійській граматиці вони інколи називаються **флексивними суфіксами**.

Слід мати на увазі, що **флексивні суфікси** – виразники граматичного значення, тоді як **дериваційні суфікси** – це носії значення лексичного і є лексичними морфемами.

Граматичну форму, таким чином, складають слова з флексивними суфіксами, а лексичну – з дериваційними.

Звідси розрізняються і відповідні парадигми: флексивною є парадигма *illustrate – illustrates – illustrated*, дериваційною – *illustrate – illustrative – illustration*.

Окремі морфемі можуть нести подвійну функцію – як граматичних засобів творення, так і лексичних.

Наприклад, морфемі *-ed, -er* можуть виражати граматичні категорії (*-ed* як дієслівне закінчення минулого часу і перфекта; *-er* – як прикметникове закінчення вищого ступеня порівняння) і, з іншого боку, утворювати лексичні деривативи: *colored, foreigner*.

Таким чином, різниця між закінчення і суфіксом полягає в тому, що перше виконує граматичну функцію, а в другому переважає лексичне значення.

Отже, в сучасній англійській мові існує певна кількість морфемних елементів, що беруть участь в процесі слово- і формотвору.

Вони мають свої особливості і формують морфемні способи словотворення.

Префікси. Особливості походження та дериваційного функціонування. Префіксальний спосіб словотворення.

Префікси англійської мови розрізняються за своїм походженням: вони можуть походити із власної мови або бути іншомовними.

Модифікуючи лексичне значення слова, префікс рідко змінює граматичний характер слова в цілому, тому і просте слово, і його префікс-дериватив у більшості випадків зберігають ідентичність частини мови, напр.: *abuse – dis-abuse, approve – dis – approve, believe – dis-believe.*

Серед найбільш активних англійських префіксів функціонують:

Префікс **a-**, що походить від давньоанглійського прийменника *an*, вживається з іменником, прикметником і дієсловом, напр.: *aback, afloat, agaze, alike, anew, apiece, arise, asleep, atrembie, awake.*

Поряд з власним префіксом **a-** в англійській мові існує **префікс a-**, запозичений з грецької мови, що

має значення протилежності, напр.: *amorphous*, *anomalous*.

Цей префікс непродуктивний, виступає переважно у складі запозиченого слова.

Префікс **be-** походить від прийменника (ненаголошена форма від *by-*). Основне значення префікса (як і прийменника) – „біля”, проте за відтінками значення відповідні деривативи діляться на декілька підгруп.

Та частина слів, де префікс утворює прислівники, невелика, причому окремі прислівники сприймаються як прості слова, напр.: *before*, *beyond*.

У тих випадках, де давня форма *by* залишилась наголошено, утворились похідні слова, що пишуться через риску, напр.: *by-gone*, *by-law*.

В сучасній англійській мові префікс **be-** вживається головним чином, для утворення дієслів.

Серед них можна виділити:

- підгрупу перехідних дієслів, до яких префікс додає значення „всюди, скрізь”, напр.: *belays*, *beset*, *bedeck*;
- підгрупу перехідних дієслів, до яких додається значення остаточності чи надмірності дії, напр.: *becall*, *betray*;
- підгрупу, де префікс спонукає до перетворення неперехідних дієслів у перехідні, напр.: *bespeak*, *bethin*;
- підгрупу, де за допомогою префікса утворюються перехідні дієслова із загальним значенням „творити, робити”, напр.: *belate*, *belittle*;

- підгрупу, де за допомогою префікса утворюються перехідні слова із загальним значенням „називати таким чином”, утворених від іменників, напр.: *bedevil, befool*;
- підгрупу перехідних дієслів із значенням „оточувати; впливати на щось; обходитись з кимсь певним чином”, утворених від іменників, напр.: *becalm, befriend, becloud*.

За допомогою префікса *be-* від іменників утворюються також прикметники із значенням зневаги, напр.: *beneaped*. За значенням з підгрупи випадає прикметник *beloved*.

До окремої групи відносяться слова з префіксом *be-*, що історично складають нерозривну основу: *beneath, between, beware, beyond*.

Узагальненого значення набрали у процесі історичного розвитку дієслова *become* і *begin*.

Префікс ***for-*** належить до власне англійських

Префікс був продуктивний у давньоанглійському періоді розвитку мови, але у новітній час його можна зустріти у десятку слів, хоч значення, закріплене за ним, – широкі (заборони, винятковості, невдачі, відмови тощо).

Загальноновживані слова з цим префіксом: *forget, forgive, forbid, forsake*.

Ознаки архаїчності спостерігаються у підгрупі, що охоплює слова: *forbye, forbear, forgo, forswear, fordo*.

Невизначена морфемна сутність форми *fore-* спонукала до того, що думки щодо неї розійшлись: американські мовознавці вважають її комбінуючою фор-

мою, англійські – прислівником і прийменником, що вільно вживається як префікс з дієсловами, дієприкметниками, віддієслівними іменниками.

Незаперечно маючи ознаки префікса *for-*, форма *fore-*, завдяки її фонетичній будові, вживається значно ширше, ніж префікс *for*.

Префікс *mis-*, що має аналоги і в давньогерманській, і в латинській мовах, вживається з дієсловами, дієприкметниками, дієприслівниками і прикметниками, надаючи їм значень зворотного характеру.

Сполучуваність префікса з власно мовною лексикою значно ширша, ніж із запозиченою.

Германський *mis-*: *misbecome, misbehave, miscall, misgive, mislay, mistake, mistrust, mistreat*.

Латинський *mis* – *mischance, mischief, misplace*

Префікс *non-* – це варіант частки *no*, що вживається перед прикметниками; значення префікса вказує на заперечення, напр.: *non-operational, non-skid*; вживається префікс і при утворенні іменників, напр.: *non-priority, non-utility*.

Загалом цей префікс може спонтанно вживатись майже з кожним іменником чи прикметником.

Префікс *on-* вживається з дієприкметником, герундієм, віддієслівним іменником та іменником-агентом (носієм дії), що закінчується на суфікс *-er*.

Особливість префікса полягає у його здатності вживатися з похідними іменниками та дієсловами, які набувають разом з ним ідіоматичного значення.

Звідси походять такі пари слів як *to come on – oncoming, to flow on – onflow, goings-on – ongoings*.

Власне англійський префікс **out-** – один із найпоширеніших у мові.

Разом з префіксом **un-** він є найтипівішою морфемою англійського словотвору; за підрахунками і той, і другій входять до складу майже тисячі слів кожний.

Вживання префікса досить розгалужені.

Головні з них такі:

- префікс може вживатись з кожним дієсловом, що має еквівалентне словосполучення, напр.: *to outspread – to spread out, to outtalk – to talk out*.

Часто дієслова утворюють разом з префіксом дієприкметник, герундій та віддієслівний іменник, набираючи при цьому іншого значення, напр.: *outfighting* (боксування на відстані довжини руки), *outstanding* (визначний).

При утворенні іменників від дієслів, після яких може вживатися прийменник *out*, від простих дієслів та похідних іменників виникають значення:

а) процесу: *outbreak, outcry, outrush*;

б) наслідку дії: *outcome, outcrop*;

в) пасивної залежності від дії: *outlay, outlook, output* ;

г) місця або часу дії: *outfall, outlet, outset*.

При утворенні прикметників від іменників з описовими якостями префікс надає значення:

а) зовнішніх рис чи характеристик: *outback, outline, outside*;

б) відокремлених особливостей, що властиві

цілому: *outhouse, outfield, outworker*.

При утворенні прикметників від іменників префікс надає їм значення незалежності від об'єкта або суб'єкта дії: *outdoor, outlaw*.

Префікс може надавати новому слову значення надмірності. До цієї групи належать різні частини мови: *outbrave, outmatch, outjump, outswim, outstay*.

Подібне вживання спостерігається навіть з власними іменниками: *to outnapoleon, to outzola*.

Префікс **over-** також один з найуживаніших англійських словотвірних засобів.

Префікс значно впливає на значення слова, до якого приєднується; при цьому наголос в словах, що мають два склади, обов'язково переноситься на префікс.

У процесі новоутворення префікс сам може набувати характеристик окремої частини мови.

Така властивість спостерігається в тих випадках словотвору, коли при узгодженні з комбінованою частиною мови префікс *over-* забезпечує функції:

- прикметника зі значенням „зверхній, вищий”: *overhand, overtime*. прийменника, що набуває значення „над”: *overland, oversize, overhead*;
- прийменника, що модифікує значення дієслова, збільшуючи інтенсивність дії: *to overcome, to overpass*; в окремих випадках за допомогою префікса визначається найвищий ступінь інтенсивності: *to overmaster*;
- прислівника, що вказує на надлишок, необхідність виконуваної дії, ознаки або якості предмета: *overbusy, to overbuy, to overhaste*;

У вживанні з перехідними дієсловами префікс може вказувати на негативні наслідки виконуваної дії: *to overdrink, to oversleep*.

Un- – власне англійський префікс.

Сучасний префікс **un-** вживається практично з необмеженою кількістю дієслів, надаючи їм зворотних (негативних) семантичних ознак: *unclose, unlay, unpack*.

У сполученні з прикметниками, віддієслівними формами, окремими іменниками префікс або має просте значення „*not*”, або надає їм зворотних характеристик: *unfair, ungraceful, unhappy*.

Префікс **under-** складає опозицію префікса **over-**.

Його головна сполучуваність пов'язана з дієсловом, якому він надає додаткового значення „під, нижче”: *undercut, underplay*.

У значенні „не досить” префікс сполучується з віддієслівними формами і деякими прикметниками: *underdone, undersized*.

Іменників, що вживаються з цим префіксом небагато: *underground, underflow*.

Невелика кількість утворень функціонує з префіксами **n-** (з негативним значенням), **to-**, **with-**: *never, none; together; withdraw*.

Окремі утворення з'явилися як наслідок поєднання власно англомовних слів та латинських і грецьких префіксів, проте такі явища – не виняток при запозиченнях.

Префікси романського походження були запозичені у різні часи розвитку мови і різними шляхами – як

безпосередньо з класичних мов, так і через французьку мову.

У зв'язку з цим спостерігається варіювання (аломорфи) форм одних і тих самих префіксів.

Префікс **ad-** має варіанти: **ac-, af-, ag-, al-, an-, ap-, ar-, as-, at-**: *acclimatize, affirm, allocate, arrest*. Усі варіанти зберігають здатність підсилювати ознаки у значенні додавання, що його набуває утворене слово.

Префікс **bi-**, що має варіанти **bin-** і **bis-** – латинського походження і означає „подвійний”: *binocular, bivalent*.

Префікс **co-** означає споріднене, спільне походження дії чи процесу і має варіанти **col-, com-, con-, cor-**: *concord, correct*.

Декілька етимологічних значень має префікс **de-**. У значенні „позбавляти” префікс збігається з іншим префіксом **dis-**. Останній має силу лише зворотної опозиції до значення сполучуваного слова: *charge – discharge, close – disclose*

Префікс **en-** походить від латинського **in-**.

Його вживання пов'язано з наданням дієсловам кількох значень, а саме: „класти, охоплювати” – *entrust*; „розташовувати один об'єкт в іншому” – *enjewel*; „доводити до певного стану” – *enslave*; „надавати об'єктові інтенсивні ознаки” – *encourage*.

Подвійного походження і префікс **ex-**.

Латинський **ex-** у цій формі вживається перед приголосними *h, c, p, q, s* (останній часто пропускається), *t*;

перед *f* вживається варіант *ef-*; перед іншими приголосними – *e-*.

Утворені при цьому слова набувають додаткових значень: „з, далі” – *exit*; „нагору, вверх” – *extol*; „грунтовно” – *excruciate*; „звільняти” – *expatriate*.

Прикметники з префіксами *ex-*, *e-* мають негативне ознаки.

Префікс зрідка вживається з іменниками, надаючи їм значення „колишній”: *ex-chancellor*, *ex-President*.

Префікс *ex-* грецького походження вживається рідше: *exodus*; перед приголосними він має форму *es-*: *ecclesia*.

Досить поширену варіативність має префікс *in-*.

Кінцеве *n* асимілюється в *l* перед приголосною *l*, в *m* перед губними *b*, *m*, *p* і в *r* перед приголосною *r*.

Утворені з префіксом прикметники мають значення „ні- не-”, іменники – „відсутність чогось”: *illiberal*, *immortal*, *irregular*, *inaction*.

В сучасній англійській мові префікс *in-* часто чергується з префіксом *un-*, якому надається перевага у словах, запозичених з латинської мови: *uncertain*.

Окремі слова вживаються з обома префіксами: *instable* – *unstable*, за винятком, коли префікс *in-* не може вживатися через милозвучність: *unindicated*.

Значну групу морфем, що вживаються як префікси, складають запозичення пізнього періоду – *ante*, *extra*, *hyper*, *intra*, *meta*, *para*, *tetra*.

Це явище пов’язане з розвитком технології, і залучення подібних словотворчих (комбінуючих) елементів продовжується.

В деяких класичних мовах вживалися як самостійні слова, але в англійській мові ці елементи самостійного значення не мають, не вживаються окремо, а є лише словотворчими елементами.

Підсумовуючи усе вищезазначене, слід підкреслити, що **префіксація** набула широкого вжитку в англійській мові завдяки відсутності закінчень.

Вирівнювання відмінкових закінчень та зникнення дієслівних флексій призвели до глибоких лексичних розмежувань, що викликаються вживанням префіксів.

Суфікси. Особливості походження та дериваційного функціонування.

Суфіксальний спосіб словотворення

Суфікси як дериваційні елементи, виконують функцію афіксальної морфеми, що знаходиться між коренем та закінченням і входить до складу основи.

Не вживаючись незалежно, суфікс, проте, має, семантичне навантаження, яке впливає на новотвір.

Це спонукало до численних класифікацій суфіксів стосовно їх походження, утворюваних за їх допомогою частин мови, продуктивності/непродуктивності, частоти вживання, загальних значень та емоційного забарвлення.

Окремі морфеми можуть нести подвійну функцію – як граматичних засобів творення, так і лексичних.

Наприклад, морфеми **-ed**, **-er** можуть виражати граматичні значення (**-ed** як дієслівне закінчення минулого часу і перфекта; **-er** – як прикметникове закінчення вищого ступеня порівняння) і, з іншо-

го боку, утворювати лексичні деривативи: *colored*, *foreigner*.

Таким чином, різниця між закінчення і суфіксом полягає в тому, що перше виконує граматичну функцію, а в другому переважає лексичне значення.

Суфіксальний дериватив – це двоморфемне слово, що вживається як ціле і граматично рівнозначне простому слову в усіх можливих синтаксичних конструкціях.

Морфеми ж, що несуть ознаки граматичних категорій часу, числа чи відмінка, визначаються як закінчення, оскільки вони утворюють не нові слова, а лише форми слів.

Суфіксальний словотвір розрізняється в залежності:

- Від суфікса, що походить з власної мови: *darkness*. У цих випадках наголос новотвору не змінюється, навіть у словах з трьома складами: *commonness*.
- Від запозиченого суфікса, що приєднується як до власномовних, так і до запозичених коренів, не змінюючи при цьому наголосу: *movable*, *serviceable*.
- Від запозиченого суфікса, що вживається з іншомовними коренями, змінюючи при цьому наголос і/або голосний чи приголосний кореня: *China* – *Chinese*.

Коли до запозиченого слова, утвореного за допомогою іншомовного суфікса, приєднується ще один, власномовний, суфікс, таке утворення називається корелятивним: *president* – *presidency*.

Суфіксація як словотвір значно ширша, ніж **префіксація**.

Пропорційна частина власномовних суфіксів також більша, ніж серед префіксів.

Це означає, що активне запозичення латинських, грецьких та французьких суфіксів не витіснило словотворчі елементи власної мови, продуктивність яких може час від часу поновлюватись.

Підгрупи різних за походженнями суфіксів можуть утворювати один клас певної частини мови.

За такими спільними ознаками **розрізняються групи суфіксів**, що утворюють:

1. Назви конкретних імен: *-er (driver), or (sailor), -ing (darling), -ee (refugee), -ice (apprentice), -ician (politician), -ist (socialist), -ite (erudite), -ent (absolvent), -ant (emigrant)*. Ці іменники можна розподілити на дві підгрупи з переважаючими ознаками:

- а) той, що вказує на дію
- б) той, що стосується дії.

2. Назви абстрактних найменувань: *-age (bondage), -ance (alliance), -ancy (discrepancy), -ation (adoration), -ence (efficiency), -dom (freedom), -hood (childhood), -ing (gazing), -ion (invention), -ism (behaviorism), -ment (betterment), -ness (happiness), -ship (friendship), -ty (naivety)*.

Існують декілька суфіксів, що утворюють іменники жіночого роду: *-ess (stewardess), -ette (usherette), -ina (regina), -ine (heroine)*.

Значна кількість суфіксів надає словам емоційного забарвлення. Це, в першу чергу, суфікси, які відбивають характеристики зменшування: *-en (maiden), -et (bullet), -kin(s) (Malkin), -let (ringlet), -ock (bullock)*.

Більш поширену вживаність мають суфікси, що чергуються : -у (-*eu*) -*ie*: *Betty, Mickey, laddie*.

Суфікси ефективно вживаються у звертаннях – як у власних назвах, так і у загальних, типу *doggie, granny, daddy*.

Ряд суфіксів відбиває негативні якості та ознаки речей. Однак, ця риса властива не усім утворенням: -*ard* (*drunkard, але standard*), -*ster* (*gangster, але lobster*).

Неморфемні способи словотворення

Складні слова в сучасній англійській мові

Складне слово (комполит) – це специфічна одиниця, що визначається особливими морфемними та дериваційними характеристиками.

До складу композита входить не менше двох основ, які, в залежності від своїх морфемних ознак, вступають в особливі відношення, значення їх можуть змінюватись.

Найактивнішим засобом утворення композитів є складання двох основ.

В англійській мові цей процес проходить в переважній більшості випадків (як вже зазначалось вище) без *інтерфікса*.

Більшість складних слів – це складні іменники і прикметники типу *moonshine, white-faced*.

Складні дієслова, як правило, утворюються від складних іменників шляхом **конверсії**: *to bad-taste*.

Конверсія – безафіксний засіб словотвору, при якому утворення нової частини мови на ґрунті одного кореня викликає внутрішні зміни мовної одиниці

(простіше – перехід слова з однієї частини мови в іншу).

Конверсія може виступати як самостійний спосіб словотвору, при якому утворення нової частини мови на ґрунті одного кореня викликає внутрішні зміни мовної одиниці.

В англійській мові це переважаючий тип дієслівного словотвору (перехід лексеми з іменної частини мови в дієслово).

Нові дієслова часто утворюються від:

- іменників: *a bill – to bill, a garage – to garage*;
- прикметників: *bare – to bare, empty – to empty* тощо.

Основні різновиди конверсії в англійській (та інших європейських мовах) мові:

Вербалізація (утворення дієслів): *a bill: to bill* – «рахунок – виставляти рахунок», *a garage: to garage* – «гараж – ставити машину в гараж»).

Субстантивізація (утворення іменників): *newly marrieds, a beloved, a female* «наречені, коханий, жінка».

Ад'єктивізація (утворення прикметників): *a walking man, running water* «чоловік, який йде; вода, що тече».

Значна частина діючих **комполітів** (складних лексем) – це складні іменники та прикметники: *egg-cup, absent-minded*.

Складних дієслів, у порівнянні з підгрупою складних іменників і прикметників, значно менше.

Серед дієслів багато одиниць подальшої деривації: *to weekend, to self-love*.

Складні прислівники та сполучники складають незначну частину: *within, outside, indoors*.

Ці випадки можна віднести до такого типу словотвору, як *префіксація*, оскільки перша частина подібного композиту – **префікс**.

Як зазначалось вище, поєднувальний елемент, що дуже розвинений в слов'янських мовах, майже відсутній в германських, зокрема, мові англійській. Тільки незначна частина складних слів має поєднуючий елемент (*інтерфікс*).

Функцію такого елемента може виконувати:

- окремі голосні фонемі, частіше „**o**”, зрідка „**i**”: *Anglo-American, handiwork*;
- сполучники, прийменники: *bread-and-butter, hide-and-peek*. Ці композити завжди пишуться через риску, за винятком слів типу *rock'n'roll*, у яких внутрішні сполучники скорочуються.

До складних слів відносять також фрази, які набули статусу **композитив** завдяки широкому вжитку, що спонукало до їх орфографічного оформлення як окремих лексичних одиниць: *never-to-be-forgotten*.

Іноді подібні композити складаються з двох слів, що римуються. Наприклад: *lovey-dovey, chiller-killer*

Є слова, які формально дуже нагадують складні слова, що римуються, проте це не зовсім складні слова в англійській мові, оскільки другий елемент – це не зовсім слово – швидше нісенітниця, яка додається для рими.

Наприклад: *higgledy-piggledy, tootsie-wootsie*

Через ризку пишуться також римовані композити типу:
goody-goody, chock-a-block.

На сучасному етапі розвитку англійської мови в процесі словотворення (деривації) важливе місце посідають **скорочення** (усне та писемне).

Скорочення – це частина слова, що вживається після втрати його окремих елементів.

Скорочення в усному мовленні – це усічення або пропущення частини морфемного складу слова внаслідок економії мовних засобів.

Скорочення зародились ще на початку новоанглійського періоду, а особливого розвитку набули у ХХ ст.

У новітній час виникли такі скорочення: *ad – address, dad – daddy (father), stud – student, bus – autobus, phone – telephone.*

Скорочення в усному мовленні завжди співіснують поряд з повними формами: *doc – doctor, prof – professor.*

Відрізняє їх лише стилістичне та емоційне забарвлення, яке наростає в усній мові.

Нечисленні випадки скорочень-композитів формуються на ґрунті фрази. Це явище характерне лише для останніх десятиріч ХХ ст.: *hi-fi – high fidelity, Pan-Am – Pan-American.*

Окремо слід зупинитись на скороченнях власних назв. Скорочуються, як відомо, і чоловічі, і жіночі імена: *Chris – Christopher, Don – Donald, Lena – Helena, Magdalena.*

Писемні скорочення набули особливого поширення у ХХ ст. Це численні назви офіційного характеру, особливо назви міжнародних організацій.

Явище викликано складністю та синтаксичною розгалуженістю самих назв: *ABC – Argentina, Brazil, Chile, AC – Army Corps.*

Слова, що утворені від початкових літер, називаються *акронімами*.

Традиційно окремо виділяються так звані **абевіатури**

Абревіатури утворені з початкових літер фрази.

Класичні *абревіатури* вимовляються як слова.

Слово *Scuba* було утворене з фрази *self-contained underwater breathing apparatus* (дихальний апарат для плавання під водою).

Іноді для скорочення використовуються склади, наприклад:

RADAR – Radio Detection And Ranging; GESTAPO – GEheime STAatsPOLizei, «Таємна національна поліція».

Особливий випадок створення абревіатур полягає в тому, що літери вимовляються як в алфавіті, а не відповідно до правил вимови в англійській мові. Це стосується назв багатьох організацій. Наприклад:

- NAACP, UN, IMF

Слід зазначити, що замітки, електронна пошта – прийоми комунікації, які сприяють появі як скорочень, так і абревіатур, оскільки ці методи словотворення передбачають скорочення слів.

Ось деякі абревіатури, створені таким чином:

NB – Nota bene – «зауваж – добре». Застосовується в науці для нотаток в текстах на полях. (Велика кількість інших наукових абревіатур було взято з латин-

ської мови, можливо, більша їх частина виникла в середньовічній період або в епоху Відродження)

BRB – *be right back* – « скоро повернуся»

FYI – *for your information* – «для вашої інформації»

LOL – *laughing out loud* («ржу не можу»)

ROFL – *rolling on the floor laughing* («катаюся по підлозі від сміху»)

ROFLMAO – *rolling on the floor laughing my ass off* («обреготатися»)

Конверсія (що згадувалась вище) може виступати як самостійний, неморфемний, морфологічно-семантичний спосіб словотвору, при якому утворення нового слова може бути поєднано з переходом його з одного класу частини мови в інший.

Це одне з головних джерел поповнення мовної лексики. Нові дієслова часто утворюються шляхом семантичної трансформації:

– іменників: *a bill – to bill, a garage – to garage;*

– прикметників: *bare – to bare, empty – to empty* тощо.

Основні різновиди конверсії в англійській (та інших європейських) мові:

Вербалізація (утворення дієслів): *a bill: to bill* – «рахунок – виставляти рахунок», *a garage: to garage* – «гараж – ставити машину в гараж»).

Субстантивізація (утворення іменників): *newly marrieds, a beloved*, «наречені, коханий».

Ад'єктивізація (утворення прикметників): *a walking man, running water*.

Приклади конверсії в реченнях:

- I *hope* you won't be angry with me – Сподіваюся, ти не будеш на мене сердитися (*hope* – дієслово «сподіватися»).
- I always had a *hope* to return to that city – У мене завжди залишалася надія повернутися до цього міста (*hope* – іменник «надія»).
- The sea is so *calm* today – Море таке спокійне сьогодні (*calm* – прикметник «спокійний»).
- With a *calm* she realized that her life was probably at its end – Зі спокоєм вона усвідомила, що її життя, ймовірно, добігало кінця (*calm* – іменник «спокій, незворушність»).
- I beg you to *calm* down – Я молю тебе заспокоїтися (*calm* – дієслово «заспокоїтися»).

Отже, зазначимо, що найпоширенішими видами (способами) словотвору в сучасній англійській мові є **суфіксація**, яка ґрунтується на додаванні до кінця основи слова **суфікса**.

Незважаючи на те, що, крім власних англійських суфіксів, існує велика кількість суфіксів запозичених з латинської, грецької, французької та інших мов, власні суфікси все ж переважають у мові.

За допомогою суфіксів утворюються іменники (як загальні, так і власні назви, як абстрактні, так і конкретні назви), прикметники, дієслова тощо;

Префіксація є наступним за поширеністю засобом словотвору в сучасній англійській мові.

Вона базується на приєднанні до початку основи слова **префіксу**. Префікси, на відміну від суфіксів, не змінюють граматичних характер слова, і но-

воутворені слова належать до тих самих частин мови, що й їх основи.

Третім з основних засобом словотвору є **словоскладання**, яке ґрунтується на складанні двох чи більше основ, з можливими подальшими змінами новоутвореного композита.

Деякі вчені ставлять словоскладання на перше місце, бо вважають найпродуктивнішим засобом словотвору в сучасній англійській мові.

Найактивнішим засобом утворення нового композита є складання двох, а інколи і більше, основ. За допомогою словотвору утворюються складні іменники, прикметники, дієслова, числівники тощо.

Існують і другорядні типи словотвору, такі як **скорочення** (усне і писемне), а також **конверсія**.

ПИТАННЯ ТА ЗАВДАННЯ:

1. Назвіть та схарактеризуйте основні афікси в англійській мові.
2. Які способи словотвору має англійська лінгвосистема?
3. В чому особливість суфіксації як основного види деривації в англійській мові?
4. В чому особливість префіксального словотвірного способу в англійській мові?
5. Назвіть основні неморфемні способи словотвору англійській мові.
6. Дайте поняття конверсії.
7. Назвіть основні види конверсії в англійській мові. Наведіть приклади.

ОСОБЛИВОСТІ МОРФЕМНОГО СКЛАДУ В НІМЕЦЬКІЙ МОВІ

СПОСОБИ СЛОВОТВОРУ

Німецьке мовознавство розглядає основною одиницею морфемного рівня *морфему*.

*Морфем*и поділяються на *кореневі* та *афіксальні*.

Корінь – до певної міри незалежна частина слова,

Афікси – завжди залежні елементи структури.

І суфікс, і префікс мають семантичне навантаження, проте вони не вживаються у вигляді незалежних мовних одиниць.

Афікси (як в більшості європейських мов), поділяються на *дериваційні* та *реляційні*.

При цьому німецька мовна система має особливість.

Зокрема, в сучасній німецькій мові словотворчі афікси поділяються на:

- *невідокремлювані*,
- *відокремлювані*,
- а також афікси, які можуть бути і *невідокремлюваними*, і *відокремлюваними*.

За допомогою означених елементів відбуваються процеси словотворення.

Науковці виділяють *словотвірні моделі* (*Словотвірна модель* – це схема побудови похідних слів, яка характеризується двома обов'язковими ознаками: а) спільністю частиномовної належності похідних і твірних слів; б) тотожністю форманта) в

німецькій мові, виходячи із наявності в мові **кореневих і некореневих основ**,

Останні розподіляються за моделями відповідно до головних способів словотворення.

Відповідно до тринадцяти головних типів основ в німецькій мові виділено 13 моделей першого ступеня:

1) модель кореневої основи – *klug*;

2) 8 моделей похідних основ:

a) безафікснопохідна – *Ruf*← *rufen*;

b) префіксальна – *Urwald*← *Wald*;

c) суфіксальна – *Lehrer*← *lehren*;

d) префіксально-суфіксальна – *Geklatsche*← *klatschen*.

Кожній із цих моделей основ без внутрішньої флексії відповідає модель зі зміною кореня, наприклад, *Gebirge* ← *Berg*;

3) модель означального словоскладання: *dunkelblau*, *Erdbeere*;

4, 5, 6) модель інших типів словоскладання: *bergab*, *taubstumm*.

У всіх випадках йдеться про членування основи на максимальні відрізки (первинна основа й афікс або максимально видільні первинні основи), ці відрізки можуть поділятися далі відповідно до своєї власної моделі, що не позначається на словотвірній моделі слова в цілому.

Наприклад, слово *Flächenmessung* членується таким чином: *fläche(n)+-messung* (модель означального словоскладання); *fläche* на *flach*+суфікс *-e*; *-messung* на *mess-* (основа дієслова *messen*)+суфікс *-ung*.

Слід зазначити, що запозичені слова займають важливе місце в поповненні складу кореневих слів у сучасній німецькій мові.

Основи кореневих слів створюють нові словотвірні основи, а також поповнюють спектр словотворчих засобів сучасними напівафіксами та іншими компонентами.

Похідні слова в сучасній німецькій мові утворюються кількома способами, найбільш продуктивні серед них морфемні:

- 1) спосіб **префіксації** (за допомогою додавання до кореня префіксів): *aufstehen, entfliehen*;
- 2) спосіб **суфіксації** (за допомогою додавання суфіксів): *lächeln, hausieren*.

Активно функціонують в сучасній німецькій мові і **не-морфемні** способи словотворення

Префікси.

Особливості походження та дериваційного функціонування. Префіксальний спосіб словотворення

Префіксація – спосіб словотворення за допомогою додавання до кореня префіксів.

У німецькій мові префікси поділяються на **відокремлювані невідокремлювані**.

Відокремлювані префікси мають головний наголос і відділяються від кореня дієслова при його відмінюванні у *презенці, імперфекті та імперативі*.

Невідокремлюваних префіксів у німецькій мові вісім: *be-, ge-, er-, ver-, zer-, ent-, emp-, miß-*

Усі вони завжди ненаголошені.

Серед невідокремлюваних префіксів найбільш вживаними є *er-, ver-, zer-, ent-*.

Префікси за функцією поділяють на *іменникові* (*un-, miss-, ur-, erz-, ge-, anti-, neo-*) та *дієслівні* (*miss-, zer-, er-, ver-, be-, ent-, emp-, ge-*).

Префікси, як правило, демонструють ознаку відповідного предмета чи явища, що конкретизує значення похідної основи.

Іменникові синонімічні префікси **un-** і **miss-** виражають заперечну ознаку предмета (*das Unglück, die Unabhängigkeit, die Unbalance, der Misserfolg, die Missachtung, das Missbelieben*).

Префікс **ur-** виражає давність, первісність, наприклад: *das Urbild; der Urtext; der, die Uralte*.

Префікс **-erz** вживають для підвищення негативного значення у деяких іменниках, а також для означення вищого сану чи рангу (в церковній термінології) – *der Erzengel, der Erzfeind, der Erzschem*.

Префікс **ge-** зустрічається в ряді іменників, утворених від дієслівних (*singen – der Gesang – der Sänger, helfen – der Gehilfe*) та від іменникових основ (*das Bild – das Gebilde, der Berg – das Gebirge*).

Запозиченими в німецькій мові є префікси **anti-** і **neo-** (з латинської та давньогрецької мов), які отримали особливе поширення в мові.

Префікс **anti-** вживають у значенні протилежності або протидії (*das Antiallergikum, die Antibakterialwirkung, das Antidepressant*); **neo** – зі значенням «новий» (*das Neobarock, der Neoklassizismus*).

Префіксація як спосіб словотворення відрізняється від суфіксального способу тим, що префікси не служать показниками граматичних категорій частин мови.

Суфікси. Особливості походження та дериваційного функціонування. Суфіксальний спосіб словотворення.

Суфіксація – спосіб словотворення за допомогою додавання до кореня суфіксів.

В німецькій мові суфікси, в першу чергу, вказують на відношення слова до тієї чи іншої частини мови, тобто служать показниками граматичних категорій частин мови.

У зв'язку з цими властивостями існує морфологічна класифікація суфіксів, тобто їх поділ на категорії відповідно до частин мови.

За допомогою суфіксів іменник утворюється від дієслова (*arbeiten – der Arbeiter*) чи від прикметника (*frei – die Freiheit*), і навпаки – прикметники та дієслова утворюються від іменника, займенника (*der Berg – bergig, laut – lautieren*)

Суфіксії **-er, -ler, -ner, -aner, -enser** утворюють іменники чоловічого роду: *Städter, Berliner, Bildner, Künstler, Afrikaner, Hallenser*.

Вказані іменники називають особу, діяльність, рід занять, властивості яких пов'язані з предметами чи явищами, виражені основним словом.

Суфікс **-in** використовують при утворенні жіночого роду від основ відповідних іменників чоловічого роду (*Lehrerin, Studentin, Amerikanerin*).

Зазвичай, для побудови абстрактних та збірних назв служать продуктивні суфікси іменників жіночого роду **-ung**, **-ei(-erei)**, **-heit(-keit)**, **-schaft** і суфікс середнього роду **-tum**.

Суфікс **-ung** в першу чергу утворює абстрактні назви від дієслів: *erklären* – *die Erklärung*, *bemühen* – *die Bemühung*, *erkälten* – *die Erkältung*.

Такі іменники означають процес або результат процесу, пов'язаного з відповідним дієсловом.

Зі збірним значенням вживаються іменники *die Regierung*, *Kleidung*, *Rüstung* та інші..

Суфікс- **ei** (з аломорфом **-erei**), приєднуючись до іменників жіночого роду, надають останнім значення дії чи стану, які пов'язані зі значенням основи (*die Fischerei*, *die Malerei*), а також демонструють місце, де відбувається відповідна дія (*die Bäckerei*, *die Fleischerei*).

Інколи ці суфікси використовують для вираження зневаги, насмішки, засудження по відношенню до тієї чи іншої дії чи стану, наприклад *die Schreiberei* – «писанина» (ірон.).

Суфікс **-heit** утворює іменники жіночого роду переважно абстрактного значення (якість, властивість, стан, відрізок часу), пов'язаного зі значенням похідних основ: *schlau* – *die Schlauheit*, *bescheiden* – *die Bescheidenheit*.

Суфікс жіночого роду **-schaft** і середнього роду **-tum** надзвичайно продуктивні в утворенні збірних іменників (*die Studentenschaft*, *die Bauernschaft*; *das Menschentum*, *das Bauerntum*).

Суфікси **-chen** і **-lein** утворюють іменники зменшеності середнього роду, а також іменники з відтінками

пестливості, зневаги чи насмішки (*das Häuschen, das Bachlein, das Mädlein*).

Суфікси середнього та жіночого роду **-sal** і **-nis** не мають спеціального семантичного забарвлення (*das Gefängnis, das Begräbnis; die Kenntnis, die Wildnis; das Schicksal, die Mühsal*).

У сучасній німецькій мові існує велика кількість запозичених слів, у яких повторюються одні й ті ж суфікси, зокрема:

- суфікси чоловічого роду **-ist, -at, -eur, -ant, -ent, -ier, -ieur, -or** (*der Student, der Aspirant, der Kandidat, der Ingenieur, der Pionier, der Professor*);
- жіночого роду **-tion, -ion, -ur, -age, -tät, -ie** (*die Demonstration, die Union, die Diktatur, die Reportage, die Partie*);
- суфікси іменників середнього роду **-at, -ment, -ium**, які означають предмети, приміщення тощо (*das Attestat, das Dokument, das Auditorium*).

За здатністю утворювати нові слова афікси поділяють на *продуктивні* й *непродуктивні*.

Продуктивними афіксами вважаються ті, які не втратили своєї словотворчої здатності в сучасній німецькій мові, а **непродуктивні афікси** активно використовувалися для утворення нових слів у минулі роки розвитку німецької мови.

До **продуктивних** суфіксів у сучасній німецькій мові належать суфікси іменників **-heit, -keit, -ung, -er**; **-суфікси** прикметників **-ig, -lich, -isch** та інші.

Неморфемні способи словотвору.

Словоскладання (нім. *Zusammensetzung*) – вид словотвору, де слово завдяки з'єднанню двох коренів або основ утворює нове, за допомогою сполучного елемента або без нього (*Muttersprache, Tageslicht, Landesregierung*).

Зауважимо, що сполучний елемент (*інтерфікс*) досить рідке явище (стосовно голосних фонем).

Словоскладання в німецькій мові поділяється за різними критеріями:

- 1) за походженням та структурою: *Deutschlehrer* (структурно-генетична класифікація);
- 2) за семантичними і синтаксичними відношеннями між компонентами композитів – *die Langweile, der Taugenichts* (семантично-синтаксична класифікація);
- 3) за належністю складеного слова до відповідної частини мови – *kinderlieb, abhehmen, spazierengehen* (морфологічна класифікація)

Сучасні мови обов'язково включають у систему свого словотвору складноскорочені слова.

Словоскорочення або абревіація (нім. *Wortkürzung, Abreviation*) – популярний та продуктивний вид творення нових слів у німецькій мові, адже вони полегшують роботу, особливо у сфері техніки та науки.

Скорочення слів поширено також серед молоді (молодіжний сленг).

Виділяють наступні типи **абревіації**:

- а) **скорочення** – найстаріший вид абревіації,

яке слугує головним чином для скорочень у письмових текстах – *Prof., bzw.,;*

б) **короткі слова**, які у свою чергу за кількістю сегментів поділяються на три групи:

моносегментальні – тільки перша частина повнозначного **слова** перетворюється в одне ціле слово (*Akku, Disko*);

частково скорочені слова – скорочується лише перша частина слова, друга залишається незмінною (*S-Bahn, U-Bahn*);

полісегментальні – група скорочень, які поділяються на скорочення із перших букв повнозначних слів (*літерні*) (*die BRD, die UNO*)

в) **скорочення складами**, коли нове слово формують перші декілька букв повнозначних слів (*die Kripo – dieKriminalpolizei*).

Конверсія (нім. *Konversion*) являє собою (як і в інших європейських мовах) перехід слова в іншу частину мови. При цьому новоутворене слово отримує якості нової частини мови.

Конверсія в німецькій мові досить продуктивна.

Як правило, перехід може відбуватися у кожен частину мови, але найбільш частими (як і в англійській) переходами є: *субстантивација* та *ад'єктивација*

Найбільш поширена *субстантивација* прикметників, які легко субстантивуються, тобто. переходять за допомогою артикля в розряд іменників: (*der Alte* (старик), *der Neue* (новенький)).

Субстантивовані прикметники чоловічого та жіночого роду позначають якусь особу, субстантивовані прикметники середнього роду позначають абстрактні поняття:

Запозичення – в німецькому мовознавстві вважається способом словотвору, оскільки є одним з основних шляхів збагачення лексики мови.

Іноземний словниковий склад засвоюється зі своїми фонетичними, орфографічними і морфологічними ознаками.

У німецькій мові існують суфікси, які вже давно закріпились у мові і активно слугують для творення сучасних слів, але й досі «вважаються» іншомовними, наприклад, нім. *-ie* (лат. *-ia*), нім. *-ieren* (франц. *-ier*).

Отже, у німецькій мові розрізняють такі основні види словотвору:

- **префіксація, суфіксація, словоскладання, словоскорочення або аббревіація, конверсія, запозичення.**

ПИТАННЯ ТА ЗАВДАННЯ:

1. Назвіть та схарактеризуйте основні афікси в німецькій мові.
2. Дайте поняття невідокремлюваних та відокремлюваних афіксів.
3. Які способи словотвору має німецька лінгвосистема?
4. В чому особливість суфіксації як основного види деривації в німецькій мові?
5. В чому особливість префіксального словотвірного способу в німецькій мові?
6. Дайте поняття словотвірної моделі
7. Назвіть основні неморфемні способи словотвору німецькій мові?
8. Дайте поняття конверсії.
9. Назвіть основні види конверсії в німецькій мові. Наведіть приклади.

СПОСОБИ ТА ОСОБЛИВОСТІ ДЕРИВАЦІЇ В ПОЛЬСЬКІЙ МОВІ

Морфемний склад в польській мові в основному співпадає з іншими слов'янськими мовами.

Дериваційні процеси у кожній слов'янській (*синтетичній*) мові, зокрема, українській і польській, приводять до формування номінативних одиниць на основі інших слів, напр.: *zamiatati, uczesać*.

В усіх слов'янських мовах (зокрема, в польській) використовуються такі **способи словотвору (деривації)**:

- **Афіксальні** (суфіксальний, префіксальний тощо)
- **Основоскладання й аббревіації,**
- **Лексико-синтаксичний спосіб** (зрощення)
- **Морфолого-синтаксичний спосіб** (конверсія)
- **Лексико-семантичний спосіб (омонімізація)** (*zatek – замок; zatek – застібка річка – м'яч; річка – пилка*)

Омбніми (від грец. *ὁμός* – «однаковий» і *ὄνομα* – «ім'я») – однакові за написанням та звучанням, але різні за значенням слова та інші одиниці мови.

Не слід плутати з *омофонами, омографами, паронімами* та підвидом омонімів, *омоформами*.

Особливості афіксації в польській мові (у порівнянні з українською).

В українській і польській мовах основним словотвірним способом є **афіксальний**.

Як зазначають дослідники, **афіксам** належить первинна функція творення слів. Інші засоби у цій ролі є вторинними.

При **афіксальному** способі слово- чи формотворення похідних слів до твірної (мотивувальної) основи або до граматично оформленого слова приєднується слово- чи формотворчий формант: **префікс, суфікс** тощо.

Зауважимо, що, якщо для української мови *постфікс* -ся – дуже активний дериваційний елемент, то в польській мові він виступає у вигляді окремого елемента *się*.

Спільність походження української та польської мов, значною мірою подібні тенденції розвитку та взаємні контакти сприяли формуванню розвинутої системи аналогічних за формою та семантикою дієслівних афіксів, напр.: *налити* // *nalać*, *підказувати* // *podpowiadać*.

Водночас набір суфіксів і префіксів, їх участь у творенні, зокрема, дієслів, частотність використання нерідко є специфічними для української та польської мов.

Приклади різного словотвору у двох мовах доволі численні, пор.: *активізувати* // *uaktywnić*: *засклити* // *oszklić*.

Від основ еквівалентних українських і польських слів можуть утворюватися різні похідні одиниці

Ця тенденція пов'язана з тим, що утворення дериватів здійснюється на базі окремих значень мотивуючого слова.

Скажімо, одним зі значень польського іменника *grzyb* є розмовне «стара людина»; відповідно, цей суб-

стантив став твірним для слова *zgrzybieć* (*постаріти*).

В українській мові іменник *гриб* такої семантики не має, отже, дієслово від цього іменника не утворюється.

В українській і польській, як і в інших слов'янських мовах, найбільш продуктивним способом утворення дієслів є деривація від вже існуючих дієслів за допомогою афіксів, напр.: *пожартувати* // *pożartować*, *вимовити* // *wymówić*

Префіксальне творення дієслівних форм – одна зі специфічних рис слов'янських мов, зумовлена необхідністю не лише урізноманітнювати значення однокореневих слів, а й забезпечувати зміни у видовій співвіднесеності дієслова.

Здатність дієслівних префіксів утворювати слова доконаного виду є їхньою граматичною функцією, яка супроводжує основну – зміну лексичного значення щодо первинного слова.

Творення видових пар дієслів в українській і польській мовах має багато спільних рис.

Дієслова доконаного виду утворюються за допомогою подібних у двох мовах префіксів, пор.:

- з-: *ліпити* – *зліпити* // з- (s-): *лепіć* – *zlepić*,
- по-: *прибувати* – *поприбувати* // по-: *sprzątać* – *posprzątać*;
- на-: *малювати* – *намалювати* // на-: *rysować* – *namalować*;
- о-: *глухнуть* – *оглухнуть* // о-: *głuchnąć* – *ogłuchnąć*;
- ви-: *купити* – *вкупити* // wy-: *kupić* – *wykupić*;

- *про-*: *читати* – *прочитати* // *prze-*: *czytać* – *przeczytać*;
- *за-*: *писати* – *записати* // *za-*: *pisać* – *zapisać*.

Одна дієслівна основа може бути базою для деривації префіксальним способом різних за значенням дієслів.

У результаті утворюються гнізда споріднених (однокореневих) слів, пор.: *виплатити*; *заплатити*; *доплатити*; *недоплатити*; *сплатити*; *переплатити* *приплатити*; *передплатити* // *wypłacić*; *zapłacić*; *dołacić*; *słacić*; *przełacić* *przyłacić*; *ołacić*; *rołacić*; *nadłacić*.

В утворенні видових пар польська мова нерідко виявляє більшу активність порівняно з українською, пор., напр.: *reżyserować* – *wyreżyserować* // *режисерувати*; *marzyć* – *wymarzyć* // *мріяти*; *emigrować* – *wyemigrować* // *емігрувати*; *inwestować* – *zainwestować* // *інвестувати* та ін.

Формальна і семантична еквівалентність афіксів і, зокрема, префіксів обох мов нерідко зумовлена взаємними запозиченнями.

Скажімо, поява в українській мові префіксу **над-** пояснюється у лінгвістичній літературі впливом польської мови, пор.: *nadejść* → *надійти*.

Як в українській, так і в польській мовах спостерігається явище **вокалізації** префіксів (формування голосного між префіксом і коренем, що призводить до створення *аломорфа*), яке супроводжує процес дієслівної деривації, пор.:

під-+гріти→підігріти; *roz-* + *znać* → *rozeznać*.

В українських і польських похідних нерідко зустрічається подвійна, часом – потрійна префіксація: *повискакувати // powyskakiwać; nonприходити // poprzychodzić*

Типовий для української мови дієслівний префікс *недо-* має відповідни-ком у польській комплекс «частка *nie* + префікс *do*», напр.: *недопиту // niedopić; недопрацювати // niedopracować*.

У польській мові подвійний префікс *niedo-* виступає в іменниках, у тому числі віддієслівних, пор.: *niedopłacić → niedopłacenie; niedopłatanie; doładować → niedoładowanie*.

Подвійні префікси більш активні в польській мові; частина з них в українській мові не зустрічається, пор.:

зне- *знешкодити, знесилити; зніе-* *zniękształcić, znienawidzić; уни-* *unieszczęśliwić; uniemożliwić*, пор. у реченнях: *Wtedy dopiero maszyna znieruchomiła* (S. Lem). *Nowe recepty mają uniemożliwić ich fałszowanie* (z Internetu).

В обох мовах можуть бути виділені лексико-семантичні групи дієслів, зі^оставляючи котрі можна визначити, якою мірою відповідні слова подібні або відмінні за набором префіксів.

Наприклад, зближеними в цьому сенсі виступають українські та польські дієслова на позначення зміни напрямку руху.

Пор.: *наїхати // najechać ; переставити // przestawić; підскокити // podskoczyć*.

Утворення багатьох віддієслівних дериватів відбувається у двох мовах за рахунок різних префіксів:

posolitu // osolić; prostemplowatu // ostęplować; wistygatu // ostygać; nidżpitu // ogrzać; розшнурувати // odsznuować; накрохмалити // ukrochmalić; зачесати // uczesać; постріблито // usrebrzyć; озброїтися // uzbroić się; збагатити // wzbogacić.

Більш типова для польської мовної системи тенденція конденсації приводить до розширеної мережі префіксів, завдяки яким дієслова можуть передувати згорнутий смисл.

Особливою активністю в цьому плані відзначаються префікси *o-, od-, ob-, na-, po-, u-* та ін.

Пор.: *ogrzać, ostemplować, oszklić, osolić, opakować, odczytać, odkształcić, odmagnesować, odsznuować, odsmrodzić, obniżyć, obsiać, odrodzić, obwinić, obrachować.*

При зіставленні рядів таких слів один польський дієслівний префікс може співвідноситися з різними українськими префіксами, напр.:

u- *uaktywnić* **ø-** *активізувати*; *uciekać* **в-** (*у-*) *утікати*; *udoskonalić* *вдосконалити*; *unikać* – *уникати*; *ukąsić* – *вкусити*; *uleczyć* **ви-** *вилікувати*; *uprac* – *випрати*; *uczuć* **від-** *відчувати*; *odlać* *відлито*; *utawiać się* **до-** *домовитися*; *ulepić z-* (*с-*) *зліпити*; *uczesać* **за-** *зачесати*; *upewnić-* *запевняти*; *ukończyć* – *закінчити*; *udoić* **на-** *надоїти*; *ukrochmalić* – *накрохмалити*; *uzbrajać się* **о-** *озброювати*; *urabiać* **об-** *обробляти*; *uskarżyć się* **по-** *поскаржитися*;

usrebrzyć – поспіблиту; *ufarbować* – пофарбувати
upiększyć- **при-** прикрасити.

Значна група польських дієслів з префіксом **u-** перекладається українською мовою за допомогою описових конструкцій, напр.: *uprzyjemnić* // зробити приємним; *upozorować* // створити подобу якоїсь ситуації.

Таким чином, нерідко виявляється, що дієслівний префікс в одній з мов не має єдиного відповідника в іншій мові, пор., наприклад, еквіваленти польських дієслів з префіксом *wz-* (*ws-*): *wzmóc* // посилити; *wznowiać* // відновлювати; *wzmacniać* // зміцнювати; *wspomagać* // допомагати.

Низка польських префіксальних дієслів співвідноситься з українськими безафіксними, напр.: *odizolować* // ізолювати; *zmobilizować* // мобілізувати.

Частині українських дієслів із префіксоїдом *спів-* відповідають польські утворення із *współ-*, частині – описові конструкції, пор.: *співдіяти* // *współdziałać* співчувати // *współczuć*; *співпрацювати* // *współpracować*; *співмешкати* // *mieszkać wspólnie*.

Українській мові властивий малопоширений в інших слов'янських мовах префікс **попо-**, який був утворений шляхом повторення форманта **по-** для вираження повторюваності, тривалості дії.

Проте в сучасній мові він не розкладається, напр.: *попоїсти*, *попопити*

У польській мові такий префікс відсутній.

Специфічними для української мови є й утворення із префіксом **до-** від зворотних дієслів типу *догратися*, *доспіватися*.

Отже, в українській мові на основі інших дієслів часом утворюються дієслова, які не мають аналогів у польській мові, пор. також: *прихворіти // lekko zachorować*.

Тенденції милозвучності української мови привели до появи фонетичних варіантів префіксів дієслів, передусім *в-* / *у-*.

В польській мові такої варіантності префіксів немає, пор.: *уболівати (вболівати) // ubolewać; учити (вчити) // uczyć; уходити (входити) // wchodzić; втягувати (утягувати) // wciągać*.

Для слов'янських мов **суфіксація** у словотворі, зокрема дієслівному, грає певну (хоча не настільки значну, як префіксація) роль.

Суфікси дієслів в українській і польській мовах значною мірою зближені, пор., наприклад, афікси *-ува-* // *-owa-*: *рекламувати // reklamować; контролювати // kontrolować; консервувати // konserwować*.

Спільними для обох мов є запозичені суфікси *-из-* (*-із-*) // *-yz-* (*-із-*), напр.: *тероризувати // terroryzować; сигналізувати // sygnalizować*.

Для дериваційної системи української та польської мов характерне утворення суфіксальним способом дієслів недоконаного виду від слів доконаного, пор.: *морозити → розморозити // mrozić → rozmrozić; розморозити → розморозувати // rozmrozić → rozmrażać*.

Дієслова недоконаного виду утворюються у двох мовах за допомогою в основному співвідносних суфіксів: *-ува-* (*-юва-*): *дописати – дописувати // -ува-* (*-іва-*): *dopisać – dopisywać; -ва-*: *змити – змивати // -ва-*: *zmyć – zmywać*

За допомогою суфіксів в обох мовах утворюються деякі форми доконано-го виду від форм недоконано-го виду: *-ну- (-ону-): впливати – вплинути // -ną: wprływać – wprłynąć; -ва-: видати – видавати // -wa: wydać – wydawać*

Творення видових форм в українській і польській мовах нерідко супроводжується морфологічними змінами суфікса та основи, напр.: *висихати – висохнути // usychać – uschnąć; повертатися – повернутися // wracać – wrócić.*

Специфіка української мови сприяє створенню зменшувальних дериватів від слів, які у польській мові не мають подібних форм.

У цьому сенсі можна розглядати унікальні українські інфінітиви-демінутиви, що передають найвищий ступінь пестливості й адресатом яких у мовленні звичайно стають діти: *їстоньки, їсточки, спатоньки, спаточки* тощо.

Слово *spatki* було, вочевидь, запозичене польською мовою з української, але відсутність традиції обмежила його використання: *Zmów raciorek i idź spatki* (G. Zapolska).

Префіксально-суфіксальним способом дієслова утворюються від іменників і прикметників, рідше – від дієслів, пор.: *знешкодити, udobruchać.*

Префіксально-суфіксальне утворення дієслів за своїм характером наближене у двох мовах; відмінності пов'язані, зокрема, з різним фонетичним складом формантів, пор.: *підпалювати // podpalać; подвоювати // podwajać; підслуховувати // podstuchiwać.*

Суттєвими відмінностями характеризується в обох мовах словотвір зворотних дієслів.

В українській мові такі слова утворюються шляхом приєднання до вербативної основи постфікса – *ся*, напр.: *будувати-ся*.

У польській мові семантика зворотності формується внаслідок сполучення особового дієслова і мовної одиниці *się*.

В українській мові частина зворотних дієслів належить до пасивного стану (*писатися, згадуватися, рекомендуватися*), частина – до активного стану (*умиватися, ударитися, зустрічатися* та ін.).

У польській мові майже всі зворотні дієслова мають категорію активного стану, пор.: *kręcić się, mrużyć się, czyć się*.

У польській мові основним способом передачі пасивного стану є дієприкметникові форми.

У польських пасивних конструкціях пасивні дієприкметники поєднуються з допоміжними дієсловами *być* або *zostać*.

Таким чином, частина українських і польських дієслів із *-ся // się* нерідко не одержує зворотну форму в спорідненій мові, пор.:

користуватися // korzystać; тренуватися // trenować; скористатися // skorzystać; скаржитися // skarżyć; przyzwyczaić się // звикнути; przyjaźnić się // дружити; radować się // радити.

Специфічною для польської мови є синонімія зворотних і незворотних дієслів, напр.: *spieszyć – spieszyć się; pytać – pytać się*. Пор. у реченні: *Kamienie ładnie błyszczą – Kamienie ładnie się błyszczą.*

Дієслова в українській і польській мовах творяться від основ слів, що належать до різних морфологічних класів.

При утворенні дієслів від іменних частин мови переважно використовується *суфіксація*.

Відіменникові дієслова в обох мовах порівняно непоширені; їх утворення здійснюється за одними й тими самими зразками, пор.: *морозити // mrozić; кухарити // kucharzyć; зимувати // zimować*.

У польській мові розвинулась специфічна група дієслів, що утворилися на основі іменників **суфіксальним** або **суфіксально-префіксальним** способом.

В основу таких назв покладено позначення суб'єкту, об'єкту, знаряддя, обставин дії тощо.

В українській мові подібні дієслова здебільшого передаються словосполученням або розгорнутою описовою конструкцією, напр.: *dziennikarzyć // працювати журналістом; szcztokować // чистити щіткою; pastować // чистити взуття кремом; tapetować // клеїти шпалери; pędzlować // фарбувати пензлем; kremować // мазати кремом* та ін.

Виявом польської мовної специфіки є широке використання назв тварин як мотиваційної бази для творення дієслів, здебільшого з емоційно-експресивним забарвленням:

buczyć się ← byk; baranieć, zbaranieć ← baran; baraszkować, rozbaraszkować się ← baraszek та ін.

Подібні дієслова здебільшого перекладаються українською мовою нейтральними з точки зору образної мотивації одиницями, напр.: *tchórzyć // боїтися; chotikować // запасатися*, пор., однак: *tańrować // мавпувати; świnić // свинячити*.

У процесах словотвору дієслів беруть участь передусім якісні прикметники, зокрема, на позначення кольору, температури, розміру та ін., напр.: *червоніти* // *czerveniec, czerwienic sie*; *меніти* // *cieplec*; *зменшити* // *zmniejszyc*.

Відприкметникова деривація дієслів в обох мовах в основному зближена за своєю продуктивністю.

Водночас у польській мові такий словотвірний процес протікає активніше, пор.: *usprawiedliwic, wymqdrzac sie, niedoczerwieniec*.

Нечисленними є відчислівникові дієслова, утворені в обох мовах за подібною моделлю: *двоїти* // *dwoic*; *єднати* // *jednoczyc*; *потроїти* // *potroic*.

Ширше використання в українській мові особових займенників сприяло активнішому в зіставленні з польською мовою утворенню від них дієслів, пор.: *тикати* // *tykac*; *викати*; *якати*.

Утворення дієслів від прислівникових основ в українській і польській мовах є непродуктивним.

Окремі дієслова мотивовані вигуком, передусім звуконаслідуванням.

Основну групу таких одиниць в обох мовах складають *вербативи*, утворені від звуконаслідувальних вигуків на позначення „мови” тварин.

Ці слова нерідко суттєво розходяться в українській та польській мовах, пор.: *кіт нявкає* // *kot miauczyc*; *обака гавкає* // *pies szczeka*; *баран бекає* // *baran beczy*; *свиня рохкає (хрокає, хрюкає)* // *swinia chrumka* та ін.

Специфічним для польської мови є розмовне дієслово *gdybać* (висловлювати багато припущень), утворене від службового слова – умовного сполучника *gdyby*.

Отже, слід зазначити, незважаючи на близькі тенденції дериваційних процесів, українська та польська мови нерідко мають істотні розбіжності,

ПИТАННЯ ТА ЗАВДАННЯ:

1. Назвіть та схарактеризуйте основні афікси та способи словотвору в польській мові.
2. Дайте поняття таких способів словотвору в польській мові, як: основоскладання, аббревіація, зрощення, конверсія.
3. В чому особливість суфіксації як основного виду деривації в польській мові (у порівнянні з українською)?
4. В чому особливість префіксального словотвірного способу в польській мові (у порівнянні з українською)?
5. В чому полягає особливість утворення зворотних дієслів в польській лінгвосистемі?
6. Назвіть основні неморфемні способи словотвору польській мові?

Лінгвістичний аналіз

Важливим науковим аспектом структурального підходу до вивчення лінгвосистеми є **лінгвістичний аналіз**.

Зокрема на морфемному рівні актуальним є **морфемний аналіз**, тобто розбір слова за будовою.

Морфемний аналіз слова

Мета морфемного аналізу – виявити, з яких значущих частин складається слово в сучасній мові, їх організацію, вказати тип і значення виділених морфем, їх функції в аналізованому слові.

Морфемний склад слова – це сукупність значущих частин, що утворюють лексико-граматичну єдність лексеми.

Морфемний розбір в **синхронному аспекті** відображає сучасну структуру слова: його системно пов'язані між собою морфемні і специфіку відношень, у яких вони перебувають.

Морфемний аналіз проводиться на основі зіставлення споріднених (однокореневих) слів. Це зіставлення допоможе знайти корінь слова як спільну частину споріднених слів.

Морфемний розбір в **діахронному аспекті** – визначення первісного значення слова і його структури; використовується етимологічний розбір на основі етимологічного словника.

Щоб правильно виконати морфемний аналіз слова, треба враховувати специфіку відношень між морфемами та їх функції.

Так, в іменнику *брат-ів* морфема *-ів* є флексією, що виражає граматичне значення множини, родового відмінка, а в присвійному прикметнику *брат-ів* морфема *-ів* є суфіксом, що вказує на приналежність особі.

При сучасному морфемному членуванні слів варто враховувати два взаємопов'язані між собою критерії:

- а) споріднене значення похідних слів і спільне значення однакових елементів, які повторюються у цих споріднених словах;
- б) формальний критерій повторюваності морфем у словах.

Порядок морфемного аналізу

1. З'ясувати, до якої частини мови належить аналізоване слово та змінюване воно чи незмінюване.
2. У змінюваному слові визначити закінчення, суфікс чи кінцевий формант, за допомогою якого утворено слово чи форма слова (бажано використання терміну «формотворення»), що аналізується.
3. Указати, яке закінчення – фонетично виражене чи нульове – і які значення воно виражає.
4. Охарактеризувати основу (похідна//непохідна) за її подільністю: дорівнює кореню чи до її складу входить один або більше словотворчих суфіксів чи префіксів.
5. Виділити умовними позначками кожному морфемі (основу, корінь, суфікс, префікс та закінчення//кінцевий формант).
6. Пояснити (за допомогою викладача) фонетичні зміни на стику морфем і в будові слова (якщо вони є).

Основний прийом виділення морфем у слові – підбір однокореневих і одноструктурних слів (тобто слів з тим самими афіксами).

При виокремленні суфіксів (особливо ускладнених) необхідно враховувати словотвірні зв'язки, включати елементи словотвірного аналізу.

Так, у слові *по-материнськи* наявні чотири суфікси (-*ер*-, -*ин*-, -*ськ*-, -*и*) та один (а не два) префікс (*зне*-) у слові *зне-сил-и-ти*.

Схема морфемного аналізу:

1. Аналізоване слово.
2. Частина мови.
3. Визначити флексію (якщо є), вказати її граматичне значення.
4. Визначити основу слова.
5. Охарактеризувати основу: похідна-непохідна; вільна-зв'язана.
6. Визначити корінь слова, дібравши 2-3 однокореневих слова, вказати на наявні чи можливі варіанти кореня.
7. Визначити префікс {словотворчий (дериваційний), формотворчий (реляційний)}.
8. Визначити суфікс {словотворчий (дериваційний), формотворчий (реляційний); постфікс, інтерфікс (якщо наявні)}.
9. Вказати (за допомогою викладача) морфонологічні зміни в основі: в корені, префіксі, суфіксі, флексії і на межах морфем (за наявності).
10. Вказати історичні зміни: спрощення, перерозклад, ускладнення тощо (за наявності).
11. Виконати графічне позначення морфемного складу слова

Приклади на матеріалі української мови*Безвідповідальність*

Морфемний аналіз:

аналізована словоформа – безвідповідальність, іменник; закінчення – нульове (пор. безвідповідальност-і, безвідповідальність-ю), вказує на називний відмінок, однину, жіночий рід; основа слова – безвідповідальність-, афіксальна, проста (один корінь), вільна, суцільна; корінь – відповід- (відповідь-), вільний, закритий, багатофонемний; префікс – без-, вказує на відсутність чогось (відповідальності), дериваційний, негативний, багатофонемний; суфікси дериваційні, багатофонемні – -альн-, -ість; -альн- вказує на ознаку (пор. відповідальний), -ість вказує на поняття.

Інший варіант: суфікси – -аль-, -н-, -ість

Галас

Морфемний аналіз:

аналізована словоформа – галас, іменник; закінчення – нульове (пор. галасу, галасом), вказує на називний відмінок, однину, чоловічий рід; основа слова – галас-, коренева, проста, вільна, суцільна, твір-на; корінь – галас, вільний, закритий, багатофонемний; інші афікси відсутні.

Ведмідь

Морфемний аналіз:

аналізована слоформа – ведмідь, іменник, закінчення – нульове (пор. ведмедя, ведмедем), вказує на називний відмінок, однину, чоловічий рід; основа слова – ведмідь, коренева, проста (на структуральному рівні) та складна (на історичному рівні), вільна, суцільна, твірна; корінь – ведмідь- (на структуральному рівні), вільний, закритий, багатифонемний; / корені – вед-, -мідь (на історичному рівні), вільні (відати, мед), закриті, багатифонемні; інші афікси відсутні.

Безпідставно

Морфемний аналіз:

аналізована словоформа – безпідставно, прислівник, закінчення – немає (незмінна частина мови), основа слова – безпідставно, афіксальна, проста, вільна, суцільна; корінь – -став- (у значенні стояти), вільний, закритий, багатифонемний; префікси – без-, -під-; без- – вказує на відсутність чогось (підстав), дериваційний, негативний, багатифонемний; -під- – вказує на підпорядкування, дериваційний, позитивний, багатифонемний; суфікси – -н-, -о; -н- вказує на на якість/ознаку (пор. безпідставний), реляційний, однофонемний; -о вказує на ознаку вияву іншої ознаки (напр. безпідставно заявив), реляційний, однофонемний.

Засоромився

Морфемний аналіз:

аналізована словоформа – засоромився, дієслово (п. ф. засоромитися); закінчення – нульове (пор. засоромилося, засоромилися), вказує на однину, чоловічий рід та минулий час; основа слова – засоромив-...-ся, афіксальна, проста, вільна, перервана; корінь – сором, вільний, закритий, багатифонемний; префікс – за-, вказує на завершену дію (доконаність), дериваційний, позитивний, багатифонемний; суфікси – -и-, -в-; -и- – реляційний, однофонемний; -в- – реляційний, однофонемний; постфікс – -ся.

Морфемний аналіз органічно пов'язаний зі словотвірним (дериваційним) аналізом мовної одиниці.

Словотвірний аналіз похідного слова

Мета словотвірного аналізу – встановити, від чого (твірна основа) і за допомогою чого (дериваційні афікси) утворилося похідне слово; яким способом (морфемні//неморфемні).

У процесі словотвірного аналізу простежуються словотвірні зв'язки слова і процеси словотворення в кожній частині мови.

Завдання словотвірного аналізу охоплюють добір твірного слова, виділення твірної основи і словотворчого засобу та з'ясування способу словотворення.

Виконати словотвірний аналіз – означає з'ясувати, чим мотивоване дане позначення якогось явища дійсності, чому це явище так названо з погляду сучасної мови.

Центральним поняттям словотвірної системи є поняття словотвірної *мотивованості* або *похідності*, при якій значення і звучання одного слова (мотивованого, вторинного, вивідного, похідного) зумовлене значенням і звучанням іншого спільнокореневого слова (мотивуючого, первинного, вихідного, базового, твірного), наприклад:

- *вчитель* <- *вчити* ('той, хто вчить'),
- *бібліотекар* <- *бібліотека* ('той, хто працює в бібліотеці').

При словотвірному аналізі важливо правильно з'ясувати, яке з двох близькоспоріднених слів є первинним, мотивуючим, а яке – вторинним, мотивованим у певний період життя мови (акцентувати увагу на *діахронному* та *синхронному* підході до вивчення мови).

При однаковій формальній структурі твірного і похідного слова визначальним лишається семантичне правило.

Для встановлення способу словотворення похідного слова необхідно звернутись, насамперед, до такої одиниці словотвірної системи, як словотвірна пара.

При словотвірному аналізі слід враховувати особливості словотвірного типу в межах кожної частини мови.

Приклади на матеріалі української мови;

Безвідповідальність

Словотворчий аналіз:

Безвідповідальність (відсутність відповідального ставлення до життя) ← відповід- (відповідь-) + без- + -аль- + -н- + -ість + □ .

Твірна основа – відповід- (відповідь-).

Словотвірні елементи – префікс без-; суфікси -аль-, -н-, -ість.

Спосіб творення – префіксально-суфіксальний.

Галас

Словотворчий аналіз:

Галас (безладне звучання голосів) ← галас + □ .

Твірна основа – галас.

Спосіб творення – безафіксний.

Ведмідь

Словотворчий аналіз:

Ведмідь (відає, де мед) ← ведмідь + □ (вед + мідь□).

Твірна основа – ведмідь (основи – вед-, -мідь).

Спосіб творення – безафіксний (або складання основ).

Безпідставно

Словотворчий аналіз:

Безпідставно (не маючи підстав) ← -став- + без- + -під+ + -н- + -о.

Твірна основа – став (у значенні стояти).

Словотвірні елементи – префікси без-, -під- та суфікси -н-, -о.

Спосіб творення – префіксально-суфіксальний.

Засоромився

Словотворчий аналіз:

Засоромився (відчув сором) ← -сором- + за- + -и- + -в- + □ + -ся.

Твірна основа – сором.

Словотвірні елементи – префікс за-, суфікси -и- та -в-, постфікс -ся.

Спосіб творення – префіксально-суфіксальний.

Приклади морфемного та словотвірного аналізу на матеріалі англійської мови

Agreement – згода, домовленість.

Морфемний аналіз: agree-ment (agree- – корінь, -ment – суфікс).

Словотворчий аналіз: лексема створена шляхом приєднання суфікса *-ment*, що передає значення результату дії, до дієслівної основи *agree-*.

Logical – логічний.

Морфемний аналіз: logic-al (logic- – корінь, -al – суфікс).

Словотворчий аналіз: лексема створена шляхом приєднання суфікса *-al*, що передає значення певного акту або процесу, до основи лексеми *logic-*.

Smoker – курець.

Морфемний аналіз: smok-er (smok- – корінь, -er – суфікс).

Словотворчий аналіз: лексема створена шляхом приєднання суфікса *-er*, що описує людину, яка виконує певну дію (палить), до основи лексеми *smok-*.

Counteraction – нейтралізація, протидія.

Морфемний аналіз: count-er-act-ion (count- – корінь, -er- – суфікс, -act- – корінь, -ion – суфікс).

Словотворчий аналіз: лексема створена шляхом приєднання суфікса *-er-* до кореня *count-* та суфікса *-ion* – до кореня *-act-* (*-ion* вказує на дію або стан); спосіб творення – складання основ.

Relevant – відповідний, доречний, релевантний.

Морфемний аналіз: relev-ant (relev- – корінь, -ant – суфікс).

Словотворчий аналіз: лексема створена шляхом приєднання суфікса *-ant*, який передає значення певних характеристик, якостей предмета, до кореня *-le*

ЗАВДАННЯ:

1. Зробити морфемний та словотвірний аналіз наступних слів:
відважний, безвихідь, заморожений, жіноцтво, братерський, вікно, наслідування, спираючись, сумнів, співай, зрозуміти, сріблястий, сторонній.
2. **Зробити морфемний аналіз 5 (п'яти!) слів (на вибір) англійською, польською або німецькою (відповідно до спеціальності студента)**
3. Перепишіть. Перекладіть (в дужках) українською. Зробіть (на основі представлених вище прикладів) морфемний та словотворчий аналіз англійських лексем:
Rational, co-founder, over-developed, collaborate, overcook, childhood переварити. pleasure, over-indulgence, overabundance, son-in-law, useful, dangerous, doubtful, helpless, famous, eatable, happiness, uncomfortable, pre-war, incomplete, illegal, irregular, postwar, anti-aircraft, non-essential, subdivision, marriage, overcrowd, passage, brotherhood, chocoholic, coldness, different, beautiful, dark, doubtful, black, dictatorship, eatable, courageous, dark-blue, first-class, mother-of-pearl.
4. Від представлених нижче дієслів/ іменників / прикметників утворити нові іменники за допомогою наступних суфіксів:
-al, -ance, -cy, -dom, -ence, -hood, -ing, -ion, -ism, -ity
[можливе використання додаткових афіксів, зокрема префікса *in-* (напр. *in-depend-ence*)]
arrive, abunt, constant, king, depend, boy, dance,

invent, critic, sensitiv

5. Прокоментувати приклади конверсії в реченнях:
I hope you won't be angry with me – Сподіваюся, ти не будеш на мене сердитися (*hope* – дієслово «сподіватися»).
- I always had a hope to return to that city* – У мене завжди залишалася надія повернутися до цього міста (*hope* – іменник «надія»).
- The sea is so calm today* – Море таке спокійне сьогодні (*calm* – прикметник «спокійний»).
- With a calm she realized that her life was probably at its end* – Зі спокоєм вона усвідомила, що її життя, ймовірно, добігало кінця (*calm* – іменник «спокій, незворушність»).
- I beg you to calm down* – Я молю тебе заспокоїтися (*calm* – дієслово «заспокоїтися»).

ЗАВДАННЯ**з морфемного та словотвірного аналізу
на матеріалі німецької мови.**

1. Зробити (за допомогою викладача) морфемний та словотвірний аналіз наступних німецьких лексем; визначити функцію афіксів:
das Unglück, die Unabhängigkeit, die Unbalance, der Misserfolg, die Missachtung, das Missbelieben, das Urbild; der Urtext; die Uralte, der Erzengel, der Erzfeind, der Erzschelm, die Erklärung, die Bemühung, die Erkältung, die Fischerei, die Malerei, die Bäckerei, die Fleischerei, die Schlauheit, die Bescheidenheit, die Studentenschaft, die Bauernschaft; das Menschentum, das Bauerntum, das Häuschen, das Bachlein, das Mädlein, das Gefängnis, das Begräbnis; die Kenntnis, die Wildnis; das Schicksal, die Mühsal, der Student, der Aspirant, der Kandidat, der Ingenieur, der Pionier, der Professor, die Demonstration, die Union, die Diktatur, die Reportage, die Partie, das Attestat, das Dokument, das Auditiriu.
2. Представити приклади словоскладання (Zusammensetzung) в німецькій мові. (зразок: *Muttersprache, Tageslicht, Landesregierung*)..
3. Представити приклади конверсії (нім. Konversion) в німецькій мові.
4. Скласти речення з субстантивованими лексемами: *der Alte (старик), der Neue (новенький)*.

ЗАВДАННЯ

з морфемного та словотвірного аналізу на матеріалі польської мови

1. Зробити морфемний та словотвірний аналіз. Перекласти українською. Провести аналогічний аналіз. Порівняти функції дериваційних афіксів. *Oczywiście, zdenerwowany, ekskluzywny, okoliczności,, miłość, apel, urodzenie trawnik, motyle, światło gwiazd, dziedzictwo, deszcz, parasol, zagubiony, dyskrecja.*
2. Перекласти українською. Зробити морфемний і словотвірний аналіз в обох мовах. Порівняти *uaktywnić, uciekać, udoskonalić; unika,; ukąsić; uleczy,; uprać, uczyć; ulać, umawiać się, ulepić, uczesać, upewnić, ukończy, udoić,; ukrochmali, : uzbrajać się , urabia,; uskarżyć si,; usrebrzyć, ufarbować, ukrasić..*
3. Порівняйте семантично ідентичні лексеми в польській та українській мовах. Охарактеризуйте роль постфікса
користуватися // korzystać;
тренуватися // trenować;
скористатися // skorzystać;
скаржитися // skarżyć;
przyzwyczaić się // звикнути;
przyjaźnić się // дружити;
radować się // радіти.
4. Перекласти польською. Виділити дієслова та прикметники. Зробити морфемний та

словотвірний аналіз.

*Над зеленою галявиною, що буяла неймовірними
кольорами та ароматами, літали фантастичні
в своїй красі метелики. Мов блискавки,
спалахували крильцями колібрі. Співаючи ніжну
пісню про красу та радість життя, бігла,
перестрибуючи через камінці, весела річечка.
Оленятко, забувши про все, спостерігало це чудо
життя.*

5. Перекласти польською. Зробити словотвірний аналіз в обох мовах Прокоментувати особливості деривації.

*Нескорений, бережися, відмовився, зарослий,
приміряючись, засмаживши, зізнавшись,
найкращий, голосніше, літати, батьківщина,
море, земля, шматок, вода, сонце/*

ЛІТЕРАТУРА

1. Бевзенко С. П. Вступ до мовознавства: Короткий нарис : навчальний посібник. Київ : Вища школа, 2006. 296 с.
2. Білецький А. О. Про мову і мовознавство. Київ: АртЕК, 1996. 224 с.
3. Ґрещук В., Український відприкметниковий словотвір, Івано-Франківськ. 1995
4. Дворницька Н. І. Загальне мовознавство : навчальний посібник. Кам'янець-Подільський : Апостроф, 2014. 200с.
5. Дворницька Н. І. Філософія мови : навчальний посібник. Кам'янець-Подільський : Апостроф, 2023. 198 с
6. Карпенко Ю. О. Способи словотвору: Підручник / Ю. О. Карпенко. – Кив: Видавничий центр «Академія», 2006. – 336 с.
7. Карпіловська Є., Суфіксальна підсистема сучасної української літературної мови: будова та реалізація, Київ. 1999
8. Кочерган М. П. Вступ до мовознавства. Київ, 2001. 368 с.
9. Методи типологічного аналізу. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.br.com.ua/referats/Foreign_languages/39887-5.html
10. Соколова С., Префіксальний словотвір дієслів у сучасній українській мові, Київ 2003.
11. Удовиченко Г. М. Загальне мовознавство. Київ : ВЦ «Академія», 1998. 214 с.
12. Ющук І. П. Вступ до мовознавства: навчальний посібник. Київ : Рута, 2000.128 с.

13. Bastow D. Otto and Numinous Experience. Religious Studies. Leipzig, 2010.
14. Collins Cobuild, English Grammar, 1994;c.
15. Baugh A.C., Cable Th. A History of the English Language. – Fifth Edition. – London: Routledge, 2002. – 447 p.
16. Bragg M. The Adventure of English: The Biography of a Language. – NY: Arcade Publishing, 2011. – 322 p.
17. Collins Cobuild, English Grammar, 1994;
18. Gramatyka współczesnego języka polskiego: Morfologia, pod red. R. Grzegorzycowej, R. Laskowskiego, H. Wróbla, Warszawa 1998.
19. Grzegorzycowa R., Zarys słowotwórstwa polskiego: Słów Zarys słowotwórstwa polskiego : słowotwórstwo opisowe. Warszawa : Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1982
20. Hogg R., Denison D. A History of the English Language. – Cambridge: Cambridge University Press, 2006. – 495 p.
21. Hugo Moser, Hugo Stopp. Grammatik des Frühneuhochdeutschen. – Heidelberg, 1970–1988.
22. Peter von Polenz. Geschichte der deutschen Sprache. – Berlin, New York, 1987. – ISBN 3-11-007998-4.
23. The Cambridge History of the English Language Cambridge: Vols. 1-6. – Cambridge: Cambridge University Press, 2005–2008 .1.

	Грецька	Ведійська	Авестійська	Латина	Валлійська	Готська	Вірменська	Тохарська	Правослов'янська	Литовська	Прайндо-європейська (реконструкція)
1	heĩs (< *hens < *sems)	éka	aeua	ūnus (старолатинська: oinos)	un	ains	mi	sas	inũ	vienas	*oyno-, oyno-, sem-
2	dũo	dvā	duua	duo	dau	twai	erkow	wu	dũva	dũ	*duwóh
3	treĩs	tri	θraĩiō	trēs	tri	preis	erekʔ	tre	trije	trỹs	*tréyes
4	téttares	catvāras	caθviiāō	quattuor	pedwar	fidwar	čorkʔ	štwar	četyre	keturi	*kʷetwóres
5	pénte	pāñca	panca	quinque	pump	fimf	hing	pāñ	pęti	penki	*pénkʷe
6	héks	šát	xšuušaš	sex	chwech	saihs	več	šāk	šesti	šęši	*šwéks
7	heptá	saptá	hapta	septem	saith	sibun	ewtʔn	špāt	sedmi	septyni	*septiñ
8	októ	aštá	ašta	octo	wyth	ahtau	owtʔ	okāt	osmi	aštuoni	*okto
9	enneá	nāva	nauua	novem	naw	niun	inn	ñu	devetĩ	devyni	*néwn
10	déka	dāsa	dāsa	decem	deg	taihun	tasn	šāk	desęti	dęsimt	*dékm
20	wikati (дорійська)	vimsati	visaiti	viginti (середньоваллійська)	ugeint		kʔsan	wiki		dividesimt	*wikmti
100	hekatón	šatám	satəm	centum	cant	hund		kānt	sũto	šimtas	*křntóm

Дворницька Наталія Іванівна
Ринда Вікторія Володимирівна

МОВОЗНАВСТВО
Навчальний посібник

Здано в набір 01.11.2024. Підписано до друку 22.11.2024.

Формат 60x84/16. Папір офсетний, друк цифровий.

Гарнітура Cambira.

Ум.-друк. арк. 13,26. Авт. арк. 6,51.

Наклад 10 прим. Зам. 126. Друкується коштом автора.

Макет та друк – ТОВ “Апостроф”,
вул. Панівецька 1^А, м. Кам’янець-Подільський, Україна, 32313